

ISSN 0027–8084
УДК 808.61./62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XLVIII/ 1-2

БЕОГРАД

2017

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

др Даринка ГОРТАН ПРЕМК, др Рајна ДРАГИЋЕВИЋ,
др Јелена ЈОВАНОВИЋ СИМИЋ, др Драгана МРШЕВИЋ РАДОВИЋ,
др Марина НИКОЛИЋ, др Мирослав НИКОЛИЋ, др Ђорђе ОТАШЕВИЋ,
др Милица РАДОВИЋ ТЕШИЋ, др Стана РИСТИЋ,
др Марина СПАСОЈЕВИЋ, др Живојин СТАНОЈЧИЋ,
др Срето ТАНАСИЋ

Уредник
др СРЕТО ТАНАСИЋ

Секретар
др Марина Спасојевић

Рецензенти
др Даринка Гортан Премк, др Рајна Драгићевић, др Јелена Јовановић Симић,
др Драгана Мршевић Радовић, др Марина Спасојевић, др Живојин Станојчић,
др Срето Танасић

Према мишљењу Министарства за науку, технологију и развој
Републике Србије бр. 413-00-1715/2001-01 ова публикација је од
посебног интереса за науку.

НАШ ЈЕЗИК, часопис за српски књижевни језик, покренуло је 1932. г. Лингвистичко друштво у Београду, на челу са Александром Белићем, који је уредио седам књига предратне серије, као и девет књига и први двоброј десете књиге у новој, послератној серији часописа. Од 1960. до 1975. г. (књ. X/3–4–XXI/1–2) уредник часописа био је Михаило Стевановић, а у периоду од 1975. до 1996. г. (књ. XXI/3–XXX) Митар Пешикан. Часопис је од 1996. до 2005. г. (књ. XXXI–XXXVI) уређивао Мирослав Николић.

Наш језик излази у четири годишње свеске, које чине једну књигу. Издаје га и прима рукописе Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36, ел. пошта: isj@isj.sanu.ac.rs.

Штампарија - Земун : Пекограф

СIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

81

НАШ језик / уредник Срето Танасић. - Год. 1, бр. 1 (1932/1933) - год. 8, бр. 1 (1941); Н.С. Књ. 1 (1949/1950) - . - Београд : Институт за српски језик САНУ, 1932/1933- (Земун : Пекограф).

Тромесечно

ISSN 0027-8084 = Наш језик

COBISS.SR-ID 615951

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLVIII

Св. 1–2 (2017)

САДРЖАЈ

Чланци

- Вокатив једине именица II врсте у српском књижевном језику (МИРОСЛАВ Б. НИКОЛИЋ) 1–25
- Однос граматике и речника – граматика инхерентна описним речницима српског језика (АЛЕКСАНДРА М. МАРКОВИЋ) 27–43
- Један стари воћарски приручник и питање адаптације њемачких воћарских термина у XX вијеку (НЕЋО Г. ЈОШИЋ) 45–57
- Форичност општих и одричних заменица у антецеденту релативне адјективне клаузе (ТАЊА З. РУСИМОВИЋ) 59–72
- Фразеолошки архаизми у српском језику (МАРИЈАНА Р. ЂУКИЋ) 73–86

Прилози

- О судбини ћирилице према књижевним и научним сведочанствима (ВЕСЕЛИНА В. ЂУРКИН) 87–104

Прикази

- Речи ѿод лујом*, Зборник о лексици српског језика (СТАНА РИСТИЋ) 105–109
- Ана Тонић, *Енїлеско-срїски и срїско енїлески речник шумарских ѿермина* (НЕЋО Г. ЈОШИЋ) 110–113
- Владан Јовановић, *Срїска војна лексика и ѿерминологија* (МАРИНА Љ. СПАСОЈЕВИЋ) 114–118

**Одлуке Одбора за стандардизацију српског
језика**

Језик родне равнојравности (СОФИЈА МИЛОРАДОВИЋ).....119-122

Чланци

УДК 811.163.41'367.622'366.542
811.163.41-26

МИРОСЛАВ Б. НИКОЛИЋ
(Универзитет у Београду,
Филолошки факултет,
Катедра за српски језик
са јужнословенским језицима)*

Оригинални научни рад
Примљен 12. јула 2017. г.
Прихваћен 13. јула 2017. г.

ВОКАТИВ ЈЕДНИНЕ ИМЕНИЦА II ВРСТЕ У СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

У раду се излажу примери облика вокатива једнине именица које у генитиву једнине имају наставак *-ē* (а у ном. најчешће кратко *-a*) и које се у граматикама сврставају у II врсту (при подели именица на три деклинационе врсте) или III (при подели именица на четири деклинационе врсте).¹

Кључне речи: српски књижевни језик, морфологија, именице, деклинација, вокатив.

0. а) У II врсту спадају именице с наст. *-a* (кратко) у ном. јд. (нпр. *зѐмљ-а*, *Мѝлиц-а*, *Нѝкол-а*, *Мѝш-а*) и двосложни хипокористици (или имена) мушког рода с дугоузлазним акцентом и наст. *-o* и *-e* типа *зѐк-о* – *зѐк-ѐ*, *Пѐр-о* – *Пѐр-ѐ*, *Рѐг-е* – *Рѐг-ѐ* (углавном у говорима западно од Дрине и код писаца са тога подручја). Прилике у вокативу једнине ових и оваквих именица нису толико компликоване колико код именица I врсте², али далеко од тога да су једноставне. Ово по-

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Оѝис и сѝтандардизација савременој срѝској језика* (бр. 178021), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Усамљена је Ивићева подела именица на две деклинационе врсте (Ивић 1990: 286–309).

² Види Николић 2017. У томе чланку поменули смо да поједини граматичари оспоравају вокативу статус падежа. Уп.: „У традиционалној и школској граматици вокатив се такође сматра падежом, иако се он и синтак-

себно важи за именице само, примарно или претежно мушког рода, које иначе увек значе неку, најчешће мушку особу.

б) Именице ове врсте јављају се у вокативу једнине: 1) с наставком *-о*, нпр. *зѐмљ-а* – *зѐмљ-о*; 2) с наставком *-е*, нпр. *Мѝлиц-а* – *Мѝлиц-е*; 3) са обликом ном. у функцији вок., нпр. *Нѝкол-а* – *Нѝкол-а*; 4) са комбинацијом неких од претходно наведених облика, нпр. *кѹкавице-е* / *кѹкавиц-о*, *сѹдиј-о* / *сѹдиј-а*. У раду ћемо покушати да утврдимо које именице имају неки од наведених облика у вокативу једнине и од чега то зависи. У случају дублетних форми указаћемо, где то грађа омогућава, и на фреквенцију једног или другог облика.

Лична имена и презимена

1. Двосложна имена (било женска, било мушка) са силазним акцентом, као и такви хипокористици, имају вок. јд. облички једнак ном.:

Ѕзра, Ѐна, Ѐнка, Бѵрка, Бррнка, Вѐра ј. Вјѐра, Вѐсна, Вѝнка, Вѝшња, Дрнка, Дррка, Дѝнка, Дѹшка, Жѝвка, Зѵрка, Жѐлка, Јѹлка, Крћа, Мррѝа, Мѝрка, Нрђа, Нѐла, Ѐља, Ррјка, Ррјна, Ррнка, Рѹшка, Срвка, Слрвка, Срнгра, Срња, Срша, Сршка, Сѐлма (М. Видојковић), Сѐнка, Сѝмка, Слрвка, Смѝлка, Срња, Сѝѐвка, Трња, Ёлза;³ Врња, Јркша, Крсѝа, Кѹзма, Лѹка, Нѝкша, Пѐђа, Рѐља, Срва, Срша, Сѝрша и сл.

сички, и семантички, и прагматички уочљиво разликује од категорије падежа“ (Пипер 2009: 417). И Вуксановић (2003: 53) указује на то да је „у науци ... питање вокатива као падежа спорно“, али га сам дефинише као „независни ... падеж“. Не третирају, међутим, само српски граматичари вокатив као, истина специфичан, падежни облик. Тако., нпр., Дејвид Кристал каже да је вокатив, „у jezicima koji GRAMATIČKE odnose izražavaju pomoću FLEKSIJE, naziv za PADEŽNI OBLIK koji neka imenička sintagma (često pojedinačna imenica ili zamenica) dobija kad se upotrebljava u funkciji obraćanja“ (Кристал 1988: 397). Уп. и: „In inflected languages (e.g. Latin) the vocative is a case (1) form taken by a noun phrase denoting an addressee“ (*Oxford Dictionary of English Grammar*, ²2014: s. v. vocative).

³ Ретки су (и за данашњи књижевни језик необични) облици с наставком *-о*: *Анко* моја! (М. Црњански), *Бранко* (И. Секулић), *Савко* (М. Црњански), *Сѝојно* (Б. Станковић). Дијалекатског су карактера *Нушке* (: Нушка) (Б. Станковић), *Софке* (: Софка) (И.).

2. а) За разлику од претходних личних имена, код којих имамо синкретизам ном./вок., вокатив двосложних женских и мушких хипокористика и имена на *-а* и мушких на *-о* с дугоузлазним акцен-том твори се од граматичке (морфолошке) основе и наставка *-о*, уз алтернацију *á/â* (где *а* означава било који вокал):

Анђо, Бђсо, Грђздо, Дâно, Дâро, Дрђно, Зâйо, Зђро, Јâно, Јањо, Јѐло, Лѐно, Мâро, Мђљо, Мђро, Мђцо, Нâго, Нâйо, Рâго, Рђсо, Рђжо, Сâро, Смђљо, Сђâно, Цâно, Цвѐйо j. Цвѐјейо; Бâхро (М. Ољача); *Клâро* (И. Андрић, Л. Лазаревић, Ђ. Милосављевић, Б. Нушић, Б. В. Радичевић) и сл.;⁴

Ађо (: *Ађа* и *Ађо*, ген. *Ађѐ*), *Бђро, Вѐсо, Влâдо, Влâсђо, Жђко, Йђво, Јђво, Јђцо, Лâзо, Јђђо, Мђко, Мђћо, Мђшо, Пѐро, Сâво, Тђмо, Чѐго...*

б) Код таквих мушких хипокористика (или имена) на *-е* (кратко), који се деклинирају по овој врсти, вокатив се твори само прозо-дијским средствима, тј. алтернацијом *-á/-â*:

Дâне (Нанесе ли те пут тамо врлетној и каменитој Лици, скидај капу и вичи: „Добар дан, *Дане!*“ или „Добар дан, *Мане!*“) (П. Кочић), *Йђве* (Што лијепо радиш, *Йђве?* – Нешто сликам. – Сликај, *Йђве*, сликај!) (В. Десница), *Јђре* („Ти, брате *Јђре*, кажеш да цара служиш, па нек ти цар и плати!“) (П. Кочић), *Мђле* (П. Кочић, Б. Ћопић), *Рâге* (Р. Шербечија, Б. Ћопић); *Хђсе* („Ајде, синко *Хђсе*, дабогда се на Босни везир огласио!“ И послје петнаест шеснаест година *Хђсе* постане везир) (П. Кочић).⁵

3. „Покрајинска женска имена као *Кайђ-е* или *Мар-е*“ (Ивић 1991: 305) употребљавају се у језику књижевности најчешће управо у вокативу:

⁴ Код страних имена и хипокористика спорадично се јавља и облик номинатива у функцији вокатива, нпр. *Ађа* (Прев.), *Дђна* (А. Вучо), *Еђа* (В. Петровић), Срећна ти нова година, *Еђа* (В. Стевановић), *Иђа* (Ј. Х. Ђуровић), *Иђа* (Б. Петровић (прев.)), *Иђа* (Прев.), *Клђра* (С. Крстић, Прев., Ђ. Милосављевић), *Лђза* (Д. Баранин, Прев.), *Мађда* (Г. Скробоња), *Мађја* (В. Десница), мада у неким од наведених примера може бити споран ауторов дугоузлазни акценат. Тако, рецимо, у РСАНУ стоји *Дђна* / *Дђна* и *Еђма* (чему у прилог иде наведени вок. *Дђна* и *Еђма* (Прев., Г. Скробоња), према ауторовом *Дђна* и *Еђма* (вок. *Дђно*, *Еђмо*).

⁵ Видимо да двосложни хипокористици на *-е* с дугим акцентом имају исти вок., без обзира на то којој врсти припадају; уп. *Рâде*, ген. *Рâда*, вок. *Рâде*; *Рâде*, ген. *Рâдеђа*, вок. *Рâде*; *Рâде*, ген. *Рâдѐ*, вок. *Рâде*.

Анђе (С. Матавуљ), *Гаје* (Не иде то у мртва уста, *Гаје!*) (М. Лалић), *Јоке* (М. Лалић, С. Матавуљ, Љ. Х. Ђуровић), *Јоле* (хип. од Јована) (Мар. Јовановић), *Кајје* (В. Десница, Н. Килибарда, И. Ћипико), *Киће* (С. Матавуљ), *Љубе* (: Љубица) (Љ. Х. Ђуровић), *Маре* (Д. Костић, Љ. Х. Ђуровић), *Сјане* (Нар. песме, С. Матавуљ, Ч. Вуковић).⁶

4. а) Осим имена на *-ица*, тросложна и вишесложна имена имају, по правилу, вок. облички једнак ном.:

Алџександра, *Аниџина*, *Анђелка*, *Аниџа*, *Бисџерка*, *Бодјана*, *Валџерија*, *Виолџина*, *Владислава*, *Георџина*, *Гордана*, *Гроздана*, *Дарџинка*, *Драџиња*, *Дуџанка*, *Зајџерка*, *Јвана*, *Јванка*, *Икџонија*, *Ирена*, *Ирина*, *Јавџерка*, *Јадрџанка*, *Јелена*, *Јелџенка*, *Јелисавџина*, *Јована*, *Јованка*, *Јулијана*, *Кџовиљка*, *Кџосана*, *Кџосара*, *Крисџина*, *Лџејосава* ј. *Љџејосава*, *Љиљана*, *Љубџинка*, *Марџина*, *Милџанка*, *Милџева*, *Милена*, *Милџина*, *Милџенка*, *Милијана*, *Милџинка*, *Милџојка*, *Милџомирка*, *Милџунка*, *Милџунка*, *Милџана*, *Милџанка*, *Мирјана*, *Надежда*, *Наџиџалија*, *Наџиџа*, *Невена*, *Невџенка*, *Николија*, *Пеџирија*, *Раџмила*, *Раџојка*, *Слађана*, *Слобџанка*, *Смиљана*, *Сџофија*, *Сјасџенија*, *Сјанџојла*, *Сјидџанка*, *Тамара*, *Тијана*; *Ариџфа*, *Мирсџага*, *Раџија* и др.; *Барџара*, *Беџирица*, *Елизабџина*, *Гаџриџела*, *Жаклија*, *Ивоја*, *Клаџуџија*, *Кларџица*, *Луџкрџија*, *Марџарџина*, *Марџарџина*, *Симџона* и сл.;

Алекса, *Андрија*, *Вуџеља*, *Груџеџа*, *Драџиџа*, *Жиџоџа*, *Зарија* (М. Лалић), *Илија*, *Љубиџа*, *Малџа*, *Маџија*, *Милџина*, *Милија*, *Неџџија*, *Немаџа*, *Никиџа*, *Никола*, *Осџија*, *Паниџелија*⁸, *Раџиџа*,

⁶ Није свуда било потврде за ном. на *-е*. Засведочено је *Анђе* (С. Матавуљ), *Јоке* (С. Матавуљ, Љ. Х. Ђуровић), *Кајје* (код И. Ћипика у оба романа и у приповеткама), *Киће* (С. Матавуљ), *Маре* (Љ. Х. Ђуровић, И. Ћипико) и *Сјане* (у нар. песми, код С. Матавуља, М. Милојевића, М. Ратковића и З. Живковића). С друге стране, имамо: *Гаја* (М. Лалић), *Јока* (М. Лалић), *Кајја* (В. Десница), *Сјана* (С. Матавуљ, М. Ратковић). Уп. код М. Ратковића: *Сјане* му је [девојку] не хтједе дати, изговарајући се да мора питати мужа. Навале дјевери ... *Сјана* им је објаснила да је тако рекао Митро Васиљев.

⁷ Ако нису на *иц-а*, „вишесложна женска имена ... обично имају дублетне наставке *-о//а* (чешће *-о*)“ каже П. Пипер, наводећи као пример: *Јованка//Јованко* (Пипер 2009: 439). Тако и Силић–Прањковић 2005: 109, где се као примери наводе: *Мариј-о* и *Мариј-а*, *Љиљан-о* и *Љиљан-а*, *Божџен-о* и *Божџен-а*.

⁸ Не спадају у ову врсту форме типа *Виџџеније*, *Димџирије*, *Маџије*, *Паниџелије* и сл.

Сѣкула, Сѣ̀аниша, Сѣ̀ра̀хиња, Та̀дија, Ў̀љеша; Алија, М̀ус̀иафа, Ф̀аз̀лија, Ш̀ѐф̀кија итд.⁹

б) Ретка су и маргиналног значаја одступања од изнетог правила. Међу њима посебно је занимљиво ж. име *Марија*, које као име неке особе женског пола има готово увек облик вок. једнак ном., дакле *Марија* (Д. Баранин, Д. Васић, Р. Драинац, Мирј. Ђурђевић, З. Живковић, В. Косорић, И. Маројевић, М. Јосић Вишњић, Сл. Настасијевић, В. Петровић, Миом. Петровић, Р. Петровић, Н. Радановић, М. Селимовић, О. Скоко, Г. Скробоња, В. Терић, Б. Топић, М. Црњански и др.).¹⁰ Међутим, када се ради о имену Христове мајке, онда чешће имамо облик с наставком *-о* (*Маријо*) него синкретизам вок./ном.:

Дјевице *Маријо* (М. Тохолј), Дјево *Маријо* (С. Угричић), Исусе и *Маријо*, где смо ми? (В. Пиштало), Исусе, *Маријо* (Прев.), *Маријо*, мајко Божија (И.), На католичку молитву *Здраво Маријо* ... додао [је] реченицу: „Света *Маријо*, Мајко Божја, моли за нас грешнике сада и на часу смрти наше. Амен“ („Данас“), О, преблага *Маријо!* (Р. Б. Марковић), Пре него што сам могла да изговорим *Здраво, Маријо*, поново је слетео низ степенице (Прев.), Света *Маријо* (Прев., Г. Скробоња), Сричу „Оче наш“ и „Радуј се, *Маријо*“ (М. Павић), Тихо су звали Богородицу по имену: „*Маријо*“ (Прев.);

Здраво Марија, милости пуна (Г. Скробоња), *Марија*, дјево (Ана Шомло).

У преводу Џојсовог *Уликса* (З. Пауновић) налазимо обе форме у истом исказу: *Здраво Марија* и *Света Маријо*.

в) Наставак *-о* јавља се спорадично и код неких других имена на *-ија*:

⁹ „Српски језик има вокатив као засебан граматички сингуларски облик именице, али регуларност вокатива није изразито висока. Ниједна именица у множини, а многе именице ни у једнини немају посебан облик вокатива, него се облик номинатива тих именица, када је потребно, користи у синтаксичко-семантичкој функцији вокативности“ (Пипер 2009: 489). Упркос томе (и приликама код именица средњег рода, где је синкретизам ном./вок. редован), статус вокатива као посебног именичког облика у српском језику је неспоран.

¹⁰ Уп., ипак, *Маријо* (М. Булатовић, В. Петровић, Б. Станковић).

Анђелијо (Дувај зато луда *Анђелијо*, ништа нам не можеш) (О. Давичо)¹¹ / *Анђелија* (М. Булатовић, М. Ољача)¹², *Аурелијо* (В. Чолановић), *Емилијо* (В. Лукић, Мирј. Митровић) / *Емилија* (В. Лукић, Мирј. Митровић, Прев.), *Ифийенијо* (В. Лукић), *Луцијо* (В. Десница, Прев.) / *Луција* (Прев.), *Офелијо* (И. В. Лалић, односно Ж. Симић и С. Пандуровић у преводу), Дански краљевић своју девојку, Офелију, шаље у манастир! *Офелијо*, иди у манастир (НИН), драга *Пелџијо* (Г. Скробоња); уп. и *Сџамболијо* (Ој, дјевојко Стамболијо, Стамболијо!) (М. Капор – из нар. песме), где *Сџамболија* значи „она која је из ’Стамбола““.

г) И многа друга имена (чешће страна него домаћа) спорадично се употребљавају у вок. с наставком *-о* или паралелно с основним обликом:

Аријадна (Б. Пекић) / *Аријадно* (С. Басара, Б. Пекић), *Аијено* (Прев.), *Аијено*, чуј своју децу! (И.), *Гертируда* (И.) / *Гертирудо* (И.), *Делфина* (И.) / *Делфино* (И.), *Зинаида* (И.) / *Зинаидо* (И.), *Јевросима* (Нар. песме) / *Јевросимо* (Л. Костић), *Јерина* (В. Николић) / *Јерино* (Нар. песме), *Јерино*, Проклета *Јерино* (В. Мариновић), *Кашарина* (В. Арсенијевић, Д. Баранин, М. Булатовић, В. Винсент Кол, З. Јакшић, Мар. Јовановић, Г. Куић, Б. Пекић, В. Петровић, Пол., Прев., Б. В. Радичевић, М. Селимовић, Д. Ћосић) / *Кашарино* (Г. Куић, Б. Пекић), Хеј, куд си кренула мала *Кашарино*? (Б. В. Радичевић), *Маријана* (В. Арсенијевић, Д. Великић, М. Марков, З. Мијоковић, З. Љ. Николић, Прев.), *Маријано* (И. Андрић, Б. Ћопић (из нар. песме)), *Равијџло* (М. Мићић Димовска – име виле из нар. песме), *Свџилана* (Б. Димитријевић, ЕК, Инт., Мар. Јовановић, С. Крстић, З. Мијоковић, Пол., С. Станишић) / *Свџилано* (Б. Димитријевић), *Снежана* (Прев., Д. Ћосић) / *Снежано* (Прев.), *Хекџо* (Прев.), *Хијолијо* (Прев.).

д) Код домаћих или код нас уобичајених имена наст. *-о* јавља се и под утицајем завичајних говора, нпр.:

¹¹ Исти облик налазимо код Змаја у песми „Едим-ледим“: Ој, ђаурко *Анђелијо*, али и друга имена с истим наставком – *Зулејко*, *Мејримо*, *Фајиммо*...

¹² Тако и у епској нар. поезији, нпр.: „*Анђелија*, моја вјерна љубо, / је л’ ми јоште у животу доро?“ („Болани Дојчин“), „*Анђелија*, моја вјерна љубо, / да ми ниси брата отровала?“ („Диоба Јакшића“) и др. Међутим, код Андрића, у приповеци „Дан у Риму“, налазимо стихове нар. песме: „Јеси ли се насавала, / Море, дилбер *Анђелијо-о!*“ Тако и у роману „Рањени орао“ М. Јаковљевић (Мир-Јам): Хајде, ону стару песму... „*Анђелијо*, јање моје!“ ... „Не гледај ме са чаира, / Изгоре ме око твоје, / Јање моје, Анђо, *Анђелијо!*“

баба Велико (Д. Михаиловић), Димитријо (: Димитрија) (Б. Станковић), Димитријо, сине Митре (из нар. песме – З. Тирић), Сџанојо (Б. Станковић), Драги Боже и Свџи Николо, погледајте нас! (Б. Јанковић), Пејријо (поред Пејрија и, у истом роману, само Полексија) (Д. Михаиловић), Славишо (Аман, бре, Славишо, не мож те стигнемо) (Б. Јанковић) (поред сигурно много чешћег Славиша – М. Булатовић, ЕК, Б. Јанковић и др.), одн. Јоргано (Б. Јанковић у говору личности), Сџамено („Ој Стамено“ је женска игра из гњиланског краја) (П. Влаховић).

Вероватно се на тај начин могу објаснити и вокативни облици типа Јајого (Б. Јанковић, Д. Ћосић), поред Јајода (Д. Ћосић). Могуће је, међутим, да у Јајого имамо аналогију према вок. заједничке им. јајода – јајого (Јајого моја, нећеш ми вјеровати, траже ми потврду да сам жива – Б. Ћопић; уп. и: Овим шором, јајого, / више проћи нећу). Овоме тумачењу у прилог иде и чињеница да је форма Јајого засведочена и код П. Кочића.

ђ) У обе потврде за вок. м. имена Вучина имамо наст. -о: Вучино (Д. Баранин, Б. Ћопић), вероватно према вок. апелатива вучина (’аугм. од вук’).

5. Тросложна и вишесложна женска имена и хипокористици на -ица имају у овоме падежу готово увек наст. -е:

Ањице, Анкице и Анкице, Брџкице и Брџкице, Вџице, Вџице, Гџице, Дџице, Дрџице и Дрџице, Дуџице, Зџице, Јџице, Јџице, Кџице и Кџице, Лџице, Љџице, Мџице, Мџице, Мџице и Мџице, Мџице, Мџице, Мџице и Мџице, Оџице и Оџице, Рџице, Слџице и Слџице, Сџице, Тџице и сл.;

уп. и: Бојродице и Бојродице, света Бојродице Тројеруцице (Б. Ћопић); Избави Бојродичице! (Г. Петровић).

У појединим народним говорима имамо синкретизам вок./ном. (нпр. Даница, Љубица и сл.), али су такви облици врло ретки у језику књижевности:

Бџица (поред Бџице) (И. Ћипико), Мџица (М. Селимовић).

6. а) И код мушких имена и хипокористика изведених суфиксом -ица најчешћи је облик вок. онај с наст. -е:

Вџице, Дџице, Ђџице, Јџице (уп. Јоване! Јовице! – Ј. Веселиновић), Кџице (М. Булатовић), Лџице и Лџице (М. Ољача), Љџице (Д. Ћосић), Мџице, Нџице, Нџице (: Нико) (М. Булатовић), Николице, Нџице, Пџице и сл.

б) Овде, међутим, није редак ни синкретизам ном./вок., посебно код старијих писаца и писаца са ијекавског подручја:

Вујица (Д. Баранин), *Грујица* (Нар. песма)¹³, *Ђурајица* (Б. Ђопић), *Ђурица* (М. Ковач, С. Ранковић), *Јовица* (Ј. Веселиновић, Б. Ђопић, М. Ускоковић), *Милојица* (Б. Ђопић), *Њикица* (Б. Ђопић), *Њиколица* (Р. Рисојевић, Б. Ђопић), *Њовица* (М. Лалић, С. Ранковић), *Радојица* (М. Лалић), *Томица* (Ч. Вуковић).¹⁴

в) Овакво двојство јавља се и код презимена:¹⁵

Ђурајице (Мир. Поповић), *Кодривице* (Прев.); *Браница* (Г. Петровић), *Покимица* (И.).

7. Редовно је: *Бујиулија*, *Газивода*, *Дерикрава*, *Пойивога* и сл.

Географски називи

8. а) Код двосложних именица са силазним акцентом засведочени су двојаки облици:

Вџлиа (С. Селенић);

Бџсно (Д. Васић, С. Јаковљевић), *Зџио* (Ч. Вуковић), *Мџскво* (В. Булић).

Двосложне именице са дугоузлазним акцентом имају и у овом (и практично сваком другом) случају вокативни облик с наст. -о: *Дрџно*.¹⁶

¹³ Стани, курво, дијете *Грујица* („Новак и Радивоје продају Грујицу“).

¹⁴ „Вишесложна женска лична имена на *ица* имају у вок. једн. наставак *е* и *а*, а мушког само *а*“ (Алексић–Станић 1978: 123). „Грамагичари су ... у праву када за књижевни облик властитих имена ж. р. [на *-ица*] прописују вокатив са завршетком *-е*, а за слична или по облику истоветна мушка лична имена *-а*“ (Стевановић 1975: 232). „Код женских личних имена употребљава се *-ице*: Јелице ... ретко *-ица*; а код мушких личних имена – искључиво *-ица*: *Радџица*, *Њиколица* и сл.“ (Белић 1934: 76). Насупрот томе, у *Нормативној грамагичици* се, после навођења општег правила по којем „тросложне и вишесложне именице са завршетком *-ица* у номинативу једине имају у вокативу наставак *-е*“, изричито каже да „то важи и за женска имена као *Данице*, *Милице*, *Зорице* и за мушка као *Перице*, *Томице*“ (Пипер–Клајн 2013: 87). Тако и Силић–Прањковић 2005: 108. П. Ивић (1991: 305) наводи паралелне облике: *Добриц-е* и *Добриц-а*, *Ивице-е* и *Ивице-а*.

¹⁵ Семантички, презимена, као и имена народа и сл., спадају у власти-те именице, јер су (углавном) лишена значења, али морфолошки припадају апелативима, јер имају регуларну множину.

б) Тросложни и вишесложни географски називи, осим оних на *-ица* и оних који имају придевску деклинацију, такође творе вокатив наставком *-о*:

Авало (В. Петровић), *Амери́ко* (М. Видојковић, Мирј. Ђурђевић, Д. Ћосић), *Афри́ко* (В. Терић), *Бри́та̀нија* (Прев.), *Вра̀новино* (Б. Ћопић), *Итѝлија* (В. Петровић), *Кòзаро* (М. Ољача, М. Селимовић, Б. Ћопић), *Ју̀дòсла̀вија* (Пол.), *Кр̀а̀јино* (Б. Ћопић), *Мòраво* (Д. Васић, Р. Драинац, А. Југовић, Г. Куић, М. Савић), *Мòрачо* (М. Јосић Вишњић), *Пòдгòрино* (Б. Ћопић), *Ср̀бија* (О. Давичо, Мирј. Ђурђевић, С. Јаковљевић, В. Лубарда, В. Мариновић, В. Николић, Б. Пекић, Д. Ћосић), *Шум̀а̀дија* (ЕК).

в) Такви називи на *-ица* имају наст. *-е*:

Гра̀чанице и *Гра̀чанице* (Д. Максимовић¹⁷, Мил. Тешић), *Рав̀анице* (М. Мићић Димовска), *То̀йлице* (Ој *То̀йлице*, је л' ти жао што је херој Татко пао!) (ЕК).¹⁸

Заједничке именице (апелативи)

9. Већина заједничких именица ове врсте, и то без обзира на број слогова и акценат, има вок. јд. творен од основе наставком *-о*.

Такав облик вокатива имају двосложне именице с дугоузлазним акцентом, без обзира на значење и род, и двосложне именице женског рода с краткоузлазним акцентом:

ба̀шиџо (Б. Ћопић), *бѐдо* ј. *бѝједо*, *вѝло*, *во̀јско*, *ѝлаво*, *ѝра̀но* (Прев.), *ѝу̀јо*, *га̀мо* (обично у синтагми: *мла̀дга̀ га̀мо*), *дѝко*, *ду̀шио*, *жу̀дњо* (И. В. Лалић у прев.), *зв̀ездо* ј. *зв̀ијездо*, *зѝмо* (В. Лукић), *ја̀до*,¹⁹ *(к)ћ̀ерко*, *ку̀ло*, *ку̀мо*, *ла̀мио* (Б. Миљковић), *ла̀стио*, *лѝјо*, *ло̀ло*, (мамина) *ма̀зо*, *ма̀цо*, *на̀јо*, *на̀но*, *ов̀цо* (Заблудела *овцо!* – Д. Ћосић), *ѝријо*, *рѐко* ј. *рѝјeko*, *ру̀жo*, *ру̀ко*, *свѝњo*, *сна̀џo*, *сум̀њo*

¹⁶ Уп. *Дрино* водо, племенита међо („Почетак буне против дахија“), *О, Дрино*, водо мила! (Ђ. Јакшић).

¹⁷ „*Грачанице*, кад бар не би била од камена, / кад би се могла на небеса вазнети, / ко богородице Милешеве и Сопоћана, / да туђа рука крај тебе траву не плеви, / да ти врране не ходају по паперти...“

¹⁸ У једној песми В. Петровића наводи се Стеријин стих са вок. *Сийницио*.

¹⁹ Уп. *јодо* моја (Б. Ћопић), али код Лалића: *јаде* моја, што не подразумева обавезно ном. *јаде*. Уп. и: *Срећо* моја, *љубе* моја, моја последња и прва љубавиини...) (Нада Букилић).

(Ж. Павловић), *цицо*, *чѣжњо* (Б. Миљковић), *шѣво* (Д. Максимовић);

бѣјо (В. Лукић), *бѣво* (Б. Ћопић), *вѣдо* (И. Бакић, М. Булатовић, Б. Миљковић, М. Јосић Вишњић, Г. Олујић, М. Павић, В. Петровић, Мил. Тешић), *идро* (и *Црнѧ Гѣро*), *жѣљо*, *жѣно*, *зѣмљо*, *змѣјо*, *здѣро*, *йїло* (Д. Радовић), *йїро*, *кѣсо* (В. Лукић), *мѣило*, *йчѣло* (Д. Максимовић), *рѣђо*, *рѣсо* (О. Давичо, Б. Миљковић), *сѣзо* (А. Вучо, Б. Миљковић);

брѧцо, *брѣцо*, *гѣко*, *зѣко*, *мѣдо*, *ѣцо* (Д. Ћосић), *чиќо*; *слѣто*.

Ово важи и за двосложне именице с узлазним акцентом и кад означавају сродника или сродницу, нпр. *сѣсѣира* – *сѣсѣиро*, *снѧха* – *снѧхо* и сл.

7. а) Кад не значе сродницу или сродника, двосложне именице са силазним акцентом имају у вок. јд. готово редовно наставак *-о*:

бѧќљо (И. В. Лалић (прев.)), *бѧнго*, *бѧрко* (О. Давичо), *бѧљќо* (О. Давичо, Б. Миљковић, В. Петровић, С. Раичковић, Мил. Тешић), *бѧљќо* (М. Ољача, М. Павић), *бѧмбо* (О. Давичо), *брѣзо* (Слоб. Марковић (прев.), Љ. Симовић, В. Ћопић), *брѣќо* (Бранко Димитријевић, М. Лалић), *бѣќво* (Б. Петровић (прев.), Б. Ћопић), *бѣљќо* (С. Раичковић), *вѧрко* (В. Лукић, Б. Миљковић), *вѧћиро* (И. В. Лалић (прев.), Б. Миљковић, Б. Ћопић), *вѧћико* (М. Видојковић), *вѣро* (М. Булатовић) ј. *вјѣро* (Б. Ћопић), *вѣљо* (О. Давичо), *вѣћќо* (М. Ољача), *врѧно*, *ирѣдо* (М. Ољача), *йѣско*, *звѣрко* ј. *звјѣрко*, *јѧмо* (М. Ољача), *кишо* (И. В. Лалић (прев.)), А. Исаковић, В. Петровић, С. Раичевић), *књѣто* (Д. Ћосић), *крѧво*, *крѣќо* (Б. Ћопић), *кѣто* (М. Ољача), *кѣјо*, *кѣћо*, *кѣќо*, *лаћо* (Б. В. Радичевић), *лѣдо*, *лѣћќо*, *мѣљо* (И. В. Лалић (прев.), С. Раичевић), *мѣќо*, *йѧћќо* (С. Басара, И. В. Лалић (прев.)), *йѣсмо* ј. *йѣѣсмо*, *рѧно* (Б. Ћопић), *рѣбо* (М. Антић, М. Видојковић, Д. Ковачевић, Г. Олујић (Добар дан, Златна риба!), С. Раичковић, З. Ћирић), *рѣљо*, *сврѧко*, *сѣнќо* ј. *сјѣнќо*, *сѣљо*, *слѧво*, *слѣќо*, *смрѣко* (Мил. Тешић), *срѣћо*, *сѣѣќо*, *йѧјѧно* (И. В. Лалић, М. Бојић, С. Раичковић), *йѣрѧко* (В. Попа), *йѣрѧљо* (О. Давичо), *ћѣрко*, *цѣќво* (Б. В. Радичевић, Д. Ћосић), *чѧйљо*, *чѧшо* (О. Давичо), *чѣйќо* (И. В. Лалић (прев.)), *чѣјро*, *шѧќо* (*шаќо* перја) (С. Раичевић), *шќѣло* и *шќѣло*, *шљѣво* (Љ. Симовић), *шѣмо* и др.;

брѧћо, *гѣцо*, *сѣѣќо*.

Тако је и код малобројних двосложних именица на *-ица*, па и тамо где је то *-ица* суфикс (као у *злицѧ*):

злицѧ, *йѧћѧцо*.

б) За разлику од претходних, двосложне именице са силазним акцентом које примарно означавају неку сродницу одн. сродника имају, по правилу, вок. јд. облички једнак номинативу:

ба̀ба, ма̀ма, сна̀јка, сѝрѝна, шѝѝка, у̀јна одн. *дѐда* ј. *дјѐда, шѝѝа, ха̀ћа* (В. Јелић, М. Марков, З. Мијоковић, М. Ољача).²⁰

Тако и *чѝча*, чије је секундарно значење, иначе распрострањено, „очев брат, стриц“.²¹

Изузетак је именица *ма̀јка*, која се, иако означава сродницу и има силазни акценат, готово редовно употребљава с наст. -о, нпр. *ма̀јко мѝла, ма̀јко мо̀ја* и сл.²² Јавља се, спорадично, и форма *мајка*:

Мајка, што ти све ово треба? (Е. Кустурица), Забога, *мајка*, шта говориш? (Б. Нушић), *Мајка! Мајка!* – шапутале су суве Удобићеве усне (Милан Поповић), Нејма, *мајка*, више воде! (Р. Рисијевић, у говору личности), Држи се храбро, *мајка* (Б. Србљановић), У шта сад верујеш, *мајка?* (И.).

Код већине осталих претходно наведених именица имамо обрнуту ситуацију, будући да је код њих облик вок. јд. с наст. -о спорадичан (мада чешћи од форме *мајка*):²³

Изиђи, *бабо*, напоље (Д. Васић), *Бабо!* Мртва *бабо!* (Мирј. Ђурђевић), Пијана си, *бабо* (В. Јелић), „Мораш, *бабо*, мораш. Ту је живот“, каже бубуљичавко (З. Костић), М’рш, *бабо* – рече човек (Мар. Јовановић), „Добар дан, *бабо*“, рекао би мајстор (Д. Михаиловић), Торњај се, погана *бабо*...! (М. Настасијевић), Кажуј, *бабо*, јеси ли вјештица! (Његош), Ти си, *бабо*, глува! (М. Црњански), Одбиј, *бабо* васионска! (Б. Ћопић), *Бабо!* Одмах отвори врата! (Д. Ћосић).

²⁰ Облик *баба* засведочен је у преко двадесет, *мама* у преко сто, а *ша-ша* у више од деведесет књижевних извора. Белић (1934: 75) претпоставља да су ови облици настали из синтагми типа *шеѝка Сѝојка*: „Именице ... могу имати увек -о, али каткада имају и -а ... *ба̀бо* – *ба̀ба* и као саставни део имена, на пр.: *баба Пеѝрија* ... *шеѝко* поред *шеѝка Сѝојка*, па онда и само *шеѝка*.“

²¹ Уп., ипак: *Чичо*, ја сам послала своју мараму Јакову (Б. Атанацковић).

²² Такав облик јавља се у преко 130 извора, после чега је аутор престао да га бележи.

²³ Код појединих писаца, понајвише оних из централне и, поготову, јужне Србије, такви облици су истовремено и завичајни, док су код других најчешће стилски маркирани (употребљавају се у експресивном изражавању, за карактеризацију говора личности и др.).

Врло су ретки облици *g(j)ego* и *īaiīo*, који се срећу пре свега у дијалекатски маркираном говору личности појединих књижевних дела:

’Ди ћеш, *gego*, да путујеш? (Д. Михаиловић); Ал’, *īaiīo*, зар не би било боље да мало отидне у Дубраву? (И.);

Мамо, нека стоји то за сутра, лако ћемо! (Д. Васић), Зашто тако, мати, нано, *мамо* моја? (А. Вучо), Ох, *мамо*, мајчице (Прев.), Моја *мамо*, идемо обноћ некуд према Ливну (Б. Ћопић), А што, *мамо*, мене зову партизанче? (Д. Ћосић);

Јевросимо! *Сїрино!* Добра моја *сїрино!* Чуј ме! Чуј! (Л. Костић), Нека, *сїрино*, молим те (С. Матавуљ), Неки стари греси, *сїрино*, морају да се плате (Б. Јанковић), Ево идем, *сїрино* (Д. Стојиљковић);

ујно (Мир. Ђурђевић);

Теїко, је ли истина да је бата дошао? (Б. Станковић), *шеїко* драга (С. Селенић).²⁴

Именице *баба* и *сїрина* (за *шеїку* немамо потврда) имају такв облик редовно кад означавају мушкарца (пре свега плашљивог, кукавицу и сл.), нпр.:

Ево ти, задушна *бабо* (Б. Ћопић), Овамо *бабо!* На мејдан! (Ј. Веселиновић);

Сїрино. Кукавице месеца. Баш си губитник, човече (Прев.).²⁵

Двосложне именице с узлазним акцентом имају у вок. јд. наст. *-o* и кад означавају сродника или сродницу, нпр. *сєсїра* – *сєсїро*, *снѝха* – *снѝхо*, као и хипокористици типа *ба̀ка* – *ба̀ко*.²⁶

²⁴ У рукопису једног од главних јунака Селенићевог романа, који је Албанац, па то може бити стилски маркирано. Из стилских разлога (да би се обележио говор личности) употребљено је *бабо* у Андрићевим „Знаковима поред пута“: – Ја ћу, дете, да умрем. Немојте да ме случајно стављате у новине. – Зашто не, *бабо?* – Ама, срамота је...

²⁵ Алексић и Станић (1978: 122) наводе као потпуно равноправне и значењем и сфером употребе неусловљене облике: „*баба* и *бабо*, *мама* и *мамо*, *īaiīa* и *īaiīo*, *сїрина* и *сїрино*, *шеїка* и *шеїко*, *ујна* и *ујно*“. Наводећи, такође, двојак облике оваквих именица, Станојчић (2010: 132) напомиње да се „у граматикама констатује претежна употреба облика вокатива који је једнак номинативу.“ Аутори *Нормативне граматике српског језика* кажу да ове именице имају вокатив једнак номинативу, с тим што „именице *сїрина* и *баба* имају и вокатив на *-o*, али у фигуративном смислу“ (Пипер-Клајн 2013: 87).

²⁶ Значај акцента за облик вок. им. једносложне основе показују најбоље примери типа *бра̀ца* (хип. од *браїи*), вок. *бра̀ца* : *бра̀ца*, вок. *бра̀цо*, *Вє̀ра*, вок. *Вє̀ра* (ж. име или хипокористик) : *Вє̀ра*, вок. *Вє̀ро* (ж. хипокористик)

Ретки су и необични примери с наст. *-а*:

„Добро ујка“, казала је Кеди (Прев.).

в) Редован је синкретизам вок./ном. јд. у *ї̀ара* (Б. Ћопић) и *сї̀а̀рка* (Б. Црнчевић, Д. Баранин, Р. Трифковић), а вероватно и код других двосложних именица са силазним акцентом изведених суфиксом *-ка* типа *бѣлка* ј. *бї̀јелка*, *црнка* и сл., али за то немамо потврде.

У делима Б. Ћопића налазимо и вок. јд. *цѹра*: Не дај се, *цѹра*, болан. Остави ти, *цѹра*, књиге попу. Сјаши ти, *цѹра*, с мене. Уобичајено је, шире распрострањено *цѹро* (Б. Атанацковић, Ћ. Балашевић, Д. Баранин, А. Вучо, О. Давичо, В. Драшковић, М. Ђурђевић, ЕК, Мар. Јовановић, М. Капор, В. Косорић, Г. Куић, В. Мариновић, Д. Михаиловић, Михиз, Сл. Настасијевић, М. Ољача, Пол., В. Ранчић, В. Ћопић, Д. Ћосић, Ј. Христић и др.).

г) Како и код именица м. рода I врсте, и овде имамо у војничком језику, у командама, вок. облици једнак ном.:

Колона, стој! (Б. Павловић), *Чеїа* СТОЈ, па опет напред (Д. Киш), *Чеїааа!* Стој! (Д. Радовић), Приликом извршних команди именује се јединица која се постројава, покреће или зауставља. На примјер: „*Чеїа* – ЗБОР!“ „*Чеїа*, напријед – МАРШ!“ „*Чеїа* – СТОЈ!“ (Стројево правило војске Ц. Горе).

Обе ове именице имају и системски наст. *-о*:

Колоно стој! (М. Селимовић), Напред, славска *колоно!* (Д. Ћосић), Чувај се добро, несташна *чеїо!* (Б. Ћопић).

9. Различите облике вок. јд. имају двосложне именице на *-а мушког рода* које значе титулу, звање, занимање, као и друге семантички сличне именице.

а) Код им. *вѡђа* вок. јд. твори се наст. *-о*:

вѡђо (без изузетка).

б) Код им. *ї̀зѡга* и *хѡѡа* (као и код раније поменутих *g(j)ега*, *ї̀аї̀а* и *чича*, в. т. 7б) јавља се синкретизам вок./ном.:

ї̀зѡга (Д. Васић, М. Видојковић, А. Диклић, В. Журић, С. Јаквљевић, В. Јелић, М. Ковач, Е. Кош, Мир. Митровић, В. Петровић, Прев., Г. Скробоња, В. Станковић, Д. Стојиљковић, Д. Ћо-

(в. РСАНУ), *Кр̣сїа*, вок. *Кр̣сїа* (м. име) : *Кр̣сїа*, вок. *Кр̣сїо* (м. или ж. хипокористик, одн. име), *Мї̀ћа*, вок. *Мї̀ћа* (м. хип. или име) : *Мї̀ћа*, вок. *Мї̀ћо* (м. хип (ређе име)), *С̣ава*, вок. *С̣ава* (м. име) : *С̣ава*, вок. *С̣аво* (м. или ж. хипокористик или име), *Т̣ѡма*, вок. *Т̣ѡма* : *Т̣ѡма*, вок. *Т̣ѡмо* (м. или ж. хипокористик (ређе име) и сл.

сић),²⁷ *хџа* (Антологија народних умотворина (М. В. Кнежевић), Д. Баранин, М. Булатовић, В. Драшковић, Е. Кош).²⁸

в) Код им. *аџа*, као и код тросложних и вишесложних именица тога семантичког типа (в. т. 13), имамо двојство:

аџа (И. Андрић (у више дела), Д. Баранин, Г. Божовић, Ј. Веселиновић, „Данас“, У. Петровић, М. Селимовић);²⁹

аџо (Д. Баранин, ЕК, Пол., РСАНУ (у значењу ’девер’), Љ. Симовић, Б. Станковић, Б. Ћопић (Нар. песма), Д. Р. Филиповић).

Међутим, код им. *џаша* облик *џашо* је уобичајен (И. Андрић, Д. Баранин, Д. Васић, М. Витезовић, Ч. Вуковић, В. Драшковић, Ђ. Јакшић, М. Капор, Миле Кордић, Л. Костић, С. Крстић, Г. Куић, В. Лубарда, Михиз, Нар. песме, В. Николић, Б. Нушић, Б. В. Радичевић, Д. Стојиљковић),³⁰ а *џаша* врло редак (Михиз).

10. а) Највећи део тросложних и вишесложних заједничких именица твори вок. јд. од основе наставком *-о*:

будало, *девојко* ј. *девојко*, *империјо*, *јабуко*, *јаџо* (Ч. Вуковић), *јаметино* (М. Ољача), *јасико* (М. Ракић), *јетуљо* (М. Лалић), *језеркињо* (М. Савић), *кнеџињо*, *кобило*, *колџко* ј. *колијевко*, *комисијо*, *којириво* (М. Ољача), *корњачо* (М. Марков), *кремењачо* (Ћопић), *крмачо*, *леџендо* (Мир. Ђурђевић), *лениџино* ј. *лијениџино*, *леџиџо* и *лејџиџо* ј. *леџиџо* и *лејџиџо*, *лојужо*, *малођаџанко* (Д. Ћосић), *маркизо*, *мелескињо* (В. Терић), *месечино* ј. *мјесечино*, *мрцино*, *музико*, *намиџушо*, *невестио* ј. *невјестио*, *невољо*, *недељо* ј. *недељо* (обично с атрибутом *Свети*), *оџаџино*, *џаџино* (О. Давичо, В. Лукић), *џланино* и *џланџино*, *џосиџино*, *џринџезо*, *разбиџино*, *редакџино*, *рџбино* и *рџбино*, *рџјако*, *рџкињо*, *слџодо* и *слџодо*, *сџбино* и *сџбино*, *хармонико*, *џариџо*, *џаџуџо*, *џиџино* итд.;

власиџело (Кецмановић–Стојиљковић), *џосиџо*, *инџелиџино* (М. Капор), *сирџињо*, *сџудениџино*;

²⁷ Форма *џазго* (Б. Станковић, С. Џунић) дијалекатског је карактера.

²⁸ Тако и: *Алихоџа* (Ово је дошло, мој *Алихоџа*, да се нема куд – И. Андрић), *Смаџ-хоџа* (Б. Ћопић). Уп., ипак: *хоџо* (Нар. прип.), Али ја се тога не сјећам, добри *хоџо*, тад сам био дијете (Г. Куић).

²⁹ Уп. *Аџа* (Нушићев надимак) (Г. Скробоња), као и *Ибрахим-аџа* (И. Андрић), *Мехмед-аџа* (Д. Баранин).

³⁰ Тако и: *Ахмед-џашо* (Н. Цветичанин), *Исак-џашо* (И.), *Кемал-џашо* (С. Басара), *Русџем-џашо* (Д. Баранин) и сл.

добричино, јарчино стара (Б. Ћопић), *јуначино, лажовчино, ма-
јарчино, мантијичино, момчино, мушкарчино, орлушино, иџанду-
ро, њросијачино, шџијунчино* и др.;
*анархисџо, идеалисџо, кайиџалисџо, каријерисџо, комунисџо,
курсисџо, мајеријалисџо, машинисџо, моралисџо, оџиџими-
сџо, социјалисџо, уџоџисџо* итд.,³¹ *језуџиџо, кайихеџо;
џаликуџо*.

б) Именица *џосџоџа* употребљава се у вок. јд. такође с наст. -о, практично без изузетка:³²

џосџоџо (И. Андрић, М. Антић, В. Арсенијевић, Љ. Арсић, Ђ. Балашевић, Д. Баранин, С. Басара, М. Булатовић, В. Булић, С. Вальаревевић, Д. Васић, Д. Великић, М. Видојковић, М. Витезовић, А. Вучо, О. Давичо, В. Десница, А. Диклић, В. Драшковић, Ј. Дучић, Мирј. Ђурђевић, Љ. Х. Ђуровић, З. Живковић, А. Исаковић, М. Јанковић, Мар. Јовановић, А. Југовић, М. Капор, Д. Киш, Д. Ковачевић, Л. Комарчић, Р. Константиновић, Е. Кош, С. Крстић, Г. Куић, В. Лубарда, Н. Маринковић, М. Марков, И. Маројевић, Ђ. Милосављевић, Д. Михаиловић, М. Б. Мојсиловић, Дуле Недељковић, Д. Николић, Јасна Николић, Б. Нушић, М. Оклопцић, М. Павић, Б. Пекић, Г. Петровић, Р. Петровић, В. Попа, Б. В. Радичевић, В. Ранчић, Р. Ротковић, М. Савић, Д. Савковић, И. Секулић, М. Селимовић, Љ. Симовић, Г. Скробоња, С. Слапшак, Б. Србљановић, С. Станишић, Д. Стојиљковић, Бора Ћосић, Д. Ћосић, Ј. Христић, М. Црњански, В. Чолановић и др.).³³

Насупрот томе, „народска“ форма *џосџоџа* готово увек је у наведеном облику, а служи као стилско средство за маркирање говора

³¹ Ретко је и необично *џенкисџу*, по I врсти (у преводу Р. Његуш). Иначе, именице на -исџа (-исџи) припадају у множини првој деклинационој врсти: *оџиџимисџи – оџиџимисџа – оџиџимисџима* итд.

³² Насупрот томе, Маретић (1963: 170–171) има више потврда за вок. *џосџоџа* него за *џосџоџо*.

³³ Могућно је да у примеру: *џосџоџа* Марија, тражи вас један господин (Р. Петровић) имамо дезакцентуацију и индеклинабилност ове именице, што је, иначе, уобичајено за двосложне именице типа *џосџа* (*џосџа Ленка – Б. Нушић*), *џосџа Лено – И.*), *кума* (Деде, *кума Сџанојка*, деде, јагње моје – И. Андрић), *џријја* (Извол’те, *џријја Маро – Б. Нушић*), *џеџа* (*џеџа Јуло – Ч. Вуковић*), *џика* (*џика Адаме – Д. Ћосић*, *џика докџоре – И.*, *џика Лијане – Б. Ћопић*, *џика Миле – М. Видојковић*, *џика Мићо – М. Селимовић*, *џика Небојша – В. Чолановић*, *џика Пајо – М. Савић*, *џика Славко – М. Марков*, *џика Сџеване – С. Селенић*) и др.

људи нижих, необразованих друштвених слојева (понекад и иронично):

ĩđsĩoja (И. Андрић, Д. Васић, А. Гаталица, Мир. Ђурђевић, Г. Куић, З. Мијоковић, М. Марков, С. Матавуљ, М. Мићић Димовска, Б. Нушић, Р. Петровић, Прев. (са пуно потврда), С. Ранковић, И. Секулић, Б. Ћопић). Засведочено је, ипак, и *ĩđsĩojo* (Д. Баранин, Нар. прип. „Грбо и краљ ђаволски“).

11. а) Наставак *-o* има у вок. јд. и већина изведеница на *-ka* (које је готово у свим примерима моциони суфикс):

акрњбајќо (И. В. Лалић у прев.), *Амазњнко* (Н. Маринковић), *Аићњанко* (Прев.), *Бедњрађанко* (Г. Куић, Ј. Шећеровић), *библиоњќарко* (Е. Кош), *бњлничарко* (Прев.), *буржњјко* (Г. Куић), *вњшњрко* (О. Давичо), *владарко* (И. В. Лалић у прев., В. Николић), *врањдланко* (Прев.), *јенијалко* (Мар. Јовановић), *јрађанко* (Мирј. Ђурђевић), *давијњљко* (И. В. Лалић (прев.)), *дејњкњиљко* (Прев.), *добрњњвњрко* (И. Маројевић (прев.)), *дњкњњорко* (Р. Анђелковић, В. Драшковић, Мир. Ђурђевић, Инт., Р. Кузмановић, Д. Недељковић, „Жена“ (Блиц), Д. Петковић, Прев., Г. Скробоња, Д. Ћосић), *злњњвњрко* (Д. Ћосић), *инсњњкњњорко* (Прев.), *инсњњрумњнијарко* (Мир. Ђурђевић), *исњњрајњијњљко* (Прев.), *канцњларко* (Госпођо канцеларко!) (РТС), *књнзњљко* (Бошко Петровић у прев.), *крњњијњљко* (Прев.), *лњкарко* ј. *љњкарко* (Мирј. Ђурђевић), *љњбњијњљко* (И. В. Лалић (прев.)), *малњњрађанко* (Д. Ћосић), *мусљњманко* (Б. Ћопић), *наркњманко* (М. Видојковић), *нњвинарко* (Прев.), *њандњурко* (Прев.), *њасњијарко* (И. В. Лалић (прев.)), *њолицњјко* (Прев.), *њремњјњрко* (Инт.), *њрњфесњрко* („Данас“, Н. Маринковић, А. Поповић, Прев., Д. Ћосић), *свњњијњљко* (О. Давичо, Љ. Х. Ђуровић), *сњвњријњљко* (Прев.), *сњјсњијњљко* (Љ. Х. Ђуровић, М. Мићић Димовска), *њњњијњљко* ј. *њјњњијњљко* (И. В. Лалић (прев.)), *њњжњијњљко* (Прев.), *фрајњрко* (Д. Ћосић), *чињњњијњљко* (М. Видојковић, Р. Кузмановић, Љ. Х. Ђуровић, Ж. Павловић, Прев.), *швалњрко* (М. Ђурђевић), *њијњјњнко* (А. Петровић).

б) Код именица које значе неко занимање (*nomina profesionalis*) јавља се и синкретизам вок./ном.:

дњкњњорко (С. Басара („Данас“), С. Божовић, Н. Маринковић, Прев, Г. Скробоња), *књнзњљка* (Бошко Петровић (прев.)), *нњвинарко* (М. Видојковић), *њрњфесњрко* (М. Вржина, Мирј. Ђурђевић, Пол., Прев.).

в) Им. *сус(ј)њњњка* јавља се у двојаком облику, а потврда је из истог (преведеног) књижевног дела:

сусејко x 8 (М. Московљевић (прев..)) и *сусејка* x 1 (И.).

За синонимичну им. *кòмишїнка* у вок. јд. имамо само једну по-
тврду:

Комишинка, свака част ако ти правиш ове декорације (Инт.).

г) Такав облик засведочен је и код именице *їл`авòјка*, изведе-
не суфиксом *-ојка* од *придева*, а не од им. м. рода:

Како се зовеш, *їлавојка*? (Р. Петровић).³⁴

12. а) Када не значе особу мушког пола, тросложне и више-
сложне именице на *-ица* творе, по правилу, вок. јд. наставком *-е*:

б`абїце, *б`акице* и *б`акице*, *б`алавице*, *б`арòнице*, *б`ебице*, *б`езвезнице*,
б`ездушнице, *б`езумнице*, *б`їльчїце* (М. Павић), *б`лугнице*, *б`рèзїце*
(Б. Ћопић), *б`убїце*, *б`угалице*, *в(ј)èверице* е./ј., *в(ј)èшїїце* е./ј., *їд`-
здарице*, *їолубїце*, *їосїод`арице*, *їдсїо`ице*, *їр`лице*, *їрд`ице*,
д(ј)евòјчїце е./ј., *десїд`ице*, *д(ј)èчїце* е./ј., *дом`ице*, *дру`арице*,
д`ушїце, *ђавòлице*, *зèм`ице*, *ј`аднице*, *кèлнерице*, *колèїнице*, *кòм-
шїїнице*, *кр`аљїце*, *к`уварице*, *л`ажљивице*, *лејд`ице* ј. *лејд`ице*,
л`удице, *л`уїкице*, *м`ајчїце* и *м`ајчїце*, *м`амїце*, *м`ачкице*, *м`ладїце*,
м`удрице, *м`ученице*, *н`асїї`авнице*, *н`ев`аљалице*, *н`есреїїнице* и *нè-
среїїнице*, *їамèїїнице*, *їлес`ачїце*, *їријайїèљїце*, *їрофесòрице*,
їїїчїце, *сèсїїрице*, *сирòїїце*, *сїа`валице*, *ш`èїкице*, *учиїèљїце*,
ц`арице, *ц`урице*, *чòбанице*, *ш`èфице* итд.

Овакав облик вок. јд. имају и хипокористичне именице му-
шког рода:

б`аїїце и *б`аїїце*, *д(ј)èдице* е./ј., *ујкице* и *ујкице*, *ш`аїїце*, *чїкице*
и *чїкице* и сл.

Прилично су ретка одступања од наведеног правила (највише
их је у делима Б. Ћопића):

бèзвезнице (О. Давичо), *б`еїèїнице* ј. (Б. Ћопић), *вèшїїце* (Д. Ва-
сић, С. Ранковић) ј. *в`èшїїце* (С. Матавуљ), *зèнице* (П. Кочић, Г.
Куић), *Зèнице* (П. Кочић), *їзд`ајнице* (Б. Ћопић), *кїфлице* и *кї-
флице* (Д. Ћосић), *нèсреїїнице* (Српске народне приповијетке, Д.
Ћосић), *чòбанице* (Б. Ћопић).³⁵

³⁴ Уп. напред и *цр`нка*. Им. *д(ј)евојка* није овде наведена јер „данас ни-
је права изведеница, мада се несумњиво осећа творбена веза са *д(ј)евица* и
са застарелим или песничким *д(ј)ева*“ (Клајн 2003: 138). Као што је већ на-
ведено, та им. увек има наст. *-о* у вок. јд.

³⁵ Уп. занимљиво: Помози, света *Владичице*, наша *засїуїїнице* и *чува-
рице* (С. Ранковић), где у *Владичице* имамо наст. *-е* вероватно због демину-
тивног и хипокористичног значења. Према Белићу, „тросложне и вишесло-

б) Тросложне и вишесложне именице са суфиксом *-ица* негативног, мање или више пејоративног значења које означавају мушке особе или особе обају полова (што неки граматичари називају „општим родом“) имају, регуларно, два наставка, *-е* и *-о*, при чему је, по нашој грађи, овај други нешто чешћи:

вјралице (Ј. Дучић, Добр. Петковић), *издајице*, *изјелице* (у ек. и *изелице*), *кјкавице* (нпр. *Изађи на двобој, кукавице!* – С. Слапшак), *незналице*, *ијјанице*, *иђиурице* (И. Андрић), *иђиалице*, *иђзнице*, *скијинице*, *шкрјицице*;

вјралицо, *издајицо*, *изб(ј)ејлицо* е./ј., *изјелицо* (у ек. и *изелицо*), *кјкавицо*, *незналицо*, *ијјаницо*, *иђзнице* (уп. *сјара иђзнице* – М. Селимовић), *иђиалицо*, *скијиницо*, *улицо* (уп. *Лажеш, улици* турска! – Ј. Веселиновић).

в) Код им. *узданица* (*узданица*) – која примарно означава особу (мушку или женску) у коју се има поуздање, поверење – јавља се двојак облик вок. јд., при чему су облици с наст. *-о* опет нешто чешћи:

узданицо (Антологија народних умотворина М. В. Кнежевића, Д. Баранин, Бранко Димитријевић, М. Мићић Димовска, Дис, Михиз, Д. Ћосић);

узданице (Д. Васић, Л. Комарчић, М. Тохол).

г) И једина аутору позната именица мушког рода на *-ица* која значи имаоца некога звања, титуле и сл. – *иојлавица* – такође има двојак облик у вок. јд.:

иојлавице (Нар. песма „Женидба Душанова“ („Ој Милошу, наша *иојлавице*“), Ненад Гајић, Р. Петровић, Прев.) и *иојлавицо* (Ненад Гајић, П. Кочић, Прев.).

д) Само наст. *-о* има, према ауторовој грађи, им. *убица*:

убицо / *убицо* и *убицо* (М. Б. Мојсиловић, М. Булатовић, О. Давичо, В. Драшковић, З. Јакшић, А. Југовић, Д. Киш, Д. Ковачевић, Р. Константиновић, Ж. Лаушевић, В. Мариновић, Слав. Марковић, М. Ољача, Пол., Прев., В. Ранчић, С. Станишић, Д. Ћосић, П. Угринов и др.);³⁶ уп. и *брајоубицо* (А. Југовић).

13. а) Известан број именица мушког рода на *-а* које означавају имаоца некога звања или титуле, особу (у већини случајева мушког пола) одређеног занимања и сл. (махом страног порекла) имају

жне именице на *-ица* имају и *-ице* и *-ицо*, тако да је код једних (тросложних) обичније *-ице*, а код других (вишесложних) *-ицо* (Белић 1934: 76).

³⁶ Само тај облик наводи се и у Прав60 и РМС.

начелно двојак облик вок. јд., при чему је, по правилу, облик с наст. -о чешћи:

владико (Д. Баранин, М. Витезовић, Ч. Вуковић, В. Драшковић, ЕК, Б. Јанић, М. Кашанин, Н. Килибарда, П. Кочић, Л. Лазаревић, Ж. Лаушевић, Л. Мичета, Његош, С. Матавуљ, М. Мићић Димовска, Пол., Прев., С. Сремац, Н. Цветичанин) / *владика* (без ауторових потврда, наведено према граматикама);³⁷

војвода (И. Андрић, Д. Баранин, М. Витезовић, „Даница“ за 1995. г., Ј. Веселиновић, В. Драшковић, Љ. Х. Ђуровић, Ђ. Јакшић, И. В. Лалић (прев.), Н. Карајлић, Кеџмановић–Стојиљковић, П. Кочић, С. Крстић, В. Лубарда, С. Матавуљ, Нар. песме, Сл. Настасијевић, Пол., Д. Поповић, Прев., Д. Стојиљковић, Б. Ћопић, Д. Ћосић, В. Чолановић) / *војвода* (С. Матавуљ, Нар. песме, Његош, Пол., Д. Ћосић);³⁸

буљубашо (Д. Баранин, Ј. Веселиновић, Ђ. Јакшић, „Огледало српско II“), *харамбашо* (И. Бакић, Д. Баранин, Н. Величковић, Ј. Веселиновић, М. Витезовић, Б. Јанић, Г. Куић, С. Ранковић, Б. Ћопић) / *буљубаша, харамбаша* (без ауторових потврда, наведено према постојећој граматичкој и нормативистичкој литератури);³⁹

ефендијо (И. Андрић, Д. Баранин, М. Булатовић, В. Драшковић, Пол., Љ. Симовић)⁴⁰ / *ефендија* (И. Андрић, Д. Баранин, Ј. Веселиновић, В. Драшковић, Е. Кош, В. Лубарда, Прев., М. Селимовић, Б. Ћопић);⁴¹ *кафенцијо* (Г. Скробоња, Д. Ћосић) / *кафенција* (Б. Нушић, Д. Ћосић); *механцијо* (Инт.) / *механција* (Р. Домановић, Нар. песме, Нар. прип.), *муфџијо* (B92.net, „Време“, Инт., РТВ: *Муфџијо, бори се за душу народа, а не за власт*) / *муфџија*

³⁷ Уп. *владика* и *владико* у Маретић 1963: 171 и Станојчић 2010: 132. (Узгред, у српским народним приповеткама *владика* је и мушког (чешће) и женског рода, нпр. *наш владика, нови владика / светиња владико.*)

³⁸ У српским „јуначким“ песмама *војвода* може бити и женског рода, нпр. *Здраво да си, кнежева војводо!* („Мусић Стеван“), *Божја помоћ, војводо сибинска!* („Смрт војводе Кајице“) и тада је вок. редовно с наст. -о. Уп. и: *Војвода наша – стари Радошу!* (Ђ. Јакшић).

³⁹ Маретић (1963: 171) наводи *буљубаша, харамбаша* и *буљубашо, харамбашо* (с потврдама углавном из нар. песама). Уп. *харамбаша*, вок. *харамбаша* и *харамбашо* (Прав60). Тако и у Хрв. грам. (1997: 154), само с другим акцентом. У Бос. грам. (2010: 210) основни је облик вокатива *харамбаша*, а с погрдним значењем и *харамбашо*.

⁴⁰ Уп. и: *Азиз-ефендијо* (Е. Кош).

⁴¹ Уп. и: *бег-ефендија* (И. Андрић), *Ахмед-ефендија* (М. Селимовић), *Михсин-ефендија* (И. Андрић), *Џемал-ефендија* (М. Селимовић).

(С. Куленовић); *с̀удијо* (М. Булатовић, В. Булић, М. Видојковић, М. Витезовић, В. Јелић, М. Капор, Е. Кош, Д. Киш, С. Крстић, Л. Лазић, В. Ранчић, Слав. Марковић, НИИ, Пол., Прев., Р. Трифковић) / *с̀удија* (М. Видојковић, М. Витезовић, М. Капор, Д. Киш, Г. Куић, Л. Лазић, Н. Маринковић, Пол., Прев., В. Стевановић, Д. Ћосић);⁴² *ѝдбџијо* (С. Јаковљевић, Б. Ћопић, Д. Ћосић) / *ѝдбџија* (С. Јаковљевић, М. Московљевић (прев.)); *ха̀џијо* (Инт. (М. Васић), Б. Станковић) / *ха̀џија* (С. Куленовић, М. Селимовић, Нар. прип., Б. Станковић).⁴³

Уп. и *гу̀јајлија* и *гу̀јајлија* (Б. Ћопић) / *гу̀јајлијо* и *гу̀јајлијо* (Инт.), *нов̀јајлија* и *нов̀јајлија* (Добро дошао новајлија!) (Б. Нушић) / *нов̀јајлијо* и *нов̀јајлијо* (Инт.).

Ипак, код већег броја им. на *-ија*, *-лија*, *-џија* и сл. засведочен је само вок. с наст. *-о*, што, бар у неким случајевима, може бити само последица непотпуности грађе:

б̀екријо (М. Глишић, Д. Михаиловић, Б. В. Радичевић, Б. Ћопић), *бос̀ѝдџијо* (Нар. прип.), *џа̀ла̀џијо* (Д. Ћосић), *дѐлијо* (А. Југовић, М. Московљевић (прев.), М. Ољача, Р. Петровић, Пол., М. Савић, Б. Ћопић, Б. Ћосић), *Делијо* женска! (М. Мићић Димовска),⁴⁴ *зан̀а̀џијо* (А. Гаталица), *кѝра̀џијо* (Е. Кош), *крв̀о̀џијо* (С. Матавуљ, Д. Михаиловић, М. Ољача, М. Тохол, Д. Ћосић), *мѐјда̀џијо* (И. Андрић), *мунд̀ѝрџијо* (Д. Ћосић), *муш̀ѝџеријо* (М. Јосић Вишњић, Прев.), *Ниш̀лијо* (Д. Ковачевић, Д. Стојиљковић), *с̀илеџијо* (Д. Пувачић (прев.)), *ск̀ѐлеџијо* (А. Диклић), *ча̀мџијо* и *ча̀мџијо* (Прев.), *ша̀љ̀џијо* (Прев.).

Насупрот томе, им. *комиџија* има готово редовно такав, номинативни облик и у вок. јд.:

к̀о̀миџија (И. Андрић (у више дела), Ћ. Балашевић, М. Булатовић, С. Булајић, М. Видојковић, С. Владушић, М. Вржина, Р. Вучковић, А. Гаталица, А. Диклић, Мир. Ђурђевић, Ј. Ђурђић, ЕК, В. Јелић, Д. Ковачевић, В. Косорић, З. Костић, Е. Кустурица, Д. Лакићевић, М. Лалић, В. Лубарда, М. Јосић Вишњић, Нушић, В. Поповић, В. Ранчић, Р. Рисојевић, И. Секулић, Д. Симоновић, Г.

⁴² Оба наведена облика употребљавају се и кад је у питању женска особа.

⁴³ Уп. *сах̀џија* (Г. Петровић), без потврде за облик с наст. *-о*.

⁴⁴ У специфичној сфери употребе, кад је *делија* „назив којим невеста ословљава неког од млађих мушкараца из младожењиног рода“ (РСАНУ), јавља се синкретизам ном./вок.: Снаша зове девере: девере ... везире, *делија*, аго (С. Мијатовић). (*Делија* или *делија* *Срећко* ословљавала је ауторова мајка свога девера, али се одавно више тако не говори.)

Скробоња, В. Станковић, Б. Ћопић (у више дела), Д. Ћосић, В. Чолановић, С. Шћекић и др.).

Врло је редак облик с наставком *-о*: *кòмишијо* (Пол., Б. Ћопић).⁴⁵

в) Двојаке облике вок. имају и именице са суфиксом *-оња* (које значе човека или животињу), мада нису све оне засведочене у обе могућне форме:

бáлоња (М. Савић), *брáгоња* (С. Лукић, Прев., Д. Ћосић), *бркo-ња* (М. Ољача), *йáроња* (Б. Ћопић), *лáвоња* (Д. Ковачевић, Д. Крстић, Е. Кустурица, Г. Петровић, М. Ољача, Д. Ћосић), *рéйо-ња* (Б. Ћопић), *сáлоња* (Ч. Вуковић), *сíвоња* (М. Витезовић, М. Московљевић (прев.)), *слíноња* (Д. Ћосић), *цiбpоња* (И.);

брáгоњo (Г. Стојковић, Д. Ћосић), *лáвоњo* (Мир. Ђурђевић, М. Савић,⁴⁶ Б. Ћопић), *дyгоњo* (Б. Ћопић, М. Црњански), *мéдоњo* (М. Видојковић), *мишоњo* (И.), *мláкоњo* (Прев.), *рóгоњo* (М. Булатовић, Д. Михаиловић), *йрбоњo* (Б. Ћопић).

г) Ово важи и за сложеницу *младoжења*:

младoжења (М. Булатовић, М. Витезовић, Е. Кустурица, Б. Србљановић);

младoжењo (Г. Куић, М. Московљевић (прев.), Б. Станковић, Д. Стојиљковић).

д) Засведочено је, у четири извора, само *вeлмoжo* (М. Витезовић, Данило Спасојевић (Инт.), Сл. Настасијевић, Кеџмановић–Стојиљковић).

ђ) Поред уобичајеног *кòлoвођo* (најчешће у нар. песмама, поскочицама и сл.), јавља се и синкретизам вок./ном.: Свирац свира, мома поје: / „*Коловођа*, злато моје!“ (Б. Радичевић). Уп. и *вòјскoвођo* (М. Булатовић, И. Ивањи, Сл. Настасијевић, С. Слапшак), као и редовно *вòђo*.

⁴⁵ Маретић (1963: 171) има потврде само за облик вок. на *-а*, али претпоставља да је могућан и наст. *-о*. П. Ивић (1990: 306) наводи као равноправне облике *комишиј-а* и *комишиј-о*.

⁴⁶ Код истог аутора, у истом тексту, на истој страници налазимо и вок. *главоња*.

Именице придевске дефлекције

14. а) Географски називи (најчешће држава и покрајина) са суфиксом *-ск-ā* типа *Баварскā*, *Бачкā*, *Бугарскā*, *Грчкā*, *Мађарскā*, *Моравскā*, *Рашкā*, *Словачкā*, *Францускā*, *Хрватскā*, *Чешкā*, *Шведскā*, *Шкотскā* и сл. именице су по значењу и функцији, али се, због своје морфолошко-творбене структуре и порекла, деклинирају као придеви, и то придеви одређеног вида. Отуда све те и такве именице имају, по правилу, вокатив облички једнак номинативу.⁴⁷

б) Ово важи и за именицу *жѐнскā / жѐнскā*, за именице *дрāīā*, *мїлā* (дат.-лок. *дрāīōј*, *мїлōј*), као и за им. *млада* ('невеста'), без обзира на то да ли има именичку (дат.-лок. *млāди* : *млāда*) или придевску дефлекцију (дат.-лок. *млāдōј* : *млāдā*). Вокатив облички једнак номинативу имају и имена или хипокористици типа *Дрāīā*, *Мїлā* и сл.⁴⁸

Резиме

15. Именице II врсте јављају се у вокативу једнине у различитим облицима:

1) с наст. *-о*, нпр. *Дāна* – *Дāн-о*, *зѐмља* – *зѐмљ-о*; *їдсїођа* – *їдсїођ-о*, *јāбука* – *јāбук-о*;

2) с наст. *-е*, нпр. *Мїлица* – *Мїлиц-е*; *їдсїођица* – *їдсїођиц-е*;

3) са наст. *-е* или *-о*, нпр. *кўкавица* – *кўкавиц-е* и *кўкавиц-о*;

4) са обликом који је једнак ном., нпр. *Олā*, *Радмила*, *Никола*; *млāда* (*-ā*);

⁴⁷ В. Алексић–Станић 1973: 123, Стевановић 1975: 233, Станојчић 2010: 132. Уп.: Збогом *Француска!* (Д. Ћосић („Отпадник“)). Међутим, код истог писца јавља се и необично: Јао, *Енглеско* („Деобе“). Уп. и *Швајцарско* (Инт).

⁴⁸ У књижевним делима (посебно у поезији) јављају се облици вок. и од многих именица које се у разговорном језику врло ретко употребљавају у томе падежу (од којих су неке већ наведене у раду); уп. *бāкљо*, *бāрко*, *бā-ишћо*, *б(ј)елїно*, *бїљко*, *брѐзо*, *ведрїно*, *грдзнице* (*грдзницо*), *даљїно*, *жудњо*, *зāблудо*, *зāлихо*, *импрѐсијо*, *кāзно* / *кāзно*, *кдїриво*, *кдїшницо* (И. В. Лалић у прев., очекивало би се *кдїшнице*), *лāмпo*, *м(ј)ѐсечино*, *њїво*, *дбало*, *дградo*, *олујo*, *їеруњико*, *їразнїно*, *їрāшњo*, *смрѐко*, *сїїāницo* (И. В. Лалић у прев., очекивало би се *сїїāнице*), *сумњo*, *сушїїно* / *сїшїїино*, *їишїїно*, *чѐжњo*, *шāко* и др.

5. са наст. *-о* или обликом једнаким ном., нпр. *с̀удија – с̀удиј-о* и *с̀удиј-а*;

6. са наст. *-е* или обликом једнаким ном., нпр. *Н̀двица – Н̀двиц-е* и *Н̀двиц-а*.

Облик вокатива једнине ових и оваквих именица зависи од неколико фактора, као што су припадност личним именима или заједничким именицама (уп. *М̀љк-а : б̀љк-о*),⁴⁹ број слогова (нпр. *з̀љц-о – н̀срећниц-е*), творбена структура (уп. *Др̀аї-ињ-а : Љ̀уб-иц-е*), прозодијски лик (*С̀ав-а, м̀ам-а, љ̀н-а : С̀ав-о, с̀еѕтїр-о, сн̀ах-о*), род и значење (уп. *ч̀аршиј-о : с̀удиј-о / с̀удиј-а*).

На прилике у језику књижевности утичу и прилике у завичајном говору одређеног писца или говорника.

ЛИТЕРАТУРА

- Алексић–Станић 1978: Др Радомир Алексић, Милија Станић, *Грамаїїка срїскохрвайїскої језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Белић 1934: А[лександар] Белић, *Грамаїїка срїскохрвайїскої језика за груїи разред средњих и сїручних школа*; Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геце Кона А. Д.
- Бос. грам. 2010: Dževad Jahić, Senahid Halilović, Ismail Palić, *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica: Dom štampe.
- Вуксановић 2003: Мр Јован Вуксановић, *Школски речник језичких тїермина и њојмова*, Београд: Алтера.
- Ивић 1990: Павле Ивић, *О језику некадашњем и садашњем*, Београд: БИГЗ – Приштина: Јединство.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом срїском језику. Део 2, Суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.
- Кристал 1988: Deјvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd: Nolit.
- Маретић 1963: Prof. Dr T. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Николић 2017: Мирослав Николић, Облици вокатива једнине именица мушког рода I врсте у српском књижевном језику, *Срїски језик XXII*, Београд, 2017, 5–34.

⁴⁹ Уп. и: П̀дїивода : м̀уїивод-о.

- Пипер 2009: Предраг Пипер, Српски језик, у: Вјара Малцијева, Зузана Тополињска, Маја Ђукановић, Предраг Пипер, *Јужнословенски језици. Грамаџичке сѣрукѣуре и функције*, ред. Предраг Пипер, Београд: Београдска књига, 381–536.
- Пипер–Клајн 2013: Предраг Пипер, Иван Клајн, *Нормаџивна ѣрамаџика срѣској језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Силић–Прањковић 2005: Josip Silić, Ivo Pranjković, *Gramatika hrvatskoga језика за гимназије и висока свеучилишта*, Загреб: Школска књига.
- Станојчић 2010: Живојин С. Станојчић, *Грамаџика срѣској књижевној језика*, Београд: Креативни центар.
- Стевановић 1975: М[ихаило] Стевановић, *Савремени срѣскохрвајски језик I. Грамаџички сисѣми и књижевнојезичка норма*, Београд: Научна књига.
- Хрв. грам. 1997: Eugenija Barić i dr., *Hrvatska gramatika*, Загреб: Школска књига.

СКРАЋЕНИЦЕ

- акц. – акценат
вок. – вокатив
ЕК – Електронски корпус Математичког факултета у Београду
ж. – женски, -а, -о
јд. – једнина
им. – именица, именице
Инт. – пример добијен претраживањем интернета на српском језику
м. – мушки, -а, -о
наст. – наставак
НИН – Недељне информативне новине
ном. – номинатив
Пол. – Политика (дневни лист)
Прав10 – *Правојис срѣској језика*, Нови Сад: Матица српска, 2010.
Прав60 – *Правојис срѣскохрвајској књижевној језика*, Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска, 1960.
Прев. (прев.) – пример из преведеног, најчешће књижевног дела
РМС – *Речник срѣскохрвајској књижевној језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
РСАНУ – *Речник срѣскохрвајској књижевној и народној језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српск(охрватски)и језик САНУ, 1959–.

УДК 81'374
81'36
371.671:811.163.41

АЛЕКСАНДРА М. МАРКОВИЋ
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)*

Оригинални научни рад
Примљен 4. јула 2017. г.
Прихваћен 13. јула 2017. г.

ОДНОС ГРАМАТИКЕ И РЕЧНИКА – ГРАМАТИКА ИНХЕРЕНТНА ОПИСНИМ РЕЧНИЦИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА**

Предмет овог рада јесте однос граматике и речника. Указује се на важност појма граматике у речнику или граматике инхерентне речнику. Издвајају се типови граматичких информација које се наводе у описним речницима, а затим се разматрају они типови који се наводе у описним речницима српског језика и начини на који се то чини. Уз то, указује се и на разлике које у том смислу постоје међу описним речницима српског језика.

Кључне речи: граматика, речник, однос граматике и речника, граматика инхерентна речнику (граматика у речнику), описни речници српског језика, металексикографија.

1. УВОД. Предмет овог рада јесте указивање на важност односа граматике и речника, као и на појам граматике инхерентне речнику. У раду ће се указати и на различите типове граматичких информација које се наводе у описним речницима, као и на начин на који се то у појединим речницима чини. Иако нам је тема везана за савремене описне речнике српског језика, а постоје, као што је познато, три таква реч-

* aleksandra.markovic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад настао је у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савремене српске књижевне језика и израда Речника српскохрватског књижевне и народне језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ника – вишетомни тезаурусни *Речник српскохрватској књижевној и народној језика* (скраћено РСАНУ), шестотомни *Речник српскохрватској књижевној језика* (РМС) и једнотомни *Речник српској језика* (РСЈ) – најчешће ћемо се позивати на најобимнији и најважнији описни речник српског језика – РСАНУ. Принципи представљања граматичких информација у ова три речника су слични, па те сличности нећемо истичати, већ ћемо указати на поступке који су различити (и који често указују на примену нових лингвистичких знања у лексикографији).

2. ОДНОС ГРАМАТИКЕ И РЕЧНИКА. Када се помене речник, прва помисао код већине људи везана је за приручник у ком се могу наћи информације о значењу речи. Будући да се у описним речницима описује лексика једног језика, та се лексика, осим лексичким значењем, одликује и другим типовима инхерентних особина: графо-фонолошким (везаним за начин писања и изговора) и морфосинтаксичким (везаним за класу речи, тип промене, валенцу, рекцију).¹

О томе да лексика не може бити изучавана и представљена у речнику независно од граматике говори и М. Стевановић у раду симптоматично насловљеном *Синтакса у лексици*: „Управо ради значења речи ... се и раде речници, – пре свега другог“ (Стевановић 1982: 289). „Синтаксички су моменти свакако мање уочљиви ... потпуно објашњење речи у речнику није могуће без уношења синтаксичких момената, јер све оно што је за то потребно није свакад ... само у значењу речи него и у функцијама њиховим“ (*ibid.*). Стевановић указује на то да се предлози и везници, нпр., и не могу дефинисати другачије него тако што ће им се дефинисати функција – за дефинисање везника се, како каже аутор, „сваком лексикографу спонтано намећу синтаксичке дефиниције“ (*ibid.*: 294).

О важности односа граматике и речника писано је доста и у домаћој и у страниј литератури. У раду Марковић 2014 бавили смо се граматиком у српским описним речницима. Указали смо на начин на који се у описним речницима српског језика представљају неке граматичке информације, као и на размишљања заступника интегралних језичких теорија о важности повезивања граматичког и лексикографског описа. Осврнули смо се и на начин на који граматика утиче на

¹ На ту чињеницу указују и Де Калув и Ван Сантен: “Though we might perhaps be inclined to think that a dictionary is firstly an ordered set of words and their meanings, it also contains a considerable amount of information on the pronunciation of words, the various forms they can take and on the way they can be combined to form phrases and sentences” (Де Калув – Ван Сантен 2003: 81).

значење речи (указујући на истраживања везана за колигационе склоности лексема).

У делу рада који следи поново ћемо се, у кратким цртама, осврнути на интегралне језичке теорије, будући да такве приступе сматрамо врло корисним за лексикографију, а да им се у савременој домаћој металексикографији не поклања довољно пажње. Подсетићемо и на радове у којима се указује на важност представљања одређених граматичких информација у описним речницима и на начин на који то треба чинити.

2.1. ИНТЕГРАЛНИ ПРИСТУПИ ЈЕЗИЧКОМ ОПИСУ. Ј. Апресјан, заступник *интегралне језичке теорије*, истиче да су речник и граматика две главне компоненте језичког описа и да морају бити усаглашени у највећој могућој мери по типу информација које се у њима наводе, као и по формалном начину њиховог бележења (Апресјан 1995: 135). У монографији посвећеној концепцији *Активної речника рускої мови*² Апресјан истиче да граматичке информације треба пружити у *довољној мери* како би се свака језичка јединица у тексту или говору могла правилно употребити/разумети. Због тога је од суштинске важности одредити како ће се различите језичке информације расподелити између граматике и речника, а према томе и на који начин треба да поступају граматичар и лексикограф (Апресјан 2010: 33).

Љ. Поповић, заступник *комуникативної рамаїичкої (интегралної) теорії синтакси*,³ сматра да би се квалитет синтаксичког и лексикографског описа побољшао уколико би се рад на њима усагласио и повезао (Поповић 2003: 201). Поповић сматра да би приказ синтаксичког (граматичког) система и приказ лексикона требало повезати и мисли да би то повезивање било омогућено применом предложеног теоријског концепта. Граматичка правила требало би да буду интегрална, тј. таква да осим категоријалне „компоненте садрже и конкретизацију неопходну за адекватну примену на јединице речника“ (Поповић 1997: 481), док би приказ лексикона „морао да садржи сву синтаксички (и шире, граматички) релевантну информацију, тј. да буде интегрални лексикон“ (*ibid.*).

Уз то, овај аутор истиче да би синтаксички и лексикографски опис требало модернизовати, а да је главна препрека за ту модерни-

² У питању је књига *Перспектив активного словаря русского языка*, посвећена концепцији *Активної речника рускої мови*, на ком се почело радити 2006; до сада су објављена два тома овог речника.

³ Интегрални приступ уткан је у концепцију синтаксе у *Грамаїици срьскої мови* (Станојчић–Поповић 2012).

зацију „одсуство координације рада на граматикама и речницима“ (Поповић 2003: 204).⁴

2.1.1. Осврнућемо се и на размишљања аутора који не заступају посебне интегралне моделе, али у својим радовима указују на важност представљања одређених граматичких информација у описним речницима и на начин на који то треба чинити.

Грамматика и речник предмет су многих радова и студија Д. Гортан-Премк. Овом приликом поменућемо оне у којима се експлицитно указује на начин обраде граматичких питања у речнику и износе препоруке у вези с тим (Гортан-Премк 1980; Гортан-Премк 1981).

У раду Гортан-Премк (1980: 108) ауторка разматра такозвану десну страну речника, на којој се, поред других информација, наводе и *показатељи граматичке категорије и информација о синтаксичкој позицији речи* (уколико је она у било чему специфична).

Показатељи граматичке категорије речи дају се индиректно или директно.⁵ О томе ћемо детаљније говорити у т. 3.1 и 3.2.1 овог рада. Што се информације о синтаксичкој позицији тиче, њом се дефинишу синтагматске карактеристике једне од компонената парадигматског значења речи, и то само оне „које су по било чему необичне, особене за општи лексички парадигматско-синтагматски тип коме реч припада. Нпр. глагол *држајти* само у синтагмама типа *држајти до некога, нечега* ... може имати значење *придавајти важности (некоме, нечему), имајти високо мишљење; смајрајти као значајно, йола-*

⁴ Љ. Поповић критикује традиционални приступ синтакси у србистици јер се у њему пажња не посвећује опису реченичних модела; изучавају се врсте речи и њихове граматичке категорије, а конкретним лексемама не посвећује се пажња. Уз то, за полисемичне глаголе не води се рачуна о томе у ком су значењу употребљени (посматрају се као лексеме, не као лексеме употребљене у једном од више значења, као сублексеме) (исп. Поповић 2003: 203). Традиционалној лексикографији Поповић замера то што се у њој пажња не посвећује синтаксичкој дистрибуцији лексема. „Традиционална лексикографија се бави речима, а не синтаксичким јединицама које се од њих формирају, не поклања довољно пажње синтаксичким аспектима употребе лексема ... нити поставља одговарајуће задатке синтаксичарима“ (*ibid.*: 204).

⁵ „Показатељи граматичке категорије речи дају се индиректно или директно. Нпр. у Речнику САНУ ознака рода (м, ж или с) уз одредницу показатељ је и граматичке, именичке категорије речи; квалификатори свр. и не-свр. ... указују на глаголску категорију речи; ознаке, пак, прил. ... предл. ... узв. ... директни су идентификатори у овоме смислу“ (Гортан-Премк 1980: 108–109).

īaitīi (на *neīīō*). У РСАНУ ово је и означено испред дефиниције. Или, наведимо још који пример, цела тематска група глагола са општим мобилним значењем транзитивног типа (глаголи *врīīēīīi*, *заврīīaitīi*, *закрēīīaitīi*, *завинуīīi* и сл.) једну од својих семантичких компонента – *мењаīīi* (*īромениīīi*) *īоложај у іраницама исīōīа месīа* – остварује у синтагматском споју и са акузативом и са инструментом, о чему у РСАНУ и постоји информација“ (Гортан-Премк 1980: 110). Ауторка истиче: „Информација о синтаксичкој позицији посебно је значајна за речи чија је семантика општега типа (као што су глаголи *биīīi*, *имаīīi*), затим за речи којима се у језику обележавају односи ... (као што су предлози⁶ и везници), такође за модалне речи и узвике, а нарочито за речце, чија је семантика у неким случајевима, као, нпр., код речце *ли*, више синтагматског него парадигматског типа“ (Гортан-Премк 1980: 110–111).

У раду Гортан-Премк 1981 ауторка поново разматра питање на који се начин у великим описним речницима региструју синтаксичке позиције речи и како се у датим случајевима реагује са становишта књижевнојезичке норме. Указује на важност регистровања двојаке рекције код глаголских значења код којих се јавља (нпр. у једном значењу глагола *лаīaitīi*, код кога су и дативска и акузативна рекција књижевне), као и на утврђивање нормативности рекцијских допуна (нпр. акузативна рекција глагола *владаīīi* обележена је у РСАНУ као некњижевна, а акузативна рекција глагола *жениīīi* као варваризам) (Гортан-Премк 1981: 94).

2.2. ПОЈАМ ГРАМАТИКЕ ИНХЕРЕНТНЕ РЕЧНИКУ. 3. Тополињска истиче да би идеална ситуација била да аутори дескриптивне граматике и речника сарађују, а да у реалности, међутим, такве сарадње углавном нема.⁷ На дескриптивним граматикама и речницима раде одвојени колективи, тако да се пропушта драгоцен прилика да се у овим капиталним делима примене исти теоријски приступи, као и исти принципи „идентификације, класификације и интерпретације језичких јединица“ (Тополињска 2002: 33).⁸

⁶ Ауторка се у више радова бави предлозима и њиховом обрадом у описним речницима, о чему овде нећемо детаљније говорити (Гортан-Премк 1963; Гортан-Премк 1984; Гортан-Премк 2015).

⁷ Како истиче Зузана Тополињска: „Да би се описао један језик, потребан је тандем: речник и граматика“ (Тополињска 2002: 33).

⁸ У вези са запажањем З. Тополињске о потреби успостављања сарадње између граматичара и лексикографа занимљиво је поменути да су Р. Кверк и Џ. Лич (R. Quirk, G. Leech), двојица коаутора *Лонімановој речника савременој енглеској језика* (*Longmann Dictionary of Contemporary English*),

3. Тополињска указује на то да, иако се уз многе речнике налазе и граматике, „то нису инхерентне граматике тих речника, односно: граматике свесно од почетка до краја уграђиване у одговарајуће речнике. То су скоро без изузетка граматике *ex post* залепљене уз речник“ (Тополињска 2002: 35). Она истиче: „Синтаксичка обрада лексеме води ка адекватнијем разграничењу њених значења и модуса њене употребе ... Надам се да међу корисницима речника нисам једино ја та која чешће отвара речник не да би проверила шта значи дата реч, него како се она понаша у *тексту*, како се може коректно употребити. Таквим корисницима потребно је уверење да се иза речничког текста крије граматички опис који се може у експлицитној форми наћи у некој овећој доступној граматизи“ (Тополињска 2002: 36–37).

3. О ГРАМАТИЦИ ИНХЕРЕНТНОЈ РЕЧНИЦИМА. О ГРАМАТИЦИ ИНХЕРЕНТНОЈ СРПСКИМ ОПИСНИМ РЕЧНИЦИМА. С. Еткинс и М. Рандел, аутори *Оксфордског љубичуника љубичичне лексикољубије* (*The Oxford Guide to Practical Lexicography*), направили су класификацију граматичких показатеља (Еткинс–Рандел 2008: 218–221). Најпре ћемо издвојити типове граматичких информација у речницима уопште на основу дате класификације граматичких показатеља (т. 3.1), а затим ћемо се осврнути на граматичку у српским описним речницима (т. 3.2).

3.1. ГРАМАТИКА У РЕЧНИЦИМА (ИНХЕРЕНТНА ГРАМАТИКА). Како истичу Еткинсова и Рандел (2008: 218), сваки речник се заснива на сопственој граматичкој схеми.⁹ Ови аутори истичу да је важно у упутству за израду речника навести ознаке (обично скраћенице) које се могу користити за пружање граматичких информација, као и објашњење њихове употребе. Еткинсова и Рандел издвајају следеће типове граматичких показатеља:

1. **Показатељи врсте речи:** речници на сличан начин бележе класу речи, обично користећи скраћенице (у електронским речницима обично се користе пуне речи) (Еткинс–Рандел 2008: 219).

2. **Показатељи конструкције (синтаксичког модела):** обележавање синтаксичких конструкција у којима се (суб)лек-

уједно и аутори универзитетске граматике енглеског језика (*A Comprehensive Grammar of the English language*), па је речник усаглашен с граматичким описом (податак преузет из рада Апресјан 2010: 21).

⁹ “Every dictionary has its own underlying grammar schema” (Еткинс–Рандел 2008: 218).

сема јавља представља други тип граматичких информација; садржај ове компоненте зависи директно од онога што се сматра *синтаксичком валенцом одреднице* – треба навести све конструкције које говорник неког језика мора знати како би реч користио флуентно. Еткинсова и Рандел сматрају да се конструкције морају навести за четири основне класе речи (именице, глаголе, придеве и прилоге). Речници се разликују према томе шта у вези са подацима везаним за конструкције треба наводити, као и према начину на који те податке наводе (Еткинс–Рандел 2008: 220–221).

Што се тиче глагола, важне су, између осталих, информације у вези с прелазношћу/непрелазношћу.¹⁰ Када се наводи директан показатељ прелазности (као, нпр., у РСЈ, прел./непрел., о чему ће више речи бити ниже), у питању је један од **маркера супкласе речи**.¹¹ Речници ове податке чешће наводе указујући на синтаксичке допуне него на маркере подврста речи (као што ћемо видети ниже, и описни речници српског језика индиректно указују на прелазност). За глаголе затим треба навести све допуне и одредбе, као и значајне колокате.

Што се придева тиче, важно је и код њих навести рекцију (*свесџан (нечеја/га ...)*; *једнак (нечему/некоме)*). Дакле, важно је навести све лексикографски релевантне конституенте који се јављају уз одредницу (Еткинс–Рандел 2008: 221).

3. Граматичка ознака условљена класом речи којој одредница припада: за именице се понекад наводи податак о бројивости; за глаголе се некад наглашава да ли означавају радњу или стање; за придеве је потребно навести употребљавају ли се атрибутивно или предикативно (Еткинс–Рандел 2008: 221).¹²

¹⁰ Податак у вези с прелазношћу може се у речницима обележити на различите начине. То се може учинити директно, помоћу ознака *vt/vi* (транзитиван/интранзитиван глагол), или индиректно: $VN = V + NP$, чиме се сугерише да је глаголска сублексема прелазна јер се уз њу јавља именичка фраза. Неки речници бележе и друге супкласе глагола (повратни, модални, помоћни) (Еткинс–Рандел 2008: 220).

¹¹ Како кажу Еткинсова и Рандел, имало би смисла посматрати ове ознаке и као посебан тип граматичких показатеља; међутим, пошто речници на податке овог типа чешће указују индиректно, могу се сврстати под показатеље конструкција (Еткинс–Рандел 2008: 220).

¹² Неки речници дају и информацију о томе да ли придев (или неко придевско значење) има компарацију. Податак о бројивости именица и ком-

Остале граматичке информације дају се кроз метајезик (Еткинс–Рандел 2008: 221).

3.2. ГРАМАТИКА ИНХЕРЕНТНА СРПСКИМ ОПИСНИМ РЕЧНИЦИМА.

3.2.1. ПОКАЗАТЕЉИ ВРСТЕ РЕЧИ. Основна јединица речника је речнички чланак, са одредницом којом се чланак отвара, па се полазна граматичка информација тиче врсте речи. Од врсте речи зависе и друге инхерентне особине одреднице – њени (могући) облици, синтаксичко понашање и значења условљени су овом класификацијом (Еткинс–Рандел 2008: 152).

У српским описним речницима информација о врсти речи наводи се на више начина и зависи од врсте речи која се квалификује. Укратко ћемо се осврнути на навођење података овог типа. За пунозначне врсте речи (именице, придеве и глаголе), са изузетком прилога, не наводе се директни показатељи врсте речи. За именице се наводи показатељ рода (*м, ж, с*),¹³ као класификационе категорије ове врсте, као и за глаголе, код којих се наводе ознаке вида (РСАНУ и РСЈ *свр./несвр.*; РМС *сврш./несврш.*). За придеве се наводе облици сва три рода, цели или скраћени.¹⁴ На овај начин постиже се уштеда простора, важна за папирне речнике: информације о класификационим категоријама именица и глагола, као и о облицима придева за сваки род, свакако би се у речнику морале навести, па експлицитан податак о врсти речи није неопходан јер се изводи из поменутих података.

Као што смо рекли, изузетак у овом смислу представљају прилошке одреднице, код којих се ипак наводе и експлицитни показатељи врсте речи. То се, како истиче Стевановић, чини из два разлога. Први је тај што од прилога порекло воде неке друге врсте непунозначних речи истог облика – везници и речце (нпр. *иосле* прил. и предл.). Други разлог лежи у чињеници да су неки прилози истог облика као при-

параџији придева јесте семантичка информација са морфосинтаксичким импликацијама. Нпр. небројиве именице и придеви без компараџије имају ограничења у вези са детерминаџијом (*један човек / *један њесак; врло ѡреџизан / *врло златан*) (о томе више у Де Калув – Ван Сантен 2003: 79–80).

¹³ Неке именице јављају се са два рода. Некад су оба рода равноправна (**будалетина** ж и м; **бол**, бола м ... и боли ж), а некад један има предност, па се онај мање уобичајен ставља у заграду (**ловокраџица** м (ж), **глеђ** ж (м), **оговарало** с (м)).

¹⁴ У случају да се женски и средњи род од мушког разликују само по наставку, не понавља се одредница у сва три рода, већ се само стављају наставци: **бркат**, -а, -о. Уколико постоје морфолошка или акценатска одступања у женском и средњем роду, наводе се, почев од првог непромењеног гла-са, облици преостала два рода: **јадан**, -дна, -дно.

деви ср. р., нпр. *добро* прил. и прид. ср. р. (са прилогом *добро* хомоформна је и именица *добро*) (Стевановић 1982: 290).

Уз непунозначне врсте речи стављају се директни показатељи.¹⁵

Како истичу Де Калув и Ван Сантен, показатељи врсте речи (било директни или индиректни), иако концизни, невероватно су богати информацијама. На пример, податак о томе да је реч о глаголској одредници покреће знање које имамо о глаголима. Осим уколико у речнику није другачије наглашено, о глаголима размишљамо као о речи које могу да представљају реченични нуклеус, које уводе друге реченичне чланове и сл. (Де Калув – Ван Сантен 2003: 77).

Речници различито представљају информације о врсти речи. Славистичка лексикографија има приступ сличан приступу у српским описним речницима.¹⁶

У енглеским речницима користе се посебни експлицитни квалификатори за сваку врсту речи. Разлози за то морфолошке су природе: у енглеском је чест случај да именица и глагол имају исти канонски облик, а придеви немају посебне облике у зависности од рода.

У овом смислу можемо пратити еволуцију у речницима. У првим томовима РСАНУ, као и у шестотомном РМС, речце се нису издвајале у посебну врсту или су се представљале као секундарна значења прилога и везника. Чини се да заслугу за њихово издвајање у посебну врсту речи треба приписати у првом реду М. Стевановићу: „Научна је заблуда да речце не чине никакву посебну врсту речи, већ да су и по функцијама оно што су по пореклу и по облику своје, углавном прилози или везници. И та је заблуда и стручњаке – лексикографе заводио да и у најновијим речницима речи као *ваљда* и *сигурно*¹⁷ обележавају само ознаком прил.“ (Стевановић 1982: 291). У

¹⁵ Ми се у овом раду нећемо детаљно бавити разликама које у том погледу постоје код обележавања свих класа речи, будући да смо се тиме раније бавили (Марковић 2014: 77–83).

¹⁶ Међутим, у неким новијим руским речницима и ту се одступа, као, нпр., у *Активном речнику руској језика*, чији главни уредник истиче да граматичка информација треба да буде експлицитна: „Хотя в таких случаях информация о части речи оказывается избыточной, в АС – вопреки существующей традиции толковых словарей русского языка – она выводится в соответствующие словарные статьи“ (Апресјан 2010: 36).

¹⁷ Ове су одреднице у РМС квалификоване као прилози. И у РСЈ је лексема *сигурно* у функцији речце представљена као пето значење прилога: *йо свој љрилици, веровајино, јамачно*. — Сигурно има нешто на уму. Сигурно је добра девојка.

новијим томовима РСАНУ речце се идентификују као посебне одреднице.

3.2.2. ПОКАЗАТЕЉИ КОНСТРУКЦИЈА (СИНТАКСИЧКИХ МОДЕЛА). Поменули смо, у т. 2.1 овог рада, да Љ. Поповић замера традиционалној лексикографији то што не поклања довољно пажње синтаксичкој дистрибуцији лексема. Упутства за израду РСАНУ заиста указују на то да се већина синтаксичких информација даје имплицитно, кроз језик дефиниција и примера, а не експлицитно. Можемо да закључимо да такав поступак има и своје добре стране (нема компликација везаних са потребом да се у речнички метајезик уноси превише стручне граматичке терминологије и кодова, тешко разумљивих читаоцу, који може бити и лаик за лингвистику), али и оне лошије стране (метајезик и процедуре у вези са подацима о синтаксичкој дистрибуцији нису уједначени и развијени).

3.2.2.1. РЕКЦИЈА У ОПИСНИМ РЕЧНИЦИМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА. Љ. Поповић рекцију дефинише као појаву „да нека реч тражи као допуну именичку јединицу у одређеном зависном падежу или предлошко-падежној конструкцији“ (Поповић 2012: 245). Рекцијске допуне могу захтевати глаголи, али и именице и придеви. Погледаћемо на који се начин у описним речницима српског језика третирају рекцијске конструкције.

3.2.2.1.1. ГЛАГОЛСКА РЕКЦИЈА. Рекцијски глаголи могу бити прелазни и непрелазни. Што се категоријалног обележја прелазности глагола тиче, став (образложен у Упутствима) у РСАНУ је такав да га не треба посебно истицати, јер се сматра да је то могуће уочити на основу дефиниција и примера: „При обради глагола не треба спомињати да ли је он прелазни или непрелазни – цео или у неком свом значењу, и које падеже тражи уз себе, пошто је то ствар синтаксичког развоја језика, што се, уосталом, види из примера“ (Упутства, чл. 300). И М. Стевановић (1982: 292) сматра да ознаке *прел./непрел.* нису потребне, „јер се ... садрже у значењима којима се реч дефинише“.

И Д. Гортан-Премк размишљала је о томе да ли је глаголски род синтаксичка или лексичка категорија. Ауторка сматра да је у неким случајевима више синтаксичка него лексичка категорија, док је у неким више лексичка, и то тамо где долази до неутрализације рода. „Из методолошких поступака спроведених у РСАНУ може се закључити да се транзитивност и интранзитивност схватају као елементи лексичког глаголског значења за чије је обележавање довољна ... семантичка идентификација односно лексикографска дефиниција“ (Гортан-Премк 1980: 110, у напомени).

Допуна се, како истиче Д. Гортан-Премк, наводи када је синтаксичка функција *оїраничено слободна* и када је *задаїа, унаїред одређена*.

Примењено на глаголске сублексеме, *оїраничено слободна синїааксичка функција* односила би се на случај када „присуство или одсуство некога члана омогућава одређену семантичку реализацију“ (Гортан-Премк 1997: 56), на пример, када се одређено глаголско (под)значење реализује искључиво с неком допуном, односно без икакве допуне.

Ауторка то илуструје примером глагола *зайочейи*, који своје примарно значење (*їрисїуїїїїї неком їослу, оїїїочейи вриїїїї неку радњу, їочейи; реїїїїї се на извршење нечеїа, їредузейи*) реализује само у присуству допуне (која може бити различитог типа и облика: то може бити глагол у инфинитиву или конструкцији *да* + презент, односно именица у акузативу: Оде доле ... и започме *викаїїї*; Она се жури ... *да* што прије *зайочне* с продајом; Али прије него ли започмемо *їаї озбиљни рад...*). Једно од секундарних значења тог глагола условљено је, међутим, одсуством било какве допуне (Гортан-Премк 1997: 57). Исп., на пример, значење овог глагола у РСАНУ представљено под бројем 2: *їоказайи їрве знаке насїајања, указайи се, їојавїїї се; насїайи, насїуїїїїї*. – Коначио под јелом зеленом / Док бијела зора започела (НП Вук 1, 313).

Задаїа синїааксичка функција односи се на случај кад је за реализацију одређеног значења неопходна тачно утврђена, унапред задата допуна (задата и што се тиче типа допуне и њеног облика). Ауторка то илуструје примерима глагола *доћи*, који уз допуну у облику предлошко-падежне конструкције *на* + акузатив има значење '*закључїїї, смислиїї, сеїїїїї се (оноїа шїїо је исказано акузативом)*', нпр.: *Како сїе дошли на їїо...*; допуна у облику *до* + генитив омогућава реализацију значења '*набавїїї, їрибавїїї (нешїїо), домоћи се (нечеїа)*', нпр.: *доћи до соли*; у безличној конструкцији са логичким субјектом у дативу овај глагол добија значење '*обузейи, сїоїасїи (о жељама, їоїребам)*', нпр.: *Дошло јој је да їласно завиче од жалосїї*. Како истиче Д. Гортан-Премк (1997: 57–58), највећи број секундарних значења реализује се са ограничено слободном синтаксичком функцијом, док се са задатом реализује „невелик број секундарних значења“.

Поступак приликом навођења допуне у РСАНУ такав је да се она наведе испред дефиниције, и то у виду заменице за лица или ствари у одговарајућем падежу, односно предлошко-падежној конструкцији, нпр. *некоїа, нешїїо, нечим, о нечему* и сл. На пример, за значење глагола *доћи*, поменуто у пасусу изнад, у примеру *доћи до*

соли, допуна се представља овако: (до нечега) *набавиџи, љрибавиџи (нешџо), домоћи се (нечеја)*.

У РСМ поступа се слично. Ево шта о навођењу глаголске рекције у Предговору РСЈ1 каже М. Николић: „Глаголска рекција често је означена експлицитно (нпр. **изборити**, изборим свр. (нешто); **клатити**, клатим несвр. (нешто, нечим); **нагнати**, -ам свр. **1. а.** (кога на нешто) или у оквиру дефиниције (нпр. **мити**, мијем несвр. *умиваџи, љраџи водом (некоја или део џела)*). Додатне информације о глаголској рекцији пружају примери наведени после дефиниције: **клепнути**, -нем свр. **1.** *ударџи, луџиџи, љреснуџи (некоја):* ~ по глави, ~ по образу“ (РСЈ 1: 9). Међутим, у другом издању *Речника срџскоја језика*, М. Николић каже: „Код мањег броја глагола дата је и директна информација о прелазности, одн. непрелазности, али тај посао ни изблиза није доведен до краја јер му се приступило прекасно, а и показао се тежим него што се то у почетку чинило“ (РСЈ2: 7).¹⁸

На пример: **газити**, -им несвр. ... **1. а.** непрел. *ићи, сџуџаџи, корачаџи, ходиџи*: ~ нечујно ... **2.** прел. (некога, нешто) *сџајаџи нојама, сџојаџима (на нешиџо), сџуџаџи љо нечему*...: ~ жртву, ~ иловачу.¹⁹

Српски речници (и речници уопште), дакле, различито бележе информације у вези с категоријом прелазности. Као што смо поменули, у питању је супкатегоријална информација, јер је категорија прелазности један од критеријума за супкатегоризацију глагола, па се може говорити и о маркерима ужих класа речи (у овом случају глагола).

3.2.2.1.2. ИМЕНИЧКА И ПРИДЕВСКА РЕКЦИЈА. Што се именичке и придевске рекције тиче, можемо приметити да се она у описним речницима српског језика не бележи системски, чак ни када је реч о индиректном бележењу. О важности указивања на валенцу глагола, рекцију именица и придева писала је З. Тополињска, која каже: „Сањам речник са формулама синтаксичке валенције и са инструкцијама

¹⁸ Ми се у овом раду, због ограниченог простора, нећемо детаљно бавити обележавањем прелазности у РСЈ, али би то свакако требало да буде тема посебног рада.

¹⁹ Наведена значења глагола *јазџи* у Речнику САНУ дата су другачијим редоследом и представљена на другачији начин: **газити**, -им **1. 1. а.** *љриџисквиваџи нојама, сџојаџима (сџајаџи на некоја, на нешиџо), љњечџи*. – Ах, многу сам невину жртву освете моје ајдучким опанком газио! (Јакш. Ђ. 3, 15). **7.** *ићи, сџуџаџи, ходиџи, корачаџи; љрелазџи љешке, кораком*. – Оде, круто, тешко, газећи оштро (Станк. Б., Звезда 1, 158). Прикраде се, крије се, гази нечујно (Лов. 1909, 18).

о ограниченој селекцији аргумената одговарајућих предиката ... Сањам речник који би ми сличне формуле пружао не само за глаголе, него и за именице и за придеве, на пример, *оџац* (чији? – *gen./possesivum*), *директор* (чеја? – *gen.*), *амбасадор* (које земље? у којој земљи? – *gen. – у + loc.*), *љубав* (чија? према коме? – *gen./poss. – према dat.*), *захвалан* (коме? на чему? – *dat. – на + loc.*)“ (Тополињска 2002: 35). Ова ауторка каже да се залаже за проширење упутстава о правилној употреби речи, као и за њихову већу прецизност (*ibid.*).

3.2.3. ГРАМАТИЧКЕ ОЗНАКЕ УСЛОВЈЕНЕ КЛАСОМ РЕЧИ КОЈОЈ ОДРЕДНИЦА ПРИПАДА. Као што смо поменули, у показатеље овог типа Еткинсова и Рандел убрајају податке о бројивости именица, атрибутској или предикативној функцији придева, ужој семантичкој класи глагола. Ми ћемо прокоментарисати прве две наведене групе података.

БРОЈИВОСТ/НЕБРОЈИВОСТ. Већина заједничких именица употребљава се у оба броја, без посебних ограничења. Градивне и апстрактне именице обично се, као што је познато, користе у једнини. Кад се користе у множини, имају другачије значење. Та множинска значења лексикографи понекад бележе, а понекад не, што би се могло објаснити непотпуном грађом или системским пропустом у идентификацији и регистравању таквих значења. Наше је мишљење, а није усамљено, да би експлицитно и систематично навођење информације овог типа било више него корисно (Марковић 2014: 73). Податак о бројивости је, дакле, врло важан будући да често указује на значењску промену (в. и Еткинс–Рандел 2008: 337).

На пример, апстрактна именица *љубав* у РСАНУ представљена је тако да се не наводи експлицитан податак о томе да је у основном значењу небројива (иако примери на то указују):

љубав ж 1. а. *осећање велике наклоности, нежности према некоме, нечему...* Упућивао је прекоре на безазлен начин који је одисао љубављу (Живад. 2, 57).

2. б. *особа која се воли ... грађа, вољена особа.* — За њега и не знамо баш поуздано ... колико је љубави променио (Срем. 15, 162).

У Предговору једнотомнику М. Николић каже: „Именице које имају само облике једнине (као што су *лишће*, *сјид* и сл.), као ни тзв. небројиве именице (нпр. *брашно*, *малтер*, *шљунак* и сл.) нису, нажалост, ни у овом речнику квалификоване као такве. То остављамо за неко од наредних издања (ако их буде)“ (РСЈ1: 9). У предговору другом издању овог речника исти аутор каже да је започето обележавање „именица које, у неутралном стилу ... имају само облике једни-

не (*singularia tantum*)“¹⁹, али да посао није спроведен до краја јер је „за то потребно огромно и студиозно истраживање, које, колико је нама познато, још увек не постоји. Тако смо, нпр., у нашем речнику ставили **челик** м (мн. \emptyset), мада се у Просветиној енциклопедији ... под одредницом *челик* објашњава како се добијају ’легирани челици’. Тако исто у овом речнику стоји **шљунак**, -нка (мн. \emptyset), а у једној песми Љ. Ршумовића читамо стих: *Кад чујете негде / Да шкрипућу шљунци / Будите сигурни / То беже бегунци*“ (РСЈ2: 7).

Одредница *љубав* у другом издању једнотомника изгледа овако:

љубав 1. (мн. \emptyset) а. *осећање велике наклоности и, најчешће, нежности према некоме, нечему ...*: ~ према својој деци ... 2. *грађа, вољена особа...*: срести своју некадашњу љубав.

АТРИБУТСКА/ПРЕДИКАТИВНА УПОТРЕБА ПРИДЕВА. У описним речницима српског језика подаци о томе да ли се неки придев јавља претежно у атрибутој или предикативној функцији не наводе се системски. Таква информација може се наћи код неких придева и речи у придевској функцији. На пример, у РСАНУ уз придев **кадар**, -дра, -дро налази се у загради глоса „обично у предикату“. У РМС уз придевску функцију речце **таман** налазимо глосу: „у придевској служби, у предикату“.²⁰ Сматрамо да су овакви подаци више него корисни јер би њихово систематско навођење могло да омогући праћење рестрикције употребе придева одређеног типа у одређеним функцијама или склоност ка одређеним функцијама. Тако се, на пример, односни придеви у одређеном виду не могу употребити предикативно (**Саић је златни*). Ово питање овде је само покренуто и свакако заслужује детаљније испитивање.

ЗАКЉУЧАК. На основу теоријских модела заснованих на идеји повезивања речника и граматике, чије поставке сматрамо веома важним за лексикографију, као и на основу неких радова који за циљ имају побољшање практичне и теоријске лексикографије (или металексикографије), у раду се издвајају типови граматичких информација које се бележе у описним речницима и прати се доследност њиховог бележења (или небележења) у описним речницима српског језика.

У раду се указује и на важност појма граматике инхерентне речнику и покреће разматрање потребе за навођењем неких типова граматичких информација које се у описним речницима српског језика

²⁰ Информације овог типа наводе се и уз неке прилоге, нпр. у РСАНУ уз прилог **мрзно**: „у предикату реченица с лог. субјектом у дативу“.

ка или не бележе (подаци о бројивости, рекцији именица и придева), или се бележе, али не доследно (податак о предикативној употреби придева).

ЛИТЕРАТУРА

- Апресјан 1995: Ю. Д. Апресян, *Интегралное описание языка и системная лексикография*, Москва: Российская академия наук, Институт русского языка им. В. В. Виноградова.
- Апресјан 2010: Ю. Д. Апресян, Предисловие, у: В. Ю. Апресян, Ю. Д. Апресян, Е. Э. Бабаева, О. Ю. Богуславская, И. В. Галактионова, М. Я. Гловинская, Б. Л. Иомдин, Т. В. Крылова, И. Б. Левонтина, А. В. Птенцова, А. А. В. Санников, Е. В. Урысон, *Перспективни лексикон руског језика*, рец. В. З. Демьянков, Л. П. Крысин, отв. ред. акад. Ю. Д. Апресян, Москва: Языки славянских культур.
- Гортан-Премк 1963: Д. Гортан-Премк, Синтагме с предлогом *до* с обзиром на својства предлога уопште, *Наш језик* XVIII/1–2, Београд, 64–80.
- Гортан-Премк 1980: Д. Гортан-Премк, О граматичкој информацији и семантичкој идентификацији у великом описном речнику, *Наш језик* XXIV/3, Београд, 107–114.
- Гортан-Премк 1981: Д. Гортан-Премк, О неким проблемима синтаксичке норме у Речнику САНУ, *Научни саставак славистија у Вуковог дане* 10/1, Београд, 91–95.
- Гортан-Премк 1984: Д. Гортан-Премк, Обрада предлога у великим описним речницима, у: Ј. Јерковић (ур.), *Лексикографија и лексикологија*, Нови Сад: Матица српска – Београд: Институт за српски језик, 35–39.
- Гортан-Премк 1997: Д. Гортан-Премк, *Полисемја и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Гортан-Премк 2015: Д. Гортан-Премк, Још о обради предлога у дескриптивним речницима савременог српског језика, у: Љ. Поповић, Д. Војводић, М. Номаћи (ред.), *У простору лингвистичке славистије. Зборник научних радова. Поводом 65 година животог академика Предрага Пийера*, Београд: Филолошки факултет, 287–292.
- Де Калув – Ван Сантен 2003: J. de Caluwe, A. van Santen, Phonological, morphological and syntactic specifications in monolingual dictionaries, in: P. van Sterkenberg (ed.), *A Practical Guide to Lexicography*,

- Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2003.
- Еткинс–Рандел 2008: В. Т. S. Atkins, М. Rundell, *The Oxford Guide to Practical Lexicography*, Oxford University Press.
- Марковић 2014: А. Марковић, Граматика у српским речницима, у: Р. Драгићевић (ур.), *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси (колективна монографија)*, Београд: Филолошки факултет, 69–91.
- Поповић 1997: Љуб. Поповић, Интегрални модел међуодноса синтаксичког система, речника и текста, *Научни саставак слависта у Вукове дане* 26/2, Београд, 469–482.
- Поповић 2003: Љуб. Поповић, Интегрални реченични модели и њихов значај за лингвистички опис и анализу корпуса, *Научни саставак слависта у Вукове дане* 31/1, Београд, 201–220.
- Станојчић–Поповић ¹⁴2012: Ж. Станојчић, Љ. Поповић, *Граматишка српској језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.
- Стевановић 1982: М. Стевановић, Синтакса у лексци, у: Д. Ђупић (ур.), *Лексикографија и лексикологија*, Београд: САНУ, Институт за српскохрватски језик, Филолошки факултет – Нови Сад: Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, Матица српска, 289–296.
- Тополињска 2002: З. Тополињска, Шта тражим у речнику?, у: *Дескриптивна лексикографија стандардној језика и њене теоријске основе*, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, 33–37.
- Упутства: *Уџбеника за израду „Речника српскохрватској књижевној и народној језика САНУ“*, Београд: Институт за српски језик [интерно издање].

КОРИШЋЕНИ РЕЧНИЦИ

- РМС: *Речник српскохрватској књижевној језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српск(охрватск)и језик, 1959–.
- РСЈ1: *Речник српској језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- РСЈ2: *Речник српској језика*, Нови Сад: Матица српска, ²2011.

Александра М. Маркович

СООТНОШЕНИЕ ГРАММАТИКИ И СЛОВАРЯ –
ГРАММАТИКА ИНГЕРЕНТНА ОПИСАТЕЛЬНЫМ
СЛОВАРЯМ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

В работе указывается на важность соотношения грамматики и словаря, а также на важность понятия грамматики ингерентной словарю. Выделяются типы грамматической информации, имеющейся в большинстве описательных словарей и сопровождается последовательность ее присутствия (или ее отсутствия) в описательных словарях сербского языка. Рассматривается и потребность в перечислении грамматической информации определенного типа, которая вообще не обозначается в описательных словарях сербского языка или отмечается, но не систематически.

Ключевые слова: грамматика, словарь, соотношение грамматики и словаря, грамматика ингерентна словарю (грамматика в словаре), описательные словари сербского языка, металексикография.

УДК 811.163.41'373.45
811.163.41'276.6:634.1

НЕЂО Г. ЈОШИЋ
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)*

Оригинални научни рад
Примљен 20. марта 2017. г.
Прихваћен 13. јула 2017. г.

ЈЕДАН СТАРИ ВОЋАРСКИ ПРИРУЧНИК И ПИТАЊЕ АДАПТАЦИЈЕ ЊЕМАЧКИХ ВОЋАРСКИХ ТЕРМИНА У XX ВИЈЕКУ**

На лексичкој грађи преузетој из Тодоровићевог приручника *Воћке и воће* (1899) рад се бави питањима адаптације њемачких назива појединих воћака у српском језику карактеристичних за њемачку воћарску праксу у XIX вијеку. Анализирају се еквиваленти типични за стручну воћарску праксу и изведенице начињене у духу српске традиционалне воћарске номенклатуре. Такође, у раду се назначује перспектива употребе и устаљеност једних и других форми током XX вијека.

Кључне ријечи: Благоје Тодоровић, лексикологија, воћарска терминологија, адаптација, њемачки језик, српски језик.

Увод

Размишљајући о развоју српског књижевног језика, Радосав Бошковић је давно (данас већ далеке 1947. године), дао једну уопштenu а веома важну напомену: „Скерлићу се чинило да је књижевни

* nedjo.josic@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

језик наш постао деведесетих година прошлога века књижевнији зато што се ослободио од филолошке контроле, од граматичарских догми, од филолошке критике. А није: он је постао књижевнији зато што је тек крајем прошлога века, тек деведесетих година прошлога века [XIX вијека], постао — књижевни језик. Тек тада почиње његова стабилизација, његово нормализовање; тек тада је он добио књижевну архитектуру; своје стилове, своје језичке стилове; добио је свој стални и устаљени лексички фонд“ (Бошковић 1978: 189).

Ово Бошковићево виђење увелико потврђује језик бројних писаца чија су дјела, шире узевши, настала на прелому XIX и XX вијека. Тај период је несумњиво најзначајнији за стабилизацију лексичког фонда српскога језика, у њему је творбени потенцијал књижевног језика заснованог на народној основици изашао на видјело у пуној мјери, у њему се већ тада јасно уочавао профил данашњег књижевнојезичког израза. Па ипак, иако лексика књижевних дјела чини фундаменталну основицу за профилисање лексичког фонда, постоје и бројни други извори попут периодике, стручних књига (стручних брошура и приручника) итд., чија улога у профилисању и учвршћивању лексикона, а и књижевног израза уопште, није тако неважна ни тако мала.

Предмет ове расправе чини један такав приручник управо из периода који тако речито осликавају малочас наведени Бошковићеви наводи. То је дјело Благоја Тодоровића *Воћке и воће* (1899), намијењено пољопривредницима и школарцима, а објављено као 57. књига Српске књижевне задруге. Црпећи грађу из већег броја извора а посебно из књиге Nicolas Gaucher, *Handbuch der Obstcultur* (1894) (чији је аутор, према Тодоровићевим ријечима, био управитељ воћарско-баштованске школе у Штутгарту) – Благоје Тодоровић је написао обиман приручник у манирима доброга писца: његов лексички фонд је изузетно богат, он има јасан израз, широку и доста добро укомпоновану реченицу. Као илустрацију навешћемо један краћи цитат из уводног дијела наведеног приручника.

У нашој домовини успевају добро све врсте воћака, па зато све земље, које су подесне за културу воћака, ваља њима да засади-мо. Ово у толико пре, што се у данашњим приликама, кад се од капитала тражи и мора тражити што већи интерес, изискује и већа продуктивност земље и што се баш воћке између свих биљака одликују највећом скромношћу, јер у погледу простора, места и снаге земљине, нису бозна какав пробирач, а при том ипак дају сразмерно велики доходак (Тодоровић 1899: 10).

Па ипак, замисао овога рада није усмјерена на доказивање значаја стручне литературе у утврђивању и сазријевању књижевнојезич-

ког израза, већ на то да се укаже на неке лексичке проблеме који су се испољавали у воћарској пракси код Срба у вријеме настанка Тодоровићева приручника, а што се касније унеколико одразило и на сами општи именик наших воћака. Општепознато је да називи аутохтоних воћака које су се гајиле на српском етничком тлу имају у својој творбеној структури углавном наше, словенске основе. Основе турскога поријекла чине мање важан сегмент у уобличавању српског воћарског именослова. Међутим, послје стицања независности, од 1878. године држава Србија се све више отвара према европском свијету и с њим успоставља све чвршће привредне и културне везе. Крајем XIX вијека бројне сорте воћака страног поријекла шире се на српско тле, те се и њихови називи на овај или онај начин инфилтрирају у наш воћарски именослов. Један тип инфилтрације карактеристичан је за стручну воћарску терминологију, други је нашао израз међу називима традиционалне природе.

Значај Тодоровићевог приручника и развој српске воћарске терминологије (народне и стручне)

Преузимање воћарских искустава (европских и америчких) унијело је новине у српску воћарску праксу остављајући истовремено видан траг у нашој воћарској терминологији. То се посебно односи на именовање нових узгојних облика који су до тада били углавном непознати у српској воћарској пракси. У Тодоровићевом приручнику *Воћке и воће* (а не бих да се то без остатка тврди), први пут код нас именују се савремени европски облици узгоја, даје се њихов опис и њихове скице. Важнији узгојни облици именовани у овом приручнику задржали су се до данас. Ниске воћке се орезују у облику пирамиде, палмете, кордона, лепезе: „Крушка ... у облику лепезе на дуњи“ (Тодоровић 1899: 266), свећњака, виљушке; формиран узгојни облик круне има јасну визуелну представу која се метафорички обично повезује с одређеним предметом. На тај су начин малочас поменути именице преузеле функцију именовања самог узгојног облика: *пирамида*, *палмета*, *кордон* (с низом узгојних варијаната), *лепеза*, *свећњак*, *виљушка* (с низом узгојних варијаната) итд. Тако су наведене лексеме улазећи у круг воћарске лексике својом метафоричком употребом добиле и нове термилошке вриједности.¹ Тодоровићев при-

¹ У старијој воћарској пракси, страног и нашој, воћке су се пуштале слободно да расту без резидбе (тек су изнутра унеколико проређиване); нови узгојни облици незамисливи су без резидбе, која има за циљ да воћном

ручник пружио је знатнији низ и других новина карактеристичних за савремену европску воћарску праксу тога времена, истовремено ревидирајући и нека лоша и погрешна искуства која су била одомаћена код нас. Тако он даје опис нових начина *калемљења* или *присађивања* воћака и винове лозе (које каткад именује и на други начин), чија је примјена (бар неких од њих) у потоњем периоду ухватила мах и задржала се до данас. Илустрације ради наводимо два начина дотад непозната код нас, што својим називом откривају и мјесто гдје су се увелико одомаћили такви видови калемљења: *прљубљивање на лионски начин*: „На овај начин присађује се најрадије домаћа лоза на америчку лозу“ (Тодоровић 1899: 173); *сјајање на енглески начин*: „Овај је начин присађивања много бољи и кориснији од обичног спајања“ (Тодоровић 1899: 197). Уз наведена начине, Тодоровић прилично прецизно описује и илуструје и друге, дајући каткад и варијантне форме калемљења, од којих су неке (ако су и заживјеле), одавно напуштене код нас.

Воћке су у неку руку опште добро.² За бројне сорте, посебно оне чувене а карактеристичне за воћни сортимент већег броја земаља, тешко је утврдити стварну аутентичност. На крају, то је илузоран проблем: јабука која се код Срба зове *агамовка*, код Француза је *Pearmain d'Adam*, код Нијемаца *Adams Paräne*, и свако је сматра својом, аутентичном, а не оспорава другом народу право да је гаји, дичи се њом и назива је својим националним именом. Српска воћарска баштина највећим дијелом је домаћа, наша, нашега поријекла, али су воћке на наше тле доспијевале и из других земаља, као што су се и наше разносиле и по Балкану и по западном свијету. Преношење воћке у страну средину пратила је језичка адаптација њенога имена. П. Скок (под бегармут) нпр. тврди да је назив крушке *bergamoto* или *bergamotta* у талијанском настао посредством турског језика: тур. *beg armüdi* (слободније преведено *бејова крушка*). Код нас се наведено име рефлектовало као *берјамоџи* (РСАНУ), *бејармуџи* (Ужице, РСАНУ) или као *бејармуџа* (Сарајево, РСАНУ), као *берјамка*: „Појешћете коју крушку крустуменку и бергамку ... из мог воћњака“ (Винавер С., РСАНУ), или као *берјамоџа* (*Есиеренова берјамоџа*, Бубић 1948: 25); у македонском опет као: *бејарма*, *бејрама* (уп. ЕРСЈ, под бегар-

стаблу да жељену форму (*џирамиге*, *џалмеџе* и др.), регулишући истовремено и сам баланс родности.

² Поуздано се зна да су неке воћке са српског тла пренесене у Француску за вријеме Наполеонових ратова, неке опет организовано и плански у Америку у другој половини XX вијека, а њихово преношење имало је за циљ оплемењивање већ постојећег америчког воћног сортимента.

мут). Занимљиво је да се адаптација назива воћака страног поријекла у српској језичкој средини није увијек одвијала у једном правцу. Нпр. назив *Агамова њарменка* (у Тодоровићевом приручнику: *њарменка Агамова*) у Славонији се адаптирао као *агамовка*: „Адамовке ... сазору о Ивању и Петрову, па су жућкасте, мекље и слађе од петровке“ (Варош, Лукић 1919: 178), другдје опет као *њарменка*, што је прилично раширено на штокавском терену, посебно у новије вријеме. Друге примјере адаптације не бисмо надаље да помињемо, а они су бројни, у етимолошком погледу каткад и недовољно прозирни.

Период на прелому XIX и XX вијека може се обиљежити као период у којем воћке страног поријекла и европска воћарска искуства почињу да доспијевају код нас у пунијој мјери. Видно је настојање да се воћке колекционисане и одгајане превасходно у Њемачкој и Француској без довољно опреза и критичког односа према њиховој помолошкој вриједности, уводе у српску воћарску праксу, те се и њихови називи на овај или онај начин инфилтрирају у српски воћарски именослов.

Какво свједочанство о томе даје Тодоровићева књига *Воћке и воће*?

Из лексичке грађе коју пружа приручник, видно је да страни називи воћака теже ка адаптацији и општем уклапању у постојећи именослов. Какву је улогу у давању српског језичког руха таквим називима имао сам аутор (у коликој мјери нове лексичке креације носе обиљежја њиховог преносиоца или преводиоца), тешко је да се каже, али је свакако факат да је Тодоровић био веома образован човјек и да је своја воћарска знања дијелио и с другим ученим људима, нпр. предавачима Велике школе (уп. Тодоровић 1899: VI) или воћарским задругама које су се у то вријеме заснивале у Србији. Уз велик број воћака домаћег, аутохтоног поријекла, Тодоровић препоручује да се „у градинама и двориштима“, или „на пашњацима и утринама“ саде и гаје воћке страног поријекла које су дотад у Србији биле непознате или готово непознате. Нешто воћака њемачког или каквог другог поријекла несумњиво је раније, током Аустријског царства и Аустроугарске монархије, доспјело у западне дијелове српске етничке територије. Крајем XIX вијека неке се воћке почињу да гаје у новоослобођеној Србији. Не бисмо да се упуштамо у питање које су то воћке и у коликом су обиму доспијевале овамо, већ да на основу језичких факата садржаних у Тодоровићевом приручнику изложеном у средишњем дијелу књиге (Тодоровић 1899: 255–263), прецизније разријешимо питање језичке адаптације поменутих назива. Одмах да се каже, њемачки називи воћака гајених током XIX вијека, али и раније, махом су сложенице (*Karmeliterrenette*, *Batullenapfel*) или вишечлана

описна имена (*Blumenbachs Butterbirne, Gelber Winterkalvill*), а такве лексичке јединице у адаптираној форми присутне су и у Тодоровићевом приручнику. Начелно гледано, код њега се осјећа тежња усмјерена ка свођењу њемачких вишечланих описних јединица на формално једноставније српске термине. У том погледу Тодоровићеве српске називе (без тежње да се евидентирају сва његова имена) могуће је према начину образовања подијелити у три групе.

а. Називи с дословним српским еквивалентом:

њемачки назив воћке	српски еквивалент	врста
<i>Adams Parmäne</i>	<i>џарменка Адамова</i>	јабука
<i>Blumenbachs Butterbirne</i>	<i>водењача Блуменбахова</i>	крушка
<i>Graf Canal</i>	<i>џраф Канал</i>	крушка
<i>Graf Moltke</i>	<i>џраф Молџке</i>	крушка
<i>Emil Heyst</i>	<i>Емило Хејсџ</i>	крушка
<i>Karmeliterrenette</i>	<i>рениџа кармелиџска</i>	јабука
<i>Kaiser Aleksander</i>	<i>џар Александар</i>	јабука
<i>Karmeliterrenette</i>	<i>рениџа кармелиџанска</i>	јабука
<i>Kasseler Renette</i>	<i>рениџа каселска</i>	јабука
<i>Liegels Winterbutterbirne</i>	<i>водењача Лиџелова</i>	крушка
<i>Madame Treyve</i>	<i>мадам Трев</i>	крушка
<i>Marie Luise</i>	<i>Мариџа Луџза</i>	крушка
<i>Napoleons Butterbirne</i>	<i>водењача Наџолеонова</i>	крушка
<i>Oberdiecks Renette</i>	<i>рениџа Оберџинова</i>	јабука
<i>Possarts Nalivia</i>	<i>Посарџиова Наливиџа</i>	јабука
<i>Weißer Astrachan</i>	<i>асџиракан бели</i>	јабука
<i>Winternelis</i>	<i>Нелисова зимска</i>	крушка

б. Називи с једночланом придјевском формом у функцији именована:

њемачки назив воћке	српски еквивалент	врста
<i>Alencons Dechantsbirne</i>	<i>деканџиова</i>	крушка
<i>Maschansker</i>	<i>машанска</i>	јабука
?	<i>авранишка</i>	крушка

в. Једночлани називи суфиксалног типа:

њемачки назив воћке	посрбљени назив	врста
<i>Alantapfel</i>	<i>оманка</i>	јабука

<i>Alencons Dechantsbirne</i>	<i>алесонка</i>	крушка
<i>Alencons Dechantsbirne</i>	<i>деканѿовка</i>	крушка
<i>Batullenapfel</i>	<i>баѿуленка</i>	јабука
<i>Boikenapfel</i>	<i>бојковка</i>	јабука
<i>Clapps Liebling</i>	<i>клајовка</i>	крушка
<i>Congressbirne</i>	<i>конѿреска</i>	крушка
<i>Gravensteiner</i>	<i>ѿравениѿајнка</i>	јабука
<i>Esperens Herrenbirne</i>	<i>есѿереновка</i>	крушка
<i>Knausbirne</i>	<i>кнаусовка</i>	крушка
<i>Leon Leclerc fon Laval</i>	<i>леонка</i>	крушка
<i>Wailersche Mostbirne</i>	<i>вајлеровка</i>	крушка
<i>Williams Chris</i>	<i>вилијамка</i>	крушка

У Тодоровићевом приручнику претежу имена с описним српским еквивалентом. То је разумљиво, с обзиром на чињеницу да су пред аутором стајали нама махом непознати страни називи којима је ваљало дати српски еквивалент. Њему се очито чинило да је најједноставније пронаћи потпун еквивалент који несумњиво чува вишечлани дух њемачких назива. Када су посриједи воћке страногa поријекла, таква тенденција је присутна у нашим воћарским приручницима и воћарским брошурама током цијелог XX вијека, па и касније,³ а она се код појединих аутора заострава употребом транскрибованих или оригиналних страних назива. Вишечлани синтагматски називи задржали су се до данас у стручним круговима и воћарским приручницима; у народу таква сложена имена тежила су ка поједностављењу и свођењу на једночлане форме карактеристичне за српски народни воћарски именослов.

Од друге категорије је и Тодоровић очито зазирао дајући свега неколико назива. Упориште придјевским образовањима он није видио међу творбеним обрасцима карактеристичним за народни именослов, а њега је несумњиво добро познавао. Зато и није чудо што је њемачки назив *Alencons Dechantsbirne* (*Dechantsbirne von Alencon*) посрбио на двојак начин, као *деканѿова* (Тодоровић 1899: 257) и *деканѿовка* (Тодоровић 1899: 258 и 262).

³ Тако нпр. Шериф Бубић наводи имена крушака као што су *магам Вериѿе* или *Есѿеренова берѿамоѿа* (Бубић 1948: 25), трешњу *Хегелфинѿеров хрушѿи* (Бубић 1948: 33) или вишњу *краљѿица Хорѿиензија* (Бубић 1948: 35); у *Пољопривредној енциклопедији* међу мањим бројем сорти препоручених за гајење код нас, наводи се нпр. јабука *каселска ренеѿа* (*Casseler Renette*) (Пољ. енци. 1: 528) или крушка *Дилова масловка* (*Diels Butterbirne*) (Пољ. енци. 2: 34).

Трећа категорија је за језички дух најбитнија. Тодоровић је био добар познавалац наших воћака и прилично добро упућен у већ постојећу номенклатуру воћака које су се традиционално гајиле код Срба. Међу јабукама он наводи *авајлију*, *барњачу*, *будимку*, *јовећачу*, *ђулабију*, *злајачу*, *зуквачу*, *кадуману*, *колачарку*, *мирисавку*, *михољачу*, *појадину*, *појовачу*, *рајковачу*, *самониклицу*, *срчику*, *стирекњу*, *тепанку*, *шаренику*, *шуйљику* и још неке; међу крушкама *бљушавац*, *видовачу*, *жујицу*, *звоначу*, *зеленику*, *караманку*, *медник*, *сивенку*, *шакушу*, *шамњанку*, *шејку*, *шиквару*, *шојузару*, *чайоњку* и још по коју. Све оне нису биле карактеристичне за ужички крај, чију је воћарску терминологију Тодоровић најбоље познавао. Међу члановима његове номенклатуре срће се и називи које је Вук Караџић посвједочио далеко од Тодоровићева завичаја, нпр. јабуку *срчику* у Славонији, крушку *шејку* у Лици (уп. *Српски рјечник*), или називи које је забиљежио Милан Ђ. Милићевић у дјелу *Кнежевина Србија* (1876). То је несумњив показатељ да аутор, препоручујући одређене воћке за гајење, није био искључив нити се држао искључиво завичајних назива. Такође, бесмислено би било да се тврди како је он био упућен у творбену проблематику: при давању српског језичког руха њемачким називима воћака он се више поводио за језичким осјећањем ослањајући се на њему познате готове творбене обрасце посвједочене у традиционалној номенклатури. Из сложенице или вишечлане терминолошке синтагме преузимао је име или именицу с каквим општим значењем као основинску лексему, на чију би основу додавао одговарајући суфикс карактеристичан за творбу традиционалних назива.⁴ То лијепо показује трећа Тодоровићева група дата у маниру народног именовања: *Batullenapfel* → *бајуленка*, *Clapps Liebling* → *клајовка*, *Leon Lecerf fon Laval* → *леонка*, *Alantapfel* → *оманка* итд. Свођење вишечланих термина на једночлане форме карактеристично је за говорни језик, за „разговорни и професионални говор“ (Ћорић 2008: 162). Такав вид преименовања данас је познат под ријечју универбизација. Постоје несумњиви докази да су неки вишечлани називи српских воћака претходили једночланим називима: *винска крушка* (Шумадија) → *винарка* (крушка, Топлица); *модра слива* → *модрица* (шљива); *царска крушка* → *царевка* (крушка, Драгачево), а за неке се прилично поуздано може претпоставити постојање и двочланих форми, нпр. **швајска јабука* → *швабуља* (јабука, Сребреница). Наводећи да је универбизација (преобликовање двочланих синтагми) позната и у другим словенским језицима, Б. Ћорић закључује: „Именичка изве-

⁴ О адаптацији неких њемачких једночланих термина у Банату и Бачкој уп. Бугарски 1997–1998: 116–119.

деница, као секундарна номинација, резултат је тежње ка рационализацији језичког материјала. Овакво преобликовање двочланих синтагми у изведеницу познато је и другим словенским језицима“ (Ђорђевић 2008: 161). Идентификациони члан, који се у словенској филологији различито именује (нпр. *identifizierende* код Ј. Розвадовског), испушта се, а суфикс преузима његову улогу у деривацији. Занимљиво је да међу стручном и народном терминологијом често постоје узјамне спреге, да поједини термини карактеристични за колоквијалну употребу у неком свом обиму улазе и у стручну терминологију. Тако данас у српској жељезничкој терминологији (уп. Оташевић 1996: 57) постоји двојство: *маневарска локомотива* : *маневарка*, *дизел локомотива* : *дизелка*, *мајични колосек* : *мајичњак* итд.

Српски традиционални именик воћака није трпио вишечлана имена, посебно она описна. Тај тип именовања углавном ће касније да буде заступљен у стручним круговима и стручним воћарским приручницима. Као што се види, Тодоровић је дао прилог и једном и другом типу именовања. Посрбљавајући њемачке називе воћака управо у духу већ утврђених традиционалних назива, он је подстакло ширење традиционалне номенклатуре на новопримљене воћне јединке присутне у европској воћарској пракси. Већ постојећи традиционални модел, нпр. *рузмарин* → *рузмаринка* (јабука), Тодоровић је употребио при креирању нове форме: *Alantapfel* → *оманка*: „Највише се препоручују за ова места: Јабуре: ... михољача, оманка (*Alantapfel*)“ (Тодоровић 1899: 257). Сам процес посрбљавања у ком се полазило од страног ка народном с Тодоровићевим српским еквивалентом као кариком лијепо илуструју сљедећи примјери:

њемачки назив	Тодоровићев еквивалент	српски народни назив
<i>Adams Parmäne</i>	<i>џарменка Агамова</i>	<i>агамовка</i> (јабука, Славонија)
<i>Napoleons Butterbirne</i>	<i>водењача Најолеонова</i>	<i>најолеонка</i> (крушка)

Данас се на основу језичких факата не може тврдити како су *агамовка* (јабука, Славонија) и јабука *адамчица*, коју је поодавно описао Милан Ланг,⁵ синонимичне форме. Језички факти

⁵ „Јабука адамчица. Ова јабука нађе се и код нас у гдјекојем воћњаку. Има на плоду на пет мјеста утиснуте браздице, пак се прича, да је то она врста јабуке, што ју је Ева у Рају земаљском скинула са стабла и дала Адаму, и од онда се на њој види оних пет бразда од Евиних прста“ (Ланг 1911: 40).

у оваквим случајевима траже упоредне податке које тек пружа помологија као наука или струка. Крушку *водењача* *Најолеонова* други аутор помиње под сличним именом *Најолеонова масловка*: „Наполеонова масловка има најслабија и најосјетљивија стабла“ (Бубић 1948: 28). У народу она је данас позната под именом *најолеонка*: „Наполеонка је крушка, сазрева септембра, траје до новембра, одлична као асталско а врло добра као привредно воће“ (Ужице, Димитријевић Т., РСАНУ). Стручна воћарска литература у XX вијеку била је у видном раскораку с традиционалним формама именовања, а такве тенденције још се снажније учвршћују у првим деценијама XXI вијека. То илуструју називи савремених сорти јабука код нас: *Idared* → *ајгапег* (у народу *ајгара*), *Jonathan* → *јонаџан* (у народу *јонаџанка*), *Mutsu* (*Malus Mutsu*) → *муцу* (у народу *муца*).

Закључак

Тодоровићев приручник *Воћке и воће* (1899) чини камен темељац за познавање воћака, наших и страних. Он на неки начин, у оскудици стручне воћарске литературе у XIX вијеку, чини и круну дотадашњих схватања о животу воћке, њеним особинама, њеним болестима, гајењу и резидби. Приручник истовремено чини веома важан документ о српском воћном сортименту на крају XIX вијека и новијим воћкама европског поријекла (посебно њемачког) које се од тада нагло почињу ширити по нашим крајевима оплемењујући истовремено домаћи воћни фонд. Одомаћивање наведених воћака прати и питање адаптације њихових имена. Благоје Тодоровић, као добар познавалац српске воћарске терминологије, имао је слуха за језичко стваралаштво, па и именовање нових воћних сорти. При посрбљавању имена воћака из њемачког говорног поднебља, он је био некако на средомеђи између струке и традиције, између потребе да да потпун терминолошки еквивалент њемачком имену, или да такво описно, вишечлано име у потпуности посрби ослањајући се на једночлана образовања карактеристична за српски воћарски именослов. Приступајући посрбљавању њемачких назива код њега су се искристалисала два начина образовања:

а. *Blumenbachs Butterbirne* → водењача Блуменбахова (крушка);

б. *Alencons Dechantsbirne* → деканџовка (крушка).

Тодоровићеви стручни називи задржали су се у стручној литератури XX вијека (у истој или дјелимично модификованој форми) у оној мјери у којој су се у српској средини задржале воћке претходно гајене на њемачком тлу. Такође, с Тодоровићевим приручником *Воћке и воће* у наредном периоду (као да су му биле познате универбизоване форме!), заживио је немали број нових једночланих имена суфиксалнога типа: *деканџовка* (крушка), *клајовка* (крушка), *оманка* (јабука), али више у народу него у стручној литератури.

ЛИТЕРАТУРА

- Бабић 1986: Stjepan Babić, *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: JAZU, Globus.
- Бошковић 1978: Радосав Бошковић, *Одабрани чланци и расправе*, Титоград: Црногорска академија наука и умјетности.
- Бубић 1948: Šerif Bubić, *Izbor sorti voćaka za Bosnu i Hercegovinu (voćni sortiment)*, Sarajevo: Svjetlost.
- Бугарски 1997/98: Nataša Bugarski, Морфолошка адаптација позajмлјеница из немачког језика, *Прилози истраживању језика* 28–29, Нови Сад, 116–126.
- Вук: Вук Ст. Карацић, *Српски рјечник*, четврто државно изд., Београд, 1935.
- Gaucher 1889: Nikolas Gaucher, *Handbuch der Obstcultur*, Berlin: Verlag von P. Parey.
- Гортан-Премк 1997: Даринка Гортан-Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Библиотека Јужнословенског филолога, н. с. 14, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгићевић 2007: Рајна Драгићевић, *Лексиколоија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- ЕРСЈ: *Етимолошки речник српског језика*, 1–3, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српски језик САНУ, 2003—2008.
- Клајн 2003: Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Део 2, Суфиксација и конверзија*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска.

- Ланг 1911: Milan Lang, Samobor. Narodni život i običaji, *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena* XVI/1, Zagreb, 1–128.
- Лукић 1919: Luka Lukić, Varoš. Narodni život i običaji, *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena* XXIV, Zagreb, 32–238.
- Милићевић 1876: Милан Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, Београд (фототип. изд. 2005).
- Оташевић 1996: Ђорђе Оташевић, Варијантност вишечланих термина (на материјалу железничке терминологије), у: *Стандардизација терминологије*, Београд: Српска академија наука и уметности, Савезни завод за стандардизацију, Институт за српски језик САНУ, YU форум квалитета, 57–61.
- Пољ. енци.: *Poljoprivredna enciklopedija*, 1–3, Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod, 1967–1973.
- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српск(охрватск)и језик САНУ, 1959–.
- Симоновић 1959: Драгутин Симоновић, *Ботанички речник. Имена биљака*, Посебна издања САН, књ. 3, Београд: Научно дело.
- Скок: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti u umjetnosti, 1971–1974.
- Стевановић 1981: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик, I. Грамађички системи и књижевнoјезичка норма*, Београд: Научна књига.
- Тодоровић 1899: Благоје Тодоровић, *Воћке и воће*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Ђорић 2008: Божо Ђорић, *Творба именица у српском језику*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Недждо Г. Јошич

ОДИН СТАРЫЙ СПРАВОЧНИК ПО САДОВОДСТВУ И
ВОПРОС АДАПТАЦИИ НЕМЕЦКИХ САДОВОДЧЕСКИХ
ТЕРМИНОВ В XX ВЕКЕ

Резюме

На лексическом материјале, взятом из справочника Тодоровића *Воћке и воће* (1899), устанављује се, да автор к назвањима фруктових дрeвeљeв, карактерним для немeцкoј сaдoвoдчeскoј прaктикe XIX вeкa, пoдхoдил двумя спoсoбaми. Некoтoрe нaзвaњия сeрбизирoвaл в духe спeциaльнoј тeрминoлoгии, дaвaя немeцким нaзвaњиям

фруктовых деревьев сербский переводной эквивалент (это более полные, в основном описательные специальные термины): *Adams Parmäne* → *парменка Адамова*; другие сербизировал в духе традиционной сербской садоводческой терминологии, знающей в большинстве случаев одночленные имена суффиксального типа: *Leon Leclerc fon Laval* → *леонка*. Таким способом, Тодорович, как замечательный знаток мира фруктов (в справочнике, ярко отражающем дух сербского литературного языка конца XIX века), внес значительный вклад в развитие сербской садоводческой терминологии.

Ключевые слова: Благое Тодорович, лексикология, садоводческая терминология, адаптация, немецкий язык, сербский язык.

УДК 811.163.41'367.626

ТАЊА З. РУСИМОВИЋ
(Гимназија „Бора Станковић“,
Врање)*

Оригинални научни рад
Примљен 30. јуна 2017. г.
Прихваћен 13. јула 2017. г.

ФОРИЧНОСТ ОПШТИХ И ОДРИЧНИХ ЗАМЕНИЦА У АНТЕЦЕДЕНТУ РЕЛАТИВНЕ АДЈЕКТИВНЕ КЛАУЗЕ

Према је рестриктивност/нерестриктивност адјективне реченице резултат узајамног односа више различитих чинилаца, ипак је могуће по важности издвојити улогу формалног конституента антецедентове синтагме – детерминатора, тј. заменица. Рад представља анализу начина на који опште и одричне заменице као формално присутни форички (анафорички или катафорички) елементи у антецеденту доприносе рестриктивности или нерестриктивности релативне адјективне клаузе.

Кључне речи: адјективна клауза, детерминатор, општа и одрична заменица, антецедент, рестриктивност, нерестриктивност, анафора, катафора.

1. Увод

Адјективне клаузе представљају врсту релативних клауза јер реч која уводи адјективну клаузу истовремено се налази у релацији или односу с неком именском или упућивачком речи из надређене клаузе. Специфичност коју адјективној релативној клаузи даје коришћење релативне заменице као везивног средства јесте двофункционалност везивне речи: и функција везника и функција члана зависне клаузе (Ковачевић 1988: 46). Функције везника су да исказује зависност клаузе и њену потенцијалну релативност, а функције заменице су да заступа антецедент у релативној клаузи синтаксичко-семантички и прагматички.

* tanjarusimovic@yahoo.co.uk

О природи релативних адјективних клауза Михаило Стевановић ће рећи да се „оне најчешће односе на облике самосталних речи“, и „као атрибути, одређују раније неодређене“ или „као апозиција, већ одређене појмове“ (Стевановић 1991: 851). Међутим, Радоје Симић и Јелена Јовановић у својим истраживањима су радикалнији, те истичу да „односна реченица и кад је одредба именице – а то није увек – не може се сматрати атрибутом ни онда када заузима позицију атрибута. То би се могло признати једино самом релативизатору.“ Дакле „релативизатор има и улогу прономинализатора и у тој улози својом анафорском асоцијативношћу обавља идентификацију агенса“ (Симић–Јовановић 2002: 1030).

Милош Ковачевић (1998: 223) опрезније разматра однос релативних адјективних клауза и атрибута, радије истиче присупстантивну позицију адјективних клауза и говори о нерашчлањености и рашчлањености релативних реченица уместо о атрибутском и апозицијском карактеру ових јединица. Тако да према структурно-семантичком критеријуму све адјективне клаузе са својом надређеном клаузом чине зависносложену реченицу нерашчлањеног типа. Значи, адјективна клауза се увек односи на један део надређене клаузе који је најчешће изражен супстантивном категоријом речи.

2. Рестриктивност и нерестриктивност адјективне клаузе

Најбитнија разлика између релативних адјективних клауза везана је за њихов семантички статус који проистиче из међуодноса антецедента и зависне клаузе. Тако разликујемо рестриктивне и нерестриктивне зависне клаузе.¹

У литератури (Михаиловић 1973: 164–165; Кордић 1995: 25–28) истакнуто је да рестриктивност подразумева сужавање појма именованог супстантивним антецедентом. Рестриктивна клауза, заправо, идентификује семантички неиндивидуализован појам означен именицом. Кад се то пренесе на логички план који се може пратити преко односа семантичког обима именице и релативне заменице којом почиње адјективна реченица, онда се види да код рестриктивне клаузе никад нема подударности у семантичком опсегу

¹ У литератури се користи неколико различитих термина за означавање ових двају типова атрибута па тиме и адјективних клауза: термине рестриктивни и нерестриктивни користе нпр. Прањковић (1986: 15; 1993: 96), Ковачевић (1988а: 82), Мразовић–Вукадиновић (1990: 554–556); термине атрибутни / апозитивни користе нпр. Дмитријев (1961/62: 360–364), Станојчић–Поповић (2004: 320), Стевановић (1991: 52); термине одредбени / допунски користе нпр. Дмитријев (1961–1962: 364), Грицкат (1975: 220).

именице и релативне заменице. Тако је по семантичком опсегу релативна заменица увек ужа од именице у антецеденту на коју се односи. Код нерестриктивних зависних клауза семантички опсег релативне заменице и супстантивног антецедента је увек исти. То значи да релативна заменица редуплицира именицу па самим тим она не идентификује именички појам, него износи неки накнадни податак о већ идентификованом именичком појму. Зато је нерестриктивна зависна клауза, за разлику од рестриктивне, непосредни члан сложене синтагме. Док је рестриктивна клауза зависна и синтаксички и семантички, нерестриктивна је само формално зависна клауза. За њу се истиче да нема синтаксички однос према свом антецеденту, те да на семантичком плану има улогу самосталне предикације.

Критеријуми по којима је подела на рестриктивне и нерестриктивне адјективне клаузе вршена, везани су за одређеност или неодређеност антецедента, а на одређеност или неодређеност антецедента у првом реду утиче синтагматски контекст. Овај рад бави се улогом формалног конституента антецедентове синтагме, тј. улогом детерминатора² у остваривању адјективне клаузе као рестриктивне, односно као нерестриктивне. Разликовање рестриктивне и нерестриктивне клаузе проверавамо тестом супституције релативизатора. Код нерестриктивних клауза релативизатор се може заменити именицом која је у антецеденту, тако да се сложена реченица може реорганизовати у две просте, а да се информација не измени. Код рестриктивних то је немогуће.

Још је Белић (1956/1998: 251–252) истицао да је битна особина по којој се већина заменичких речи разликује од других врста речи њихова упућивачка (деиктичка) природа. У лингвистичкој теорији појам егзофора (спољна деикса) означава „термин неких лингвиста за процес или резултат непосредног упућивања неке језичке јединице на ванјезичку ситуацију која прати исказ (Кристал 1988: 59). За нас је овом приликом битан термин ендофора (унутрашња деикса) који означава упућивање на појмове поменуте у дискурсу, то је „термин којим се служе неки лингвисти да означе односе кохезије који помажу да се одреди структура неког текста“ (Кристал 1988: 63). Термин деикса користи се, дакле, и за речи које упућују напред или назад у

² Ауторке Павица Мразовић и Зора Вукадиновић, користећи термин *де-терминативни*, говоре о њиховој деклинацији и конгруенцији истичући да „њихов облик (као и облик придева) зависи од именице коју ближе одређују и са којом чине именичку фразу“ (Мразовић–Вукадиновић 1990: 242–243).

дискурсу, тј. анафорски³ или катафорски.⁴ Зато се понекад назива дискурсна деикса.

У вези са лингвистичком категоријом *одређеност/неодређеност*, неопходно је да појаснимо термине *референцијалност/нереференцијалност*. Под *референцијалном употребом* подразумевамо језичке ситуације када је ентитет контекстуално *одређен*, било да је претходно поменут, било да је учесницима у комуникацији познат на основу њиховог знања о ванјезичкој стварности, или пак може бити нов у дискурсу, те самим тим *неодређен* и непознат говорнику и/или саговорнику. Категорија одређеност/неодређеност на тај начин показује „да се извесна језичка информација, садржана у реченици или у неком њеном делу, пореди с менталним искуством учесника у комуникацији и квалификује се као нешто што је већ локализовано у њиховом менталном искуству – одређеност – или се налази изван њиховог менталног искуства – неодређеност“ (Пипер 2005: 918). У *нереференцијалним употребима* немогуће је говорити о познатости или непознатости денотата именског израза. Зато и сматрамо да када имамо *нереференцијалну употребу* именског израза говоримо у ствари о *деноцијалу*.

У досадашњим анализама (Русимовић 2012; 2014; 2016) показали смо да семантички центар форичности антецедента релативних клауза представљају показне заменице пре свега, али и да своју фреквенцију и спецификацију имају и неодређене, и присвојне заменице. Овом анализом обухваћене су релативне адјективне клаузе с општом и одричном заменицом у антецеденту. Анализа се врши на корпусу који обухвата књижевноуметнички, научни, административни и публицистички стил са циљем да се покаже да овакве реченице имају своју фреквенцију у свим наведеним стилевима.

Дакле, заменице као детерминатори у антецеденту међусобно се разликују по количини одређености коју својим сталним садржајем додају референцији именичког појма. Да ли заменице доприносе рестриктивности или нерестриктивности адјективне кла-

³ Анафора означава процес или резултат упућивања на неки елемент који претходи датој језичкој јединици. „Анафорска референција је један од начина за означавање идентичности онога што се исказује и онога што је већ исказано“ (Кристал 1988: 24).

⁴ Катафора означава процес или резултат упућивања једне језичке јединице на неку другу јединицу која јој следи. Катафоричко упућивање је један начин да се означи истоветност онога што се изражава и онога што ће се тек изразити (Кристал 1988: 115).

узе у анализи ће бити проверавано тако што ће се анулирати заменица у антецеденту и пратити да ли њено неприсуство мења статус адјективне клаузе.

3. Опште и одричне заменице у антецеденту

Опште као и одричне заменице представљају нунумеричке квантификаторе за које је карактеристично да се односе на објекте квантификације у целини, тј. на све елементе извесног објекта квантификације без изузетка. Комуникативне функције општих и одричних заменица назначене су у самом називу, док према семантичко-референцијалном критеријуму ове заменице имају неодређену референцију која је опет последица њихових комуникативних функција – уопштавања и одрицања (в. Радић 2009: 213–220).

3.1. КАТАФОРИЧКО УПУЋИВАЊЕ ОПШТЕ И ОДРИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ

Заменице *сви*, *сваки*, *било који* (*који* *јод*, *ма који*...) исказују општу квантификацију. За ове тзв. генерализујуће детерминаторе Леман (1984: 264–265) тврди да у различитим језицима захтевају рестриктивност одредбе. Кордић (1995: 104) истиче да „у нашем језику такви детерминатори придонесе тумачењу релативне реченице као рестриктивне“. Како полазимо од става да заменице имају упућивачку (деиктичку) природу, најпре издвајамо примере у којима опште заменице катафорички упућују на релативну клаузу као на језичку јединицу која следи:

(1) У ниским дућанима је био муљ до колена, а у том муљу ***сва роба КОЈА*** није могла бити на време изнесена (И. Андрић, 88). Као што је мој брат док спава и даље држао дрвену кашику, тако ја држим у сећању ***све очи КОЈЕ*** су ме виделе (М. Павић, 219). Дакако, то исмевање свега што му се нађе на путу претпоставља да готово у ***свим регистрима***, у ***КОЈИМА*** се креће, медиокритет заправо не разуме оно што исмева (Данас, 4144, 2. 2. 2009, 23). Тешко би, одиста, било и набројати ***све области у КОЈИМА*** је дошло до примене модела (Р. Бугарски, 180). Стечајни управник, послодавац и запослени дужни су да на захтев Фонда, у року од 15 дана од дана пријема захтева, доставе ***све податке КОЈИ*** су од значаја за доношење решења из члана 142 овог закона (Закон о раду, 37). Бежаћу ***из сваке војске КОЈА*** ме буде силом мобилисала, крићу се, лагаћу, претвараћу се, чинићу све што будем морао, али се нећу дати (В. Стевановић, 177). То је један јединствени расадник ***свећ биља КОЈЕ*** се може наћи у *шамошњим јорам*а (Р. Петровић,

18). На **свим пољима на КОЈИМА је радио** Орфелин је имао успеха (Ј. Скерлић, 50).

У корпусу је најфреквентнији детерминатор *сви*, зато ћемо издвојити један пример и у њему супституисати опште заменице:

На **свим пољима на КОЈИМА је радио** Орфелин је имао успеха (Ј. Скерлић, 50).

[←На **сваком пољу на КОЈЕМ је радио** Орфелин је имао успеха.]

[←На **било ком пољу на КОЈЕМ је радио** Орфелин је имао успеха.]

Реконструкције примера показују да значење ових детерминатора није исто, јер се њихови домени квантификације ентитета на које се упућује не подударају. Детерминатором *сви* упућује се на класу ентитета као на целину која се не посматра рашчлањено. Детерминатор *сваки* упућује на класу ентитета издвајајући сваког члана класе; док се и детерминатором *било који* такође упућује на класу ентитета издвајањем појединачног као представника класе, али и са додатном семантиком која истиче хетерогеност тог скупа.

У наведеним примерима (1) адјективне клаузе јесу рестриктивне, међутим, не можемо рећи да општа заменица доприноси рестриктивности, јер и када анулирамо општу заменицу из антецедента, релативна клауза остаје рестриктивна.

У ниским дућанима је био муљ до колена, а у том муљу **сва роба КОЈА није могла бити на време изнесена** (И. Андрић, 88).

[←У ниским дућанима је био муљ до колена, а у том муљу **роба КОЈА није могла бити на време изнесена**.]

Присуство општег детерминатора у антецеденту који својим емфатичким акцентом катафорички упућује на релативну клаузу и наговештава да ће садржај адјективне клаузе послужити као критеријум за одабирање подскупа референата само истиче рестриктивност релативне клаузе, тј. неопходност одредбе, али и својом сталном семантиком врши квантификацију. Међутим, квантификација општим детерминатором у примерима (1) није универзална, већ како се односи на целину извесног збира, оне ће пре бити селекционирајућа, тј. на нивоу надређене клаузе упућује се на квантификовани ентитет, али критеријум квантификације садржај је адјективне клаузе.

У примерима у којима је антецедент заједничка именица која означава неживо [–живо] супстантивна синтагма у антецеденту није сводљива на општи детерминатор:

[*У ниским дућанима је био муљ до колена, а у том муљу сва која није могла бићи на време изнесена.]

Другачија је ситуација када у антецеденту имамо заједничку именицу која означава живо [+ живо]:

(2) У знак одмазде због напада на наше трупе стрељати **све мушкарце** КОЈИ буду ухваћени са оружјем или са претпоставком да имају оружје, а све у сразмери 1 : 100 (В. Стевановић, 165). Две поменуте распре трајале су више векова, и у њима су на неки начин учествовали **сви антички мислиоци и практичари** КОЈИ су се бавили проблемима језика (Р. Бугарски, 26). Општи и посебан колективни уговор непосредно се примењују и обавезују **све послодавце** КОЈИ су у време закључивања колективног уговора чланови удружења послодаваца – учесника колективног уговора (Закон о раду, 66).

У оваквим примерима супстантивна синтагма у антецеденту најчешће је сводљива на општи детерминатор, с тим што заменица *све* није више детерминатор, већ овако супстантивизована преузима на себе садржај и референцију супстантива који се изоставља, те тако представља ендоцентрични антецедент са катафоричким упућивањем (детаљније о томе в. у дисертацији Русимовић 2014):

[←У знак одмазде због напада на наше трупе стрељати **све** КОЈИ буду ухваћени са оружјем или са претпоставком да имају оружје, а све у сразмери 1 : 100!]

Анализа је показала да општа заменица квантификативно одређује референт у антецеденту још на нивоу надређене клаузе и својом сталном семантиком истиче целину подскупа без изузетака. То показује да ови детерминатори означавају селективну квантификацију и адјективна клауза која следи недвосмислено је рестриктивна, јер она садржи критеријум према коме је квантификација остварена.

За **одричне заменице** (*нико*, *нишџа*, *никоји*, *ничџи*, *никакав*, *ниједан*) може се генерално рећи да представљају негацију неодређених квантификатора. Као што опште заменице исказују универзалну квантификацију, тако чине и одричне заменице (*никоји*, *ничџи*, *никакав*, *ниједан*), с том разликом да одричне заменице својим катафоричким упућивањем на адјективну клаузу истичу да нема ниједног референта који би одговарао критеријуму постављеном у адјективној клаузи. У корпусу је фреквентност одричних заменица у антецеденту изузетно мала, тако да смо ексцерпирали само следеће примере са њиховим катафоричким упућивањем:

(3) Али, да ти кажем и то, за сада још ниси, господару, начинио **ниједан корак** КОЈИ би нас нагнао да те гонимо (М. Па-

вић, 47). **Никаквих послова у КОЈИМА се мешају три света: ислам, хришћанство или јудаизам овде на белом дану** (М. Павић, 46).

Као и у језичким ситуацијама са општом заменицом, и у овим примерима одрична заменица представља неререференцијални израз и не доприноси рестриктивности адјективне клаузе, већ својим емфатичким акцентом најављује и истиче рестриктивност и самим тим неопходност адјективне клаузе, али и својом сталном семантиком наглашава да нема изузетака у скупу на који реферира супстантив у антецеденту:

Али, да ти кажем и то, за сада још ниси, господару, начинио **ниједан корак КОЈИ би нас нагнао да те гонимо** (М. Павић, 47).

[←Али, да ти кажем и то, за сада још ниси, господару, начинио **корак КОЈИ би нас нагнао да те гонимо.**]

Одричне заменице су мање фреквентне у корпусу и најчешће својим емфатичким акцентом најављују и истичу рестриктивност и самим тим неопходност адјективне клаузе, односно истичу да нема ниједног референта који би одговарао критеријуму постављеном у адјективној клаузи.

3.2. АНАФОРИЧКО УПУЋИВАЊЕ ОПШТЕ И ОДРИЧНЕ ЗАМЕНИЦЕ

Анализа исказа у претходном одељку показује да опште заменице чешће катафорички упућују на адјективну клаузу као на језичку јединицу која следи, најављују је и истичу као рестриктивну. Поставља се питање да ли оне могу чинити одређеним супстантив у антецеденту, те самим тим да ли адјективна клауза која следи може бити нерестриктивна.

(4) **Све ње ствари начињене за путнике, КОЈЕ изгледају тако компликоване,** употребљиве су и неопходне чим се о њима не мора да стара сам путник већ његова послуга, и чим ничег другог баш нема на расположењу (Р. Петровић, 28). Таква подела, као и **све поделе, КОЈЕ су увек вештачке и непотпуне,** има својих недостатака, али она је у стању да да представу развоја књижевности као једне природне целине (Ј. Скерлић, 9). Таква, у основи произвољна, веза између ознаке и означеног у језичком знаку постаје обавезна за **све представнике колектива КОЈИ је у њијачању,** уколико желе или морају да се међусобно споразумевају (значи, морају сви познавати и следити исту језичку конвенцију) (М. Радовановић, 121).

Референт именичког појма у антецеденту одређен је мимо адјективне клаузе бројношћу и садржајем одредби у антецеденту. Показна заменица *ишaj*, како смо већ показали у ранијим истраживањима (в. Русимовић 2014), може анафорички упућивати на део дискурса који претходи датој језичкој јединици. С тим у вези обратимо пажњу на први пример из групе (4). У наведеном примеру општа заменица претходи показној и својом семантиком доприноси одређивању супстантива у погледу опште квантификације, а у вези са упућивањем је сагласан (компатибилан) са анафоричким упућивањем Т-детерминатора. У овом примеру универзална заменица, тј. детерминатор је одређено референцијалан јер се односи на већ одређени скуп референата. Значи, ако анафорички упућује заменица у антецеденту, следи нерестриктивна адјективна клауза. А да је то тачно, тј. да је адјективна клауза као одредба факултативна, доказаћемо тако што ћемо анулирати адјективну клаузу или је трансформисати у независну, а смисао надређене клаузе неће бити нарушен.

[←*Све те ствари начињене за путнике* употребљиве су и неопходне чим се о њима не мора да стара сам путник већ његова послуга, и чим ничег другог баш нема на расположењу.]

[←*Све те ствари начињене за путнике, а оне изгледају ишакo* *компликоване*, употребљиве су и неопходне чим се о њима не мора да стара сам путник већ његова послуга, и чим ничег другог баш нема на расположењу.]

Другачија је ситуација у другом примеру из групе (4):

Таква подела, као и *све поделе*, *КОЈЕ су увек* *вештачке и непотпуне*, има својих недостатака, али она је у стању да да представу развоја књижевности као једне природне целине (Ј. Скерлић, 9).

У овом примеру након опште заменице у антецеденту који је неререференцијалан, уследиће нерестриктивна клауза, само ако садржај адјективне клаузе представља опште знање о ванјезичкој стварности (*које су увек вештачке и нейошћуне*) чија је уопштеност истакнута квантификатором *увек*. У ствари, овај пример илуструје неререференцијалну употребу номиналне синтагме *све поделе*, тј. говоримо о генеричким изразима који представљају универзалну квантификацију, а адјективна клауза упућује на цео скуп уз истицање временске неограничености одредбе.

Трећи пример илуструје употребу адјективне клаузе која упућује на знање о ванјезичкој стварности и појачава неререференцијалност референта у антецеденту (*било који колектив*), њен садржај је

факултативан, што се структуре и информативности надређене клаузе тиче, тако да поново говоримо о нерестриктивној одредби.

Иако нису много фреквентни, ипак је могуће издвојити исказе са нерестриктивном адјективном клаузом која се односи на антецедент у чијем је саставу општа заменица. То су језичке ситуације када је именица у антецеденту одређена анафорски употребљеним другим детерминаторима (најчешће *йоказним* и *йрисвојним*) и квалификаторима, тако да се општом заменицом истиче целина већ одређеног скупа, а самим тим је и адјективна клауза нерестриктивна. Такође, адјективна клауза биће нерестриктивна ако имамо нереференцијалну употребу општих заменица, тј. када су ове заменице генерички употребљене, тако да се адјективном клаузом упућује на све представнике класе.

Што се *одричних заменица* тиче, у првом делу истраживања истакли смо да оне наговештавају да ће садржај адјективне клаузе послужити као критеријум за одабирање подскупа референата, оне најављују и истичу рестриктивност адјективне клаузе и неопходност адјективне клаузе као одредбе. Поставља се питање да ли одричне заменице у антецеденту могу имати генеричко значење, те самим тим да ли адјективна клауза која следи може бити нерестриктивна.

(5) Затим, **никаква школска реформа**, КОЈА би се започињала на широкој основици, није се могла замислити без једне штампарије која би штампала уџбенике (Ј. Скерлић, 21).

Пример илуструје језичку ситуацију да након одричне заменице у антецеденту следи нерестриктивна реченица, што потврђујемо анулирањем адјективне клаузе као факултативне одредбе:

[←Затим, **никаква школска реформа** није се могла замислити без једне штампарије која би штампала уџбенике.]

На овом нивоу анализе указаћемо само на чињеницу да је адјективна клауза у анализираном примеру нерестриктивна и без одричног детерминатора у антецеденту, а разлог њене факултативности налази се у садржају који представља знање о ванјезичкој стварности:

[←Затим, **школска реформа**, КОЈА би се започињала на широкој основици, није се могла замислити без једне штампарије која би штампала уџбенике.]

Међутим, у реконструисаном примеру номинална синтагма без одричног детерминатора упућује на одређени референт и читање је другачије у односу на пример са одричном заменицом, што значи да одрична заменица доприноси генеричком значењу номиналне синтагме у антецеденту.

4. Закључак

Анализа је показала да и *оштите* заменице могу катафорички упућивати и наглашавати рестриктивност адјективне клаузе, а као такве су и фреквентније. Опште заменице квантитативно одређују референт у антецеденту још на нивоу надређене клаузе и својом сталном семантиком истичу целину скупа, без изузетака, тј. означавају селективну квантификацију, а адјективна клауза која следи недвосмислено је рестриктивна, јер она садржи критеријум према коме је квантификација остварена.

Могуће је издвојити примере са нерестриктивном адјективном клаузом, која се односи на антецедент у чијем је саставу општа заменица. То су језички изрази у којима је именица у антецеденту одређена анафорски употребљеним другим детерминаторима (најчешће *иоказним* и *ирисвојним*) и квалификаторима, тако да се општом заменицом истиче целина већ одређеног скупа, а самим тим је и адјективна клауза нерестриктивна. Такође, адјективна клауза биће нерестриктивна ако имамо неререференцијалну употребу општих заменица, тј. када су ове заменице генерички употребљене, тако да се адјективном клаузом реферира на све представнике класе.

Одричне заменице су мање фреквентне у корпусу и најчешће својим катафоричким упућивањем на адјективну клаузу истичу да нема ниједног референта који би одговарао критеријуму постављеном у адјективној клаузи. Одрична заменица својим емфатичким акцентом најављује и истиче рестриктивност и самим тим неопходност адјективне клаузе, али и својом сталном семантиком наглашава да нема изузетака у скупу на који реферира супстантив у антецеденту. Иначе, у ситуацијама када је одрична заменица употребљена генерички, тј. односи се на класу ентитета, уследиће нерестриктивна клауза. Испоставиће се да одрична заменица доприноси генеричком значењу антецедента, али не може се говорити о анафоричком упућивању одричне заменице јер је адјективна клауза нерестриктивна и када анулирамо ове детерминаторе.

Другим речима, рестриктивност/нерестриктивност релативне клаузе не зависи од врсте или подврсте детерминатора већ од његовог анафоричког или катафоричког упућивања, тј. поједине заменице могу бити фреквентније са својим анафоричким упућивањем у најављивању нерестриктивне клаузе, али исте заменице могу указивати и на рестриктивну релативну клаузу својим катафоричким упућивањем, и обрнуто: они детерминатори који су фреквентнији са катафоричким упућивањем могу и анафорички упућивати. Дакле, појачана

интонација, тј. емфатички акценат којим је истакнут детерминатор, тј. заменица када је катафорички употребљена, знак је за сваког учесника у дискурсу (и оног који је без лингвистичког знања) да ће уследити рестриктивна адјективна клауза, структурално-семантички неопходна. Уједначена интонација знак је да је референт именичког појма у антецеденту већ одређен и да је адјективна клауза у том смислу факултативна. На тај начин једино можемо објаснити увек исправну семантичку интерпретацију релативних клауза и код учесника у дискурсу који немају лингвистичког знања.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1956/1998: Александар Белић, *О језичкој њприроди и језичком развоју*, I, Београд: Нолит.
- Грицкат 1975: Ирена Грицкат, *Сџудије из историје срџскохрватској језика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Дмитријев 1961–62: Петр Андреевич Дмитриев, Значения определительных придаточных с относительным местоимением *који*, *Јужнословенски филолој* XXV, Београд, 355–364.
- Ковачевић 1988: Милош Ковачевић, О сложеној реченици с узрочном релативном клаузом, *Јужнословенски филолој* XLIV, Београд, 45–57.
- Кордић 1995: Snježana Kordić, *Relativna rečenica*, Znanstvena biblioteka Hrvatskog filološkog društva 25, Zagreb: Matica hrvatska.
- Кристал 1988: Devid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Леман 1984: Christian Lehmann, *Der Relativsatz: Typologie seiner Strukturen; Theorie seiner Funktionen; Kompendium seiner Grammatik*, Tübingen: G. Narr (LUS, 3).
- Михаиловић 1973: Љиљана Михаиловић, Релативне клаузе и њихова улога у остваривању хипотаксичких односа у реченици, *Зборник Филозофској факултетеја у Нишу* 1, Ниш, 159–176.
- Мразовић–Вукадиновић 1990: Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Grammatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovcı, Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Dobra vest.
- Пипер и др. 2005: Предраг Пипер, Ивана Антоноћ, Владислава Руџић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, *Синтакса савременоја срџској језика: њросџа реченица*, у ред. Милке

- Ивић, Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига – Нови Сад: Матица српска.
- Радић 2009: Јованка Радић, Заменички систем и заменица *себе, се*, у: Милош Ковачевић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност*, 1, *Српски језик у употреби*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 213–226.
- Русимовић 2012: Тања Русимовић, Адјективне реченице с релативизатором *који* и неодређеним детерминатором у антецеденту, у: Милош Ковачевић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност*, 1, *Синтаксичке карактеристике српског језика*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 151–159.
- Русимовић 2014: Тања Русимовић, *Релативне реченице са форичким синтаксичким антицедентом у савременом српском језику*, докторска дисертација у рукопису, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет.
- Русимовић 2016: Тања Русимовић, Форичност присвојних заменица у антецеденту адјективне релативне клаузе, *Наш језик XLVII/1–2*, Београд, 25–43.
- Станојчић–Поповић 2004: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамматика српског језика*, Београд: Завод за издавање уџбеника.
- Симић–Јовановић 2002: Радоје Симић, Јелена Јовановић, *Српска синтакса*, I–II, Београд, Никшић: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика, Јасен.
- Стевановић 1991: Михаило Стевановић, *Савремени српскохрватски језик*, 2, *Синтакса*, Београд: Научна књига.

ИЗВОРИ

- И. Андрић: Ivo Andrić, *Na Drini ćuprija*, Sabrana djela, 1, Zagreb: Mladost, 1963.
- М. Павић: Милорад Павић, *Хазарски речник*, Београд: Просвета, 1984.
- В. Стевановић: Видосав Стевановић, *Тештамени. Роман у 52 одења*, Београд: СКЗ, 1986.
- Р. Петровић: Растко Петровић, *Африка*, www.ask.rs
- Ј. Скерлић: Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, www.ask.rs.
- М. Радовановић: Милорад Радовановић, *Социолингвистика*, Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада, 1986, 13–51.
- Р. Бугарски: Ранко Бугарски, *Језик у контексту*, Сабрана дела, 8, Београд: Чигоја штампа, XX век, 1997.

Закон о раду, *Службени гласник РС* 24/05, 61/05 примењен од 19. 7. 2005.

Блиц: *Блиц*, дневне новине, Београд.

Данас: *Данас*, дневне новине, Београд.

Таня З. Русимовић

ФОРИЧНОСТ ОБЩИХ И ОТРИЦАТЕЛЬНЫХ МЕСТОИМЕНИЙ В АНТЕЦЕДЕНТЕ РЕЛЯТИВНОЙ АДЪЕКТИВНОЙ КЛАУЗЫ

Резюме

В литературе уже было отмечено, что общие и отрицательные местоимения способствуют рестриктивности, а мы рассматриваем могут ли они делать определенным субстантив в антецеденте, и может ли тем самым последующая адъективная клауза быть нерестриктивной. Языковые выражения, в которых существительное в антецеденте определяется анафорически употребленными другими детерминаторами (самые частотные *указательные* и *притяжательные*) и квалификаторами, способствуют тому, что *общим местоимением* подчеркивается целостность уже определенной группы, а тем самым и адъективная клауза является нерестриктивной. Адъективная клауза также будет нерестриктивной, если имеется нереференциальное употребление *и общих, и отрицательных местоимений*, т.е. когда эти местоимения генерически употребляются, так что адъективная клауза реферирует ко всем представителям класса. Обнаруживается, что *отрицательное местоимение* способствует генерическому значению антецедента, но нельзя говорить о анафорическом указании отрицательного местоимения, так как адъективная клауза является нерестриктивной и в случае, когда аннулируем эти местоимения.

Ключевые слова: адъективная клауза, детерминатор, общее местоимение и отрицательное местоимение, антецедент, рестриктивность, нерестриктивность, анафора, катафора.

МАРИЈАНА Р. ЂУКИЋ
(Институт за српски језик САНУ,
Београд)*

Оригинални научни рад
Примљен 18. јун 2017. г.
Прихваћен 13. јул 2017. г.

ФРАЗЕОЛОШКИ АРХАИЗМИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

Предмет истраживања овог рада представљају фразеолошки архаизми у српском језику. Анализа је заснована на примерима фразеологизама ексцерпираних из десет томова *Речника српскохрватској књижевној и народној језика САНУ (I–X)* који у својој структури имају застарелу лексичку компоненту. Циљеви истраживања су утврђивање и описивање различитих типова застарелости фразеолошких компоненти и класификација фразеолошких јединица према језичким нивоима на којима је компонентна застарелост испољена.

Кључне речи: српски језик, фразеологија, застарели фразеологизми, фразеолошки архаизми.

1. Уводне напомене

1.1. Предмет истраживања у овом раду представљају фразеолошки архаизми – фразеолошке јединице које су из перспективе савременог српског језика евидентирание као застареле, будући да се не налазе у активној употреби савремених језичких корисника. У обзир ћемо узети оне фразеолошке јединице које у себи садрже архаичне лексичке компоненте (нпр. *немајџи веска*, *изјубијџи весак* „бити на самрти“), док фразеологизми који су као целина семантички застарели

* marijana.bogdanovic01@isj.sanu.ac.rs

** Овај рад настао је у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савремене српске књижевне језика и израда Речника српскохрватској књижевне и народне језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

ли (а да све њихове компоненте припадају актуелном лексичком фонду) неће бити предмет разматрања у овом раду (нпр. *кренуџи душом* „неправедно поступити, криво пресудити, огрешити се“).

Корпус за анализу представља фразеолошки материјал ексцерпиран из десет томова РСАНУ (I–X). У анализу су укључене фразеолошке јединице са лексичком компонентом која је у овом речнику маркирана неким од квалификатора за означавање старог лексичког материјала: *застј.*, *арх.*, *рсл.*, *цсл.*, *ssl.*, *стјсл.*

Циљеви истраживања се односе на утврђивање и описивање застарелих структура унутар корпуса фразеолошких архаизама српског језика и, у складу са тим – на класификацију фразеолошких јединица према језичком нивоу на којем долази до застаревања фразеолошке компоненте.¹

1.2. У лексикографској пракси РСАНУ термилошке синтагме и различити колокацијски изрази традиционално се не одвајају од правог фразеолошког материјала, већ се заједно обрађују под ознаком *Изр.*² Предмет анализе у овом раду, међутим, представљају вишечлане лексичке јединице које имају статус правих фразеологизама, док остале устаљене свезе речи, пословице и термилошке синтагме нису уврштене у корпус (нпр. *хараичка бошча*, *гајелни њадеж*, *даровна кошуља*, *бећарски данак*).³

¹ Будући да је србистичка литература у овој области прилично оскудна, као теоријски основ за анализу застарелог фразеолексикона српског језика послужила нам је углавном фразеолошка литература других словенских језика, понајвише руског (Попов 1967, 1976; Иванова Петрова 2000; Шански 1985; Скоробогатова 2009; Ројс 1983).

² Лексикографски поступак у обради фразеолошке грађе Речника САНУ подразумева заједничко разматрање израза синтагматског типа (међу којима је највише термина) и израза фразеолошког типа. Синтагматски изрази су сложени називи састављени од две-три речи, обично од придева и именице (*ајсолуџина нула*, *бели дуд*, *дивља њловка* итд.) (Том 1, Упутства за руковање речником, напомена 11), и најчешће имају термилошки карактер. Изрази се наводе у засебном пасусу, након свих значења, са ознаком *Изр.*, и то тако што се региструју најпре синтагматски, а затим фразеолошки изрази (Упутства, члан 105). У Речнику САНУ синтагме се, дакле, условно убрајају у изразе, а од правих изразе се одвајају тако што се стављају испред њих (Дешић 2014: 234). С друге стране, пословице се у Речнику САНУ региструју издвојено од израза, бележе се након њих и под ознаком *НПосл.* (Упутства, чл. 235).

³ Говорећи о односу фразеолошке јединице и термилошке синтагме, Д. Мршевић Радовић истиче да се фразеолошке јединице, с једне стране, по експресивној функцији разликују од термилошких синтагми, а с друге стране приближују им се захваљујући сложеној структури и општем (гло-

2. Теоријски оквир истраживања

2.1. О појму и термину фразеолошка јединица. У стручној фразеолошкој литератури под појмом фразеолошка јединица⁴ обично се подразумева језичка јединица која се као целина репродуцира у говорном акту, располагајући притом најмање два пунозначним (аутосемантичким) речима, од којих бар једна упућује на семантичку претворбу, тако да значење фразема никад не одговара збиру значења његових чланова (Матешић 1982: VI, предговор). Као категоријална фразеолошка особина наводи се још и експресивност – важан критеријум за диференцирање фразеолошких јединица од сродних синтагми устаљене структуре и лексичког састава (Мршевић Радовић 1987: 17).

2.2. О појмовима и терминима фразеолошки архаизам и фразеолошки историзам. У српској лингвистици појам и термин фразеолошки архаизам није непознат (уп. Радовић Тешић 1982: 260; Шипка 1983: 79–80), међутим, дескрипција застарелих јединица унутар српског фразеолоксикона није била предмет дубљег интересовања наше фразеолошке литературе. Тек спорадично дат је осврт на застареле фразеолошке јединице српског језика (Ајдачић–Непоп–Ајдачић 2014: 34–39).

Појам фразеолошки архаизам, као и појам фразеолошки историзам, познати су у словенској науци (Шански 1985: 147; Ројс 1983: 243–246). Како истиче Н. М. Шански (1985: 147), фразеолошки архаизми су фразеолошке јединице које су изашле из активне употребе и чији су појмовни садржаји у савременом језику именовани другим фразеологизмима или спојевима лексема. У оквиру фразеолошких архаизама издвајају се две групе (1) фразеологизми који садрже застарелу лексему као компоненту израза и (2) фразеологизми чији је

балном) значењу. Ауторка даље напомиње да термини и фразеолошке јединице припадају различитим типовима устаљених језичких јединица, те да термилошке синтагме као језичке номинате не треба убрајати међу фразеолошке јединице које имају у језику првенствено експресивну функцију (Мршевић Радовић 1987: 23).

⁴ У литератури се за основну јединицу фразеолошког система употребљавају различити називи (уп. Ковачевић 2012: 6), а ми ћемо у овом раду синонимично користити термине фразеологизам и фразеолошка јединица.

цео израз застарео иако су све њихове компоненте речи из актуелног лексичког фонда.⁵

Под појмом фразеолошки историзам пак подразумевају се фразеологизми који су из активне употребе у језику изашли заједно са ишчезавањем појмова о којима њихови денотати реферишу (Шански 1985: 147), те сходно томе, припадају језичкој историји и немају савремени фразеолошки еквивалент. У савременом језику, дакле, нема потребе за номинацијом садржаја именованих фразеолошким историзмима.

3. Класификација фразеолошких архаизама на основу типа застарелости фразеолошке компоненте

Фразеолошки архаизми се на основу типа застарелости структурне компоненте могу класификовати у неколико типова.⁶

⁵ У фразеолексикону једног језика постоји посебан скуп фразеолошких јединица које у својој структури садрже застареле облике речи, застарела значења или пак саме такве речи непознате савременом језику и његовим носиоцима (Скоробогатова 2009: 146). У структури таквих застарелих фразеолошких јединица учествује нека врста архаизма. О подели архаизама на основу типа застарелости (фонетски, творбени, морфолошки, семантички и лексички архаизми) уп. Радовић Тешић 1982; Камаева 2012.

⁶ Анализирајући застарели фразеолошки материјал руског језика, Р. Попов (1976) издваја две групе. У првој групи су фразеолошке јединице које садрже чист лексички архаизам или историзам као једну од структурних компоненти, као и невелик број фразеологизама са творбеним, семантичким или фонетским архаизмом у својој структури, док су у другој групи фразеологизми у чијем се компонентном саставу налазе речи са архаичним граматичким формама (архаичним облицима у деклинацији, конјугацији и синтакси). Уп. и поделу дату у Попов 1967 (161–168): фразеологизми са историзмом као структурном компонентом, фразеологизми са лексичким архаизмом као структурном компонентом (именице, глаголи, заменице, бројеви, придеви и глаголски придеви) и фразеологизми са архаичним несамо-сталним речима.

Н. М. Шански, говорећи о фразеолошким јединицама у чијој структури постоје неке лексичке специфичности, издваја две групе: фразеологизме у чијем се саставу налазе речи непознате (неактивне) ван фразеолошке конструкције и фразеологизме у чијем се саставу налазе речи са дијалекатским или застарелим значењем. У оквиру прве групе налазе се фразеолошке јединице са речима ограничене употребе које немају експлицитне знаке застарелости и фразеолошке јединице са чистим архаизмом или историзмом у својој структури (Шански 1985: 67).

3.1. Фразеологизми са компонентама застарелим на лексичком плану

У групи фразеолошких јединица са архаизмом као интегралном компонентом најдоминантније су оне у чијој се структури јавља чист лексички архаизам. Под појмом лексичког архаизма подразумевају се одавно застареле речи које према себи имају одговарајући синоним у савременом књижевном језику. Неке од тих речи су из дијалеката, страних језика, црквенословенског и др., али је њихов карактер у односу на савремену реч као синоним несумњив (Радовић Тешић 1982: 259).

Лексички архаизми који учествују у структури застарелих фразеолошких јединица могу бити покрајински по пореклу: *вeй̄* (заст. и покр. „стар“)⁷: *од вeй̄а* „од старине, од вајкада“; *весак* (заст. и покр. дем. и хип. од *вес* „глас који одјекује“):⁸ *нема̄ӣи веска, из̄убӣӣи весак* „бити на самрти“, *кон* (заст. и покр. „крај, завршетак“): *од кона до кона (од кон до кон)* „од краја до конца“.⁹ Лексички архаизми у структури застарелих фразеологизама могу долазити и из старословенског лексичког наслеђа: *аз, буки, ижица* (називни слова у старословенској азбуци): *до ижице, и до најмање ижице* „до ситнице, до најмање појединости, потпуно, сасвим“, *од аз-буки* „од почетка“. Из старословенског језика преузета је и читава формула *̄преко је̄о* у значењу „преко сваке мере, превише“. Црквенословенског порекла је и лексема *а̄ӣнец*, активирана у фразеолошком архаизму *а̄ӣнец бож̄ји (незл̄обиви)* „човек који се прави наиван, безазлен“ (уп. Вуловић 2015: 232).

У структури фразеолошких јединица из наше грађе знатан је број оријентализама: *балук* (тур. *balok*) „вунена тканина нарочите врсте ткања коју девојке спремају за удају“:¹⁰ *до̄ћи, изӣћи на балук* „ста-

⁷ Придев *вeй̄* „стар“ представља део прасловенског лексичког наслеђа (уп. стцсл. *вeй̄ъхъ*), међутим, ни на западу ни на истоку није ушао у књижевни језик. Синоним *с̄ӣар* потиснуо га је на степен провинцијализма (Скок 1973: 582).

⁸ Уп. Скок 1973: 578: *в̄есак*, ген. -ска поред *в̄есак*, ген. -ска (Вук) „глас који се чује из далека, а не разбира се: *нема веска* (Срем, Бачка, Футог) = *изубио весак* „вели се за оног ко је на самрти“.

⁹ Савремени еквивалент застарелог фразеологизма *од кона до кона (од кон до кон)* јесте, дакле, фразеологизам *од краја до конца* у значењу „од једног краја до другог, од почетка до краја, у целости, у потпуности“.

¹⁰ Наведено значење речи *балук* развило се од примарног значења „нарочита врста шаре на ткању, клеча“. Овај фолклорни термин при ткању и везењу Даничић изводи од тур. *balik ađ* „мрежа за хватање рибе“ јер су тако назване шаре налик на ту мрежу (Скок 1971: 102).

сати за удају“; *селамеѝ* (тур. „спас, спасење, прави пут, срећа“): *извесѝи на селамеѝ* „извести на пут“;¹¹ *давија* (тур. *dağa*) „тужба, жалба“: (на)*ѝравѝѝи* (*чинѝѝи, учинѝѝи и сл.*) *давију* (*некоме, на некоѝа*) „поднети тужбу, жалбу (против некога), тужити (некога), жалити се (на некога)“;¹² *заман* (тур. *zeman*) „време, доба“: *од замана* „од давнина, одувек, одвајкада“;¹³ *хабер* (тур. *haber*) „глас, вест; порука“: *ни хабера немаѝѝи* „не поклањати нимало пажње, не марити“, *хабер учинѝѝи* „обавестити.“

У функцији фразеолошког члана могу се наћи и хунгаризми: *буѝелар* (мађ. *bugyellaris*) „новчаник“;¹⁴ *сѝравѝѝи некоѝа у свој буѝелар* „купити, поткупити“, потом романизми: *доѝа* (тал. *dota*) „оно што девојка доноси младожењи приликом удадбе, мираз, прѝија, спрема“: *ѝоѝроѝио би (изјео би) доѝу свеѝѝе Ане, не би му доѝекла доѝа свеѝѝе Ане* „каже се за оног који немилице троши, упропашћује иметак“;¹⁵ *венѝѝи* (уп. *венѝа, винѝѝи, винѝа* према *финѝа* од фр. *feinte* „претварање“; тал. *finta* „финта, претварање; превара“): *венѝа раѝи, венѝѝом* „под изговором, тобож, у циљу прикривања, забашуривања, претварајући се, привидно“. Фразеолошки архаизми по пореклу могу представљати и калкове: *ѝравѝѝи кур* „указивати посебну пажњу женској особи, удварати се“ (уп. фр. *faire le cour*).

3.2. Фразеологизми са компонентама застарелим на творбеном плану

Следећи по фреквенцији јесу фразеологизми са творбеним архаизмом као структурном компонентом. Творбени архаизми обухватају лексеме у којима „долази до померања у дистрибуцији суфикса или префикса, који је некад имао шире лексичко слагање, а да-

¹¹ Овај застарели фразеологизам има, дакле, као свој савремени еквивалент такође фразеолошку јединицу: *извесѝи на ѝуѝѝ коѝа* „одгајити, васпитати, учинити кога способним за самостални живот“ (РМС, под *ѝуѝѝ*).

¹² Овај фразеологизам карактерише и застарелост на синтаксичком плану (т. 3.6).

¹³ Уп. фразеологизам *од бабаземана* у значењу „одвајкада, од старине“: *bàbazeman* – „давнашње, старо време“, тур. *birvaktile, birzemanile, birzeman* – „некад, у старо време, ранијих времена“ (Мршевић Радовић 2008: 57).

¹⁴ Лексема *буѝелар* представља дијалекатску лексичку особеност будући да адекватна адаптација наведеног хунгаризма гласи *буђелар*. У Речнику САНУ лексема *буѝелар* је дефинисана упућивачком дефиницијом, упућивањем на књижевни облик *буђелар*.

¹⁵ Уп. итал. *la dote* „мираз“, као и фразеологизам *volere la dote di sant' Anna* „pretendere troppo“ („тражити, желети много“) (<http://www.dialettocampolongo.eu/wordpress/fraseologia>).

нас је сужен на одређени круг лексичких основа“ (Радовић Тешић 1982: 259). У оквиру творбених архаизама који се јављају у структури фразеолошких јединица нарочито је занимљива група застарелих девербатива, претежно из фолклора: *зваће* „позив, позивница“ (уп. гл. у основи: *звати*, *позвати*): *учини* *зваће* „позвати на суд, тужити суду“; *занемар* „немар, нехат“ (уп. гл. у основи: *занемари*): *бити* у *занемар* „бити занемарен, запуштен“; *извијак* „место где нешто (граница, пут и сл.) скреће, кривина, завој, завијутац“ (уп. гл. у основи: *извијати*, *савијати*, *искривити*): *на извијак* „вијугаво, кривудаво“; *iled* „поглед, гледање“ (уп. гл. у основи: *иоiledати*, *iledати*): *на iled* „наоко, наизглед“, „наочиглед, видно, приметно“; *јавје* „појава“ (уп. гл. у основи *иојавити* се):¹⁶ *изаћи на јавје* „бити објављен, одштампати“. Творбени архаизам представља и облик старог партиципа презента *видим* „видљив“, забележен у фразеологизму *ио видимом(е)* „по (спољашњем) изгледу, наизглед“.¹⁷ Од основе придева *груји* и наставка *-г(a)* настао је прилошки архаизам *груја* (Скок 1971: 798), активиран у застарелом фразеологизму *од груја* „од раније; већ раније“.¹⁸ Такође, архаизам на творбеном плану представља и лексема *iod*, чије је значење „година“ (у савременом језику изражено суфиксом *-ина*), активирано у фразеологизму *од iod до iod* „из године у годину, стално, вечито“.¹⁹

3.3. Фразеологизми са компонентама застарелим на фонетском плану

Одређен број фразеологизама из нашег корпуса има у својој структури фонетски архаизам. Фонетски архаизми су лексичке јединице које имају истокоренски синоним у савременом српском језику, али са нешто измењеним звуковним саставом (Радовић Тешић 1982: 259). Један број фонетских архаизама припада ранијим типовима књижевног језика код Срба: *возраси* „узраст“, са типичним руско-словенским фонетизмом *во-* наместо српског *у-*, потом архаизам *вас* у значењу „сав, цео, читав“, који представља стару заменичку форму

¹⁶ Јотовани облик *јавље* налазимо у фразеологизму *ни јавља ни иоја-вља (од чеја)* „нема никаквих трагова (чега)“ (Речник САНУ, под *јавље*).

¹⁷ У савременом језику наведени партицип има суфикс *-љив*. О партиципима у преддуковском језику в. Суботић 1984.

¹⁸ Уп. *од груја* = „од других времена, од ранијих времена“.

¹⁹ Уп. овај фразеологизам и у другим језицима: руском *из года в год*, словеначком *iz leta v leto*, бугарском *от година на година*, словачком *z roka na rok* и у многим другим језицима (Голубовић 2009: 58).

пре извршене метатезе итд.²⁰ Наведени фонетски архаизми учествују у структури следећих фразеологизама: *сїануїи на возрасїи* „постати пунолетан“,²¹ *васи вијек* „цео век; вазда, увек“, *на (у) вас їлас* „врло гласно, вичући, што може више“, *на вас мах* „врло живо, енергично“, *на (у) вас їрк* „врло журно“. Стару гласовну промену превој вокала запажамо у архаизму *їнаїи* „гонити“ (уп. и *їриїнаїи/їриїониїи*), активираном у фразеологизму *їнаїи се руци* „пољубити руку“.

3.4. Фразеологизми са компонентама застарелим на морфолошком плану

Известан број фразеологизама из нашег материјала подлеже морфолошкој маркираности именичког конституента. Парадигматску застарелост бележимо на примеру лексеме *гоба*, која се као интегрална компонента фразеологизама јавља у два застарела облика: као именица женског рода III врсте (*гоба*, -*е*) – у фразеологизму *своје го-бе* „пунолетан, зрео“ и као именица женског рода IV врсте (*доб*, -*и*) – у фразеологизмима *на сву доб* „увелико, у поодмаклој фази“ и *їри до-би* „поодмаклих година, времешан“. Застарелост на морфолошком плану регистрована је и у фразеологизмима *ками ледни* „нико“ и *ками црни* „ни камена, ама баш ништа“, у којима налазимо морфолошки архаизам *ками*, стари облик номинатива именица мушког рода основа на -*н*- (стсл. *камы*). Облички је интересантан и застарели покрајински фразеологизам *на далеку* „у даљини, у туђини, у туђем свету“, за који се може претпоставити да је настао елидирањем именице *месїо* (уп. *на далеку месїу* = *на далеку*; *од малена гоба* = *одмалена*).

3.5. Фразеологизми са компонентама застарелим на семантичком плану

Као структурни елемент једног броја фразеолошких јединица јавља се семантички архаизам. Под појмом семантичког архаизма подразумевају се речи које активно живе у савременом језику, али им је једно од значења застарело (Радовић Тешић 1982: 259).²² Застарело секундарно значење појединих лексема може учествовати у настанку фразеолошког значења, и то неретко код фразеолошких јединица које

²⁰ О фонетским одликама старокњижевне лексике у Речнику САНУ уп. Богдановић 2015.

²¹ Наведени фразеологизам карактерише и застарелост на синтаксичком плану.

²² „У семантичке архаизме се могу убројати сва значења актуелних речи у савременом стандардном српском језику која се ограничено употребљавају (у штампи, разговорном језику, у неким регионима и сл.), као и она значења која су изашла из употребе, али чије појављивање, нарочито у књижевноуметничком стилу, није могуће предвидети“ (Раичевић 2011: 519).

су у живој употреби у савременом језику (Могуш 1978–1979: 91; Раичевић 2011: 520, фн.). У нашем корпусу забележене су следеће фразеолошке јединице са семантичким архаизмом у функцији фразеолошког члана: *биџи од беседе* „бити од речи, држати задату реч“ (*беседа* = „задата реч, обећање“); *узети на (и)од калем* „исписати, пописати“ (*калем* = „зашиљена писаљка, перо од трске“);²³ *на њај (који и сл.) конац* „у том циљу, с том намером, у ту сврху“ (*конац* = „циљ, намера, сврха“); *на двор* „напоље, ван, ван сталног места боравка“; *на двору* „напољу“ (двор = старо словенско значење „двориште, оно што је ван“).

3.6. Фразеологизми са застарелим синтаксичким елементима у својој структури

У посебну групу застарелих фразеолошких јединица долазе оне у којима се региструју обележја неусаглашена са закономерностима синтаксе савременог српског језика. Архаична глаголска и придевска рекција евидентирана је у следећим фразеологизмима: *вођији срце на која* „гајити мржњу, светити се“; *биџи вољан (на некоја, некоме)* „бити наклоњен, волети некога“; *доћи на некоја* „ударити с војском, напасти“,²⁴ као и у фразеолошким јединицама које су маркиране и због присуства лексичког или творбеног архаизма као интегралног члана у структури: *даву (у)чиниџи (на која), давом (у)чиниџи (кога)* „направити давију“ (под *давија* изр.);²⁵ *убиџи давију (на некоја)* „окривити, набедити (некога)“; *биџи у занемар* „бити занемарен, запуштен“. Застарелост целокупне синтаксичке конструкције евидентна је у фразеологизму *даџи њозор (на која, на шџо)* „обратити, скренути пажњу“. У петрифицираној застарелој форми (*к* + акузатив) долази адвербијални фразеологизам *к једну* „уједно, истовремено“.

²³ О архаичном изразу *научиџи некоја калему* (који иначе РСАНУ не бележи) в. Николић 2014: 11–24.

²⁴ У наведеном фразеологизму глаголу *доћи* одговара заправо глагол *кренуџи*, који се остварује у значењу „повести борбу, дићи се, устати (против кога, на кога и сл.)“ (пр. *Ех, ’оће армије да њрекољу Србију. Све кренуло на нас. И шлем, и шубара и шајкача* (Ђос. Д. 1, 37) (РСАНУ, под кренути).

²⁵ *(На)џравиџи (чиниџи, учиниџи и сл.) давију (некоме, на некоја)* такође је застарео фразеологизам у значењу: „поднети тужбу, жалбу против кога, тужити (некога), жалити се (на некога)“.

4. Закључне напомене

4.1. Застарелост као обележје компоненти у структури фразеолошких архаизама може се јавити на свим језичким нивоима. Најразуђенију групу представљају фразеолошки архаизми са компонентама застарелим на лексичком нивоу. Лексеме које се јављају као компоненте фразеолошких архаизама могу бити покрајинске или дијалекатске по пореклу, затим могу долазити из старословенског лексичког наслеђа или пак из различитих страних језика.

Међу фразеолошким компонентама које карактерише застарелост на творбеном плану нарочито је продуктивна група застарелих девербатива, претежно из фолклора, док је фонетска маркираност присутна код фразеолошких чланова са фонетизмима типичним за раније периоде развоја српског књижевног језика.

Синтаксичка маркираност регистрована је у различитим примерима фразеолошких архаизама који по својој структури одуарају од закономерности синтаксе савременог српског језика. Известан број фразеологизама из корпуса пак подлеже морфолошкој застарелости компонентног члана.

Компоненте које учествују у структури појединих фразеолошких архаизама могу бити маркиране и на семантичком плану. То су случајеви када је на настанак фразеолошког значења утицало застарело секундарно значење лексичке компоненте.

4.2. И за крај треба истаћи значај и вредност застарелих фразеологизама унутар фразеолексикона једног језика. Изучавање застарелог фразеолошког фонда значајно је како са аспекта историје језика, будући да многе специфичности које се јављају у структури застарелих фразеологизама представљају рефлексе минулих епоха у развоју српског језика, на свим језичким нивоима (лексичком, фонетском, морфолошком, творбеном, синтаксичком),²⁶ тако и са културолошког аспекта – с обзиром на то да застарела фразеолошка грађа представља аутентично сведочанство о различитим архаичним реалијама материјалне и духовне културе. На фразеологизме се иначе у науци гледа као на „један од најважнијих извора за реконструкцију

²⁶ Уп. следећу констатацију: „Коришћење фразеолошких јединица с архаичним елементима за реконструкцију претходних периода језичког развоја показује најпре шта је конкретно сачувано у фразеолошком саставу једног језика, а затим, одговара и на питање у којој мери сви нивои савременог језичког система (фонетички, лексички, морфолошки, синтаксички) дозвољавају реконструкцију свог почетног стања“ (Попов 1976: 183).

језичке слике света“ (Мршевић Радовић 2008: V), и у том контексту посматрано – застарели фразеолошки материјал представља драгоценост сведочанство о поимању света људи у неким прошлим временима, као и о некадашњим друштвеним, културним и историјским приликама – праву ризницу појава везаних за некадашњи начин живота (обрете, обичаје, чинове и сл.) и података који реферишу о минулим социјалним и друштвеним институцијама.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Ајдачић–Непоп–Ајдачић 2015: Дејан Ајдачић, Лидија Непоп–Ајдачић, *Поредбена српско-украјинска фразеологија*, Београд: Алма.
- Богдановић 2015: Маријана Богдановић, О старокњижевној лексици у Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ: фонетске и творбене одлике и начини њеног посрбљавања, у: Снежана Гудурић и др. (ур.), *Језици и културе у времену и историји*, IV/1, Нови Сад: Филозофски факултет, 141–151.
- Вуловић 2015: Наташа Вуловић, *Српска фразеологија и религија*, Београд: Институт за српски језик.
- Голубовић 2009: Биљана Голубовић, *Балканска фразеологија – проблеми одређивања ареалних ираница*, 45–64, <http://www.suedslavistik-online.de/01/golubovic.pdf>
- Дешић 2014: Милорад Дешић, Обрада израза у српској лексикографији, у: Рајна Драгићевић (ур.), *Савремена српска лексикографија у теорији и пракси (колеktivна монографија)*, Београд: Филолошки факултет, 233–249.
- Драгићевић 2009: Рајна Драгићевић, Конструкције на граници између слободних спојева лексема и фразеологизама, *Научни саставник славистија у Вукове дане* 39/3, Београд, 113–122.
- Иванова Петрова 2000: Галина Иванова Петрова, *Структурно-семантичка организација и функционирање фразеологизмова с архаичким компонентом в русском језику*, докторска дисертација у рукопису, Москва: Государственный институт русского языка имени А. С. Пушкина, <http://cheloveknauka.com/strukturno-semanticheskaya-organizatsiya-i-funktsionirovanie-frazeologizmov-s-arhaicheskim-komponentom-v-russkom-yazyke>.
- Ивановић 2013: Бранислав Ивановић, *Рецесивна обележја немачких фразеологизама и тенденција нивелације према савременом језичком стању*, докторска дисертација у рукопису, Београд: Филолошки факултет.

- Камаева 2012: Р. Б. Камаева, Архаизми како одна из основных категорий устаревшей лексики, *Вестник Башкирского университета* 17/4, 1838–1841.
- Капетановић 2005: Amir Kapetanović, Historizmi i semantičke promjene, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 31, Zagreb, 153–163.
- Ковачевић 2012: Barbara Kovačević, *Hrvatski frazemi od glave do pete*, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.
- Матешкић 1982: Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: IRO „Školska knjiga“.
- Мелерович–Мокиенко 2008: А. М. Мелерович, В. М. Мокиенко, *Семантическая структура фразеологических единиц современного русского языка*, Кострома.
- Менац 1970: Antica Menac, O strukturi frazeologizma, *Jezik* 18/1, Zagreb, 1–4.
- Мршевић Радовић 1981: Драгана Мршевић-Радовић, Фразеолошка јединица и њен синтаксичко-семантички динамизам, *Научни савјештања славистица у Вукове дане* 11/2, Београд, 87–92.
- Мршевић Радовић 1982: Драгана Мршевић-Радовић, О критеријима који одређују место обраде фразеологизама у речнику, у: Драго Ћупић (ур.), *Лексикографија и лексикологија*, Београд: Српска академија наука и уметности, Филолошки факултет – Нови Сад: Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета, Матица српска, 141–149.
- Мршевић Радовић 1987: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глаголско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет Београдског универзитета.
- Мршевић-Радовић 2002: Драгана Мршевић-Радовић, Актуална питања српске фразеологије, у: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Београд: Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска 233–243.
- Мршевић-Радовић 2008: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Николић 2014: Видан Николић, Архаични израз *научиши некога калему* као показатељ односа према почетном читању и писању у нашој традицији, *Зборник радова Училишњског факултета у Ужицу* (17) 16, Ужице, 11–24.
- Оташевић 2012: Ђорђе Оташевић, *Фразеолошки речник српског језика*, Нови Сад: Прометеј.

- Пејановић 2010: Ана Пејановић, *Фразеологија Горској вијенца: фразеолошки жанрови, културни концепти, руски њријеводи*, Подгорица: ЦАНУ.
- Попов 1967: Р. Н. Попов, *Фразеологические единицы современного русского литературного языка с историзмами и лексическими архаизмами*, Вологда.
- Попов 1976: Р. Н. Попов, *Фразеологизмы современного русского языка с архаичными значениями и формами слов*, Москва: Высшая школа.
- Радовић Тешић 1982: Милица Радовић Тешић, Архаизми и њихова обрада у Речнику САНУ, у: Драго Ђупић (ур.), *Лексикографија и лексикологија*, Београд: Српска академија наука и уметности, Филолошки факултет – Нови Сад: Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета, Матица српска, 257–262.
- Раичевић 2011: Драгана Раичевић, Именице са архаичним секундарним значењима у савременом српском језику, *Српски језик XVI*, Београд.
- РМС: *Речник српскохрватској књижевној језика*, I–VI, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСАНУ: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, I–XIX, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српск(охрватск)и језик САНУ, 1959–.
- Ројс 1983: Jurij Rojs, Књијни фразеологизми in termini v romanu Zorana ledina Mihaila Šolohova, *Зборник радова Института за српске језике и књижевности* 5, Нови Сад.
- Скок 1971–1974: Petar Skok, *Etimologijski riječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–IV, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Скоробогатова 2009: Т. И. Скоробогатова, Архаическая фразеология как результат взаимодействия коллективного исторического опыта и языковой памяти французского народа, *Вестник Адыгейского государственного университета* 41, 146–150.
- Суботић 1984: Љиљана Суботић, Судбина партиципа у књижевном језику код Срба у 19. веку, *Прилози њроучавању језика* 20, Нови Сад, 5–81.
- Упутства: Упутства: *Упутства за израду „Речника српскохрватској књижевној и народној језика САНУ“*, Београд: Институт за српски језик [интерно издање].
- Шански 1985: Н. М. Шанский, *Фразеология современного русского языка*, Москва: Высшая школа.
- Шипка 1983: Данко Шипка, *Основи лексикологије и сродних дисциплина*, Нови Сад: Матица српска.

Марьяна Р. Джукич

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ АРХАИЗМЫ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Предметом исследования являются фразеологические архаизмы в сербском языке. Анализ основан на примерах фразеологизмов, собранных из текста десяти томов Словаря САНУ (I-X), который в своей структуре содержит устаревшие лексические компоненты. Научно-исследовательской целью является идентификация и описание различных типов устаревших компонентов и их групп в соответствии с уровнем языка, который подвержен устареванию.

Ключевые слова: сербский язык, фразеология, устаревшие фразеологические единицы, фразеологические архаизмы.

Прилози

УДК 811.163.41:003.349

ВЕСЕЛИНА В. ЂУРКИН
(Универзитет у Новом Саду
Педагошки факултет у Сомбору,
Катедра за језик и књижевност)*

Прегледни рад
Примљен 20. априла 2017. г.
Прихваћен 13. јула 2017. г.

О СУДБИНИ ЋИРИЛИЦЕ ПРЕМА КЊИЖЕВНИМ И НАУЧНИМ СВЕДОЧАНСТВИМА

У раду¹ се на темељу научних и књижевноумјетничких текстова прозног, драмског и поетског подстила говори о најзначајнијим историјским и актуелним питањима српске ћирилице. Циљ рада није строго научна, минуциозна лингвистичка и(ли) лингвостилистичка анализа научних и књижевних текстова који свједоче о судбини ћирилице, већ да се на основу њихових диференцијалних обиљежја проговори о томе шта се са овим писмом дешавало кроз вијекове. У фокусу је, дакле, саоднос, с једне стране, текстова који махом на чињеничан и научнопопуларан начин освјетљавају дата питања и, с друге стране, књижевноумјетничких у којима налазимо потврде датих чињеница, резултата и ставова.

Кључне ријечи: српска ћирилица, научни стил, књижевноумјетнички стил.

Ако бисмо жељели дефинисати писмо уз избјегавање свих могућих компликација, рекли бисмо да је писмо „систем комуникације међу људима путем конвенционалних видљивих знакова, нарочито језичких“ (Бугарски 1996: 9), а ако бисмо жељели дефинисати ћирилицу, рекли бисмо, претходно консултовавши барем рјечник, да је

* veselina@pef.uns.ac.rs

¹ Рад је написан поводом предавања „О књижевним и научним сведочанствима судбине ћирилице“, одржаног 23. 5. 2016. у Сомбору, у оквиру манифестације „Ћирилица пише срцем“.

ћирилица „једна од старословенских азбука која је настала поткрај деветог или у почетку десетог ст. према грчком унцијалном писму“ (РМС). Сем да писмо има комуникативну функцију, из наведене се дефиниције не да наслутити коју важност знакови таквога система имају или могу имати у животу појединца или колектива који се тим знаковима служи.

Ослушнемо ли језик бројних полемика које се на тему писма у медијима воде, тачније о статусу ћирилице, одлутамо ли на неки интернет-форум, прелистамо ли новине, прочитамо ли неки научни или књижевноумјетнички текст било као лаици, било као критички оријентисани читаоци, врло брзо ћемо и без неког већег труда схватити да је семантичка структура лексеме *ћирилица* у српскоме језику ипак сложенија, баш као што је и судбина писма, које се тако зове, знатно замршенија. Доказ томе јесу изведенице: *ћириличар*, *ћириличарка*, *лајиничар*, *лајиничарка*, *ћирилизација*, *лајинизација*, од којих у РСАНУ налазимо само лексеме *лајинизација* и *лајиничар*,² и конструкције: *мислићи ћирилицом*, *мислићи лајиницом*, *ћујшати ћирилицом*, *јоворићи лајиницом*, *окренући се на лајиницу*, *слушати ћирилицу*, за чију потврду наводимо примјере забиљежене у различитим функционалним стиловима српскога језика:

Живорад Ковач каже да су не тако давно боље пролазили неписмени „од оних који **се нису окренули на латиницу**“! А они који су се окренули, „**латиницом су говорили и писали**“, „**а ћутали ћирилицом**“. У таквом његовом свету „живело се кришом, умирало се јавно...“ (Радован Бели Марковић, *Лајковачка њуја*). – (...) одушевљавао се што је у кући имао мајку „**ћириличарку**“ и оца „**латиничара**“ (<http://jergovic.com/Ajfelov/most/латиница-ћирилица-фајгелица/> 4. 1. 2013). – У најбољем случају, он се може приволети да понекад и **напише штогод ћирилицом**, али никада неће одустати од тога да **мисли и говори латиницом**. (<http://jergovic.com/Ajfelov/most/латиница-ћирилица-фајгелица/>, 4. 1. 2013). – (...) у ћирилички текст се слободно могу укључити латински цитати, речи и фразе из савремених западноевропских језика, грчки облици, без икакве **ћирилизације** (Маројевић

² **латинизација** ж *їрлаїођавање лаїинском језику; їодврїавање коїа или чеїа уїиїају или їревласїї лаїинскої језика, лаїинских (романских) народа, њихове кулїуре, вере и др.; романизација*; исп. латинизирати, латинизовати. – Латинизација никад га више не ће затећи (Шишић Ф. 1, 44). Није се он борио против западне хришћанске вере, већ се опирао латинизацији тадашње цркве (Петр. В. 13, 139). **латиничар** м *онај који їише лаїиницом*. – Неки латиничари ... задржавају у именима лица, и географским именима, ортографију оригинала (Сек. 9, 127).

2013: 28, 29). – **Латинизација** српске привредне делатности и великог дела књижарско-новинске продукције резултат је, заправо, нетолерантности хрватске културе и тржишта (Маројевић 2013: 150). – „... *nju samo mjesto rođenja u putovnici ne svrstava u pravac kafanskim gječnikom definiran kao ćirilica*“ (Бабић 2013: 207).³

О посљедицама принудног или добровољног графичког и културног конвертизма и дубокој, трагичној подијељености бића појединца и колектива, којој он нужно води, међу свим наведеним примјерима понајбоље свједочи први. Ако је ћутање начин да човјек превазиђе ограничења и ослободи се „сваке конкретне реалности“ и, још важније, ако је у дубоком ћутању духовна суштина, како каже Исидора Секулић, онда синтагма *ћућаићи ћирилицом* насупрот синтагмама *јоворићи и јисајићи латиницом*, *окренући се на латиницу*, јасно указује да је ћирилица битна компонента те духовне суштине. Слично томе, синтагме *мислићи и јоворићи латиницом* а *јисајићи ћирилицом* или *најисајићи шћојод ћирилицом* упечатљива су слика друштвеног контекста обиљеженог подозривошћу и нетрпељивошћу једних наспрам других, *латиничара* наспрам *ћириличара* и обратно, при чему *латиничар* није више само онај који пише латиницом, већ је нужно и заговорник истискивања ћирилице, као што ни *ћириличар* није само онај који пише ћирилицом.

Испитујући социолингвистичке аспекте омаловажавања ћирилице, М. Бабић (2013: 206) примјећује да је у језику створено конотативно, негативно маркирано значење „ћирилице као синонима за турбо-фолк музику, која је као тзв. српски бренд настала почетком 90-их година прошлог вијека (као мјешавина српске поп и фолк музике и елемената турског, грчког и циганског мелоса). Приписује му се ширење национализма и ’рурализација’ београдске културне сцене. Замијенски назив ћирилица за ту врсту музике употребљавају многи, и Срби и ’остали’, а посебно је чест у коментарима Хрвата и Бошњака, у расправама на форумима, у новинским текстовима“. Као резултат „настојања да се у свести српског народа промени систем вредности“, ћирилица се „отворено или алузивно представља као остатак прошлих времена, од којих се треба дистанцирати, као фолклорно писмо, или писмо Српске православне цркве, према којој они којима ћирилица смета немају много поштовања“ (Пипер 2013: 217).

Наведени примјери очигледан су показатељ да је када се жели стећи јаснији и потпунији увид у историјска и актуелна питања у вези са статусом ћирилице и пожељно и оправдано у анализу поред

³ Сва истицања у наведеним примјерима су наша.

текстова научног стила укључити и текстове других функционалних стилова, прије свега, књижевноумјетничког.

Традиционално се научном стилу приписују својства објективности, прецизности, тачности, а често и рационалности. За њега се каже да је „оксиморонски у својој сржи: скроман у својим вербалним ресурсима, херојски у својој сврси — ништа мање већ опис реалности“ (Катнић Бакаршић 2001: 75). Па, ипак овоме стилу „не може се одрећи ни заступљеност емоционално-експресивних средстава, самим тим и субјективности. Научници који се баве функционалном стилистиком кажу да се прије може говорити и о површинској објективности и неемоционалности као резултату различитих стилистичких поступака, којима се уклањају трагови емоционалности и експресивности, јер је сваки научник „дубоко субјективно урођен у оно о чему говори“, сваки је заинтересован да научну заједницу увјери „у исправност својих идеја, мисли, закључака, теорија“ (Исто: 75).

Да је то заиста тако, потврђује нам и велик број текстова који нам приказују историју „успона и падова српске ћирилице све до њеног невеселог актуелног стања“ (Ковачевић 2013). Неријетко у њима стручни и научни критеријуми бивају емоционално оплемењени. Готово идеалан примјер једног таквог текста, који у многоме одступа од типичних обиљежја научног стила, јесте рад М. Шћепановића (2013) *Ћирилица под повезачом тавнила*. Већ сам избор лексема у наслову указује на то. Потврдимо то неколиким примјерима:

Учитељи наши учите нас, ваљано, о ћирилицу. И како настаде и од кога је постала и ко су јој узорци. Претресање по Великоморавским житијима, поможе те сазнасмо да је Ћирило саставио азбуку и примијенио је при писању прве словенске књиге (197). – Ни десетине вијекова не могоше Србима омогућити да им се утврди Ћирилово, Савино и Вуково писмо – српска ћирилица (198). – Зар краљ наш Александар, у вријеме шестојануарске диктатуре, не имађаше озбиљно намјереније да укине ћирилицу у интересу југославенства? (198). – Данас лингвистички масиви – или ћуте или пиштаљком пријете, а они куражнији, који се и осмјеле да проговоре, бивају заглушени звекетом, штекетом и блеком... (198). – Без обзира на чињеницу што нам наши учитељи донијеше ћирилицу из таме вијекова, не научише нас како да је разбрадимо и скинемо јој повезачу данашњег тавнила, или можда нису ни посумњали у наше способности да то знамо и умимо као што су знали ученици Просвјетитеља! (199). – Византинци су оне који говоре грчким језиком звали *варвари* – ријечју вјероватно ономапопејског поријекла која се може повезати са српским глаголом значења *лајање*. Покоравали су их мачем и

пером. Покрштавали пером и мачем. Као два нераздвојна Диоскура, превратна браћа су ушла међу Словене да их ријечју лове, калмусом, ножицем, гушчим пером. Под епитрахиљом зађоше међу оне који још нису знали да слове иако су се тим именом прозвали. Балкан им се одазвао ратовима, фрескама, писмом. Дакле, запамтисмо – по начертанију византијске уницијале из 10. вијека, у преславској преписивачкој школи, настаде ћирилица – именом овјековјечивши онога који је створио друго писмо (199). – Каква још друштва треба основати? Каква то видјела призрети? Колико још пролазити кроз непроходе зломисленика? Ваљда српски језик у свом ћириличном лику неће морати да говори све испочетка, отприје (199–200).

Онеобичајења присутна на лексичком, морфолошком и синтаксичком плану, архаизација исказа јасно су уочљиви у датим фрагментима текста. Обим рада не допушта нам да се детаљније позабавимо анализом наведених примјера. Њихова је улога више илустративног карактера.

С обзиром на то да се поборницима ћирилице као примарног српског националног писма неријетко, између осталог, спочитава „незалечива озлојеђеност“ и „историцистичко лелекање“ као једини „дискурс којим уистину владају“⁴, текстови књижевноумјетничког стила бирани су тако да поред туге, горчине и бијеса, замишљености, брига и меланхолије, које они неминовно изазивају, остане мјеста и за смијех.

Кренимо зато најприје од примјера који нам на хумористичан начин показују каква пометња може настати при неопходном, очекиваном, а изосталом преласку с једног писма на друго:

„Toga dana u našoj školi svakako nije bilo zanesenijeg i budalastijeg stvora od mene. Nisam znao ni kad je koji čas, ni koliko ih toga dana ima, ni šta koji profesor predaje. Na vjeronauci sam ispod klupe vadio botaniku, na velikom odmoru kretao kući misleći da je nastava završena, a vrhunac moje ludosti bilo je to kad sam **francuski diktat počeo pisati – ćirilicom**. – Pazi, pa šta to radiš! – upozorio me preko ramena Hamid Rus, a De-De-Ha, koji je od mene počeo da prepisuje,

⁴ „Већ одавно смо навикли на њихову склоност погибелном кичу, ксенофобичну затвореност, параноичне страхове, болесна снатрења, навикли смо на њихов анахрони епски језик и логику сочне мржње, хладне охолости и незалечиве озлојеђености, на то историцистичко лелекање, једини дискурс којим уистину владају, на све њихове бедне поразе и неуспехе (који обједињавајућом логиком националне државе постају поразни и неуспеси свих нас), али узнемирава нас, више од свега, тај њихов и даље неистрошени, праведнички осећај историјске мисије...“ (Арсенијевић 2006).

također ćirilicom, tek tada se sjeti u čemu je greška i ljutilo mi doba-
ci: – **Konju jedan, Francuzi ne znaju ćirilice!**“ [Истицање наше]
(Б. Ђопић, *Мајареће ѿгине*).

„... док се најзад не појави и онај полицајац. Изашао он и звера
и тражи их очима, а сав збуњен, и руке му, пуне пасоша што има
да их разда, дрхте, па чита гласно редом, једно по једно име, и
они људи и жене примају и одлазе. И тако, загрцњава се он и чи-
та, па долази ред и на Бранка Аргировића, те и он прима. Онда
долази последњи, Икетин пасош. И тада, онај дрхтави, скоро
умирући глас чита његово име: *Бакућ Улија, Бакућ Улија, Улија
Бакућ*. Али ту Икета, само он, онако хитрога ума, досећа се да је
онај, **у својој великој забуни, ћирилицу прочитао латиницом**,
те *Васић Илија* испало *Бакућ Улија*, те се јавља брзо и прима па-
сош“ [Истицање болдовањем наше] (Д. Васић, *Бакућ Улија, Жи-
воји и ћирикљученија*, АСК).

Да је ћирилица једно од темељних разликовних обиљежја срп-
скога језика, да се „вијековима идентификовала са Србима, па и са
српским језиком, мада се између писма и језика не смије стављати
знак једнакости“ (Самарцић 2013: 56), на духовит начин свједочи
нам и детаљ из драме Љубомира Симовића *Пуџујуће ѿзоршије
Шојаловић*:

МИЛУН: Поручио ти је Мајцен да је то твоје позориште
забрањено!

ВАСИЛИЈЕ (спусти кофере): Забрањено?

МИЛУН: Овде је убијен окружни начелник! Сад је време
за жалост, а не за позориште! Да је среће, сам би се сетио! А не
да ми мислимо уместо вас!

ВАСИЛИЈЕ: Али ми имамо дозволу! Полицијски службе-
ник не може да поништи дозволу врховног војног заповедника!

МИЛУН: Дај да видим ту дозволу! (Враћа се Софија)

ВАСИЛИЈЕ: Видео је господин Мајцен!

МИЛУН: Дај да ја видим!

ЈЕЛИСАВЕТА (с веранде): Зашто му не покажеш, неће је
појести!

ВАСИЛИЈЕ: Ево... Писана је на српском и на немачком!

МИЛУН: Видим!... **Које је овде српски?**

ВАСИЛИЈЕ: **То тамо десно, ћирилицом!**... Ту су и пот-
писи, и печати, све што треба! (Милун педантно пресавија до-
зволу и полако је поцепа на ситне комадиће, које стави у уста и
прогута). [Истицање наше]

Мало је писама „која дијеле, и која су дијелила, судбину свога народа као што је то случај са српском ћирилицом. Кад год се насртало на њу, насртало се и на српску потпуност с намјером, и то једином, да се Срби обезличи, обезглаве и расрбе“, рећи ће Шћепановић (2013: 198). Или пјесничким језиком казано:

„Знак нације и црте личности
Свако доби — Божји знак на лицу,
Спас божански од зле безличности,
Бог Србима даде ћирилицу.“

(Миомир Војводић, *Бој Србима гаче ћирилицу*)

Пишући о Кочићевој преданој борби за српски језик, Андрић (1976: 167) закључује да је овај велики писац, за којег је језик био „потпуно једно са људима и земљом, свет и неповредљив као и они“, „добро осећао да није филологија у питању, да је та ствар језика само део општег притиска и општег систематског свођења једног народа на нижи степен егзистенције, подесан за доминацију.“ Слично поимање филолошке проблематике налазимо и код Радована Белог Марковића када говори о интерпретацији статуса фонема, односно графема *к* и *х*, тачније њихове замјене, када су у питању изговор и писање имена народа:

„... *К*(рвати) уместо *Х*(рвати), што у говору и писанију пречесто се јавља, не значи тек пуцањ него канонаду у троједне државе замисао којој се, право рећи, ни дозволи многи нису, док неки, тамо и овамо, бановинским новим парчањима себе лажу и заговарају (КМ, 86–87). – ... већина већ се осећаху као попишани и због самог факта да потписом се својим обавезују не само да не изостављају *Х* у речи коју преко усана и не преваљују баш често, него и *К* да не турају истој речи на почетак, па се понеком чинило да госпа Олгина ће ’атреса’ слабо помоћи, ако због једног *Х* или *К* може пропасти држава, док су неки износили да ни *Х* ни *К* нису самцита у азбуци слова и да за пропаст државе, само у филолошком призрењу, осем *Х* и *К* има још двадесет и осам ваљаних разлога, ако се азбука и ћирилски израз у сматрање узме“ (КМ, 87–88).

Већ из самог контекста у којем се ријеч *ћирилица* појављује у научним текстовима, постаје нам јасно шта се са њом догађало кроз различита, увијек мање или више лоша, времена. Из примјера који слиједе, како оних са негативним тако и оних са позитивним конотацијама, то је више него очигледно. Кренимо од наслова као јаке позиције текста ка примјерима које у тим текстовима налазимо: *Ћирилица на раскршћу векова* (Маројевић 2013: 23), *Етшаје и методи исѣиски-*

вања ћирилице (Маројевић 2013: 146), *За и њројив ћирилице* (Лукић 2013: 141), *Зашићо бранимо ћирилицу* (Пижурица 2013: 230), *Ћирилица несћиаје заједно са Србима* (Петровић 2013: 152), *Ћирилица као њочейак и крај срјске кулћуре*, *Ћирилица њод њовезачом ѡавнила* (Шћепановић 2013: 197), *Социолинјивисћички асћекћи омаловажавања ћирилице* (Бабић 2013: 201), *Хрвајска својајшања исћорије срјске ћирилице* (Ковачевић 2013: 67), *У одбрану срјске ћирилице* (Ковачевић 2013), *Несћиајање ћирилице или њоследњи срјски слом* (Петровић 2001), *Сумрак срјске ћирилице* (Петровић 2005); *ћирилица из ѡаме вијекова*, *ђаволски ѡроналазак*, „*засћарјело*“, „*ѡросћо*“, „*сељачко*“ *ѡисмо*; *забрана ћирилице*, *ѡројон ћирилице*, *исћискивање ћирилице*, *ѡоћћуно ѡнорисање*, *неѡсћојање* и *неѡзнавање ћирилице*, *марћинализација ћирилице*, *одумирање ћирилице*; *омаловажавање ћирилице*, *фалсификовање срјске ћириличке ѡрошлосћи*, *ђусарење ѡо срјској ћириличној башићини* и сл.; *изворно срјско ѡисмо*, *ѡримарно срјско ѡисмо*, *срјско национално ѡисмо*, *маћично ѡисмо*, *ѡтрадиционално ѡисмо*, *ћирилица као ѡемељ срјске кулћуре*, *ђуховна кичма срјској народа*, *сћојерна верћикала срјској ѡуховној*, *кулћурној и исћоријској идентћићейша*, *једна од њејових најкаракћерисћичнијих идентћићейских црћиа*, *ѡемељна комћоненћиа срјске кулћуре*.

Прогон ћирилице започео је још од времена раскола хришћанства. Већ 1060. године на Солинском сабору ћирилица је проглашена за ѓаволски проналазак, а Методије за јеретика. Све до XIX вијека ћирилица се углавном несметано употребљавала [и распрострањала са распрострањем српског језика (и не само код православаца)]. Са XIX вијеком почиње тенденција и процес потискивања и сужавања употребе ћирилице (Стојановић 2013: 85). Према мишљењу Ј. Стојановић, два су „међусобно повезана и блиска, али формално различито испољена процеса, који су обиљежили ’повлачење и сужавања употребе’ ћирилице“.

Први подразумијева званично и јасно испољене покушаје забране употребе ћирилице — XIX и почетак XX вијека је, „више од свих вјекова раније, обиљежен многим покушајима забране употребе ’српске ћирилице““. Те забране „најчешће су давале супротне резултате од очекиваних и задатих. Будиле су свијест о значају и вриједности ћирилице и везаности за њу, те доводиле до (снажних) отпора са тежњом да се сачува и одбрани ћирилица, тако да, осим за кратко, нијесу доносиле резултате. Напротив!“ (Стојановић 2013: 85–86), а други се одвијао под плаштом и изговором равноправности ћирилице и латинице.

„Прва званична забрана употребе ћирилице везана је за име царице Марије Терезије 1779. године. Под наговором римских првосве-

штеника издата је наредба да се ћирилица укине изван цркве, и да се у школе под морање уведе 'простонародни језик илирски и латиница'. Сви Срби у данашњој Војводини, заједно са митрополитом и епископима, устали су против такве наредбе, тако да је наредба повучена“ (Исто: 86). Након смрти Марије Терезије, њен син цар Фрањо Јосиф 2 обновио је ову наредбу 3. фебруара 1781. године и „позвао администратора српске Карловачке митрополије Мојсија Путника, да све српске епископе и свештенство опомене, да се нипошто не усуде сметати увођењу латинице у српске народне основне школе“ (Исто: 87).

„Многи случајеви прогона ћирилице забиљежени су и у Босни и Хецеговини, почев од окупације 1877. године“ (Збиљић 2005: 11). Формално и јавно, ћирилица није забрањена, али је власт на разне начине тежила да је ограничи на православни српски живаљ и учини непожељном. „У аустроугарском периоду у БиХ чак је и преименована и српска ћирилица, тако да је 'варијанта брзописне ћирилице официјелно називана босанчица или босаница““ (Ковачевић 2015: 247)⁵. Босанчица није ништа друго до „скуп разнородних варијетета брзописне ћирилице“ и представља „наставак средњовековног канцеларијског брзописа“, са у недовољној мјери израженим и разликовним специфичним облицима појединих слова да би се могла идентификовати као посебно писмо. „Наиме, овај тип брзописног писма, био је прихваћен и од стране православаца на тим просторима и њено прихватање значило је наставак традиције ћирилске писмености, а не стварање новог писма“ (Самарцић 2013: 56).

О прогонима српске ћирилице прије Сарајевског атентата код Ковачевића налазимо податак да је у Бањалучком велеиздајничком процесу, који је био највећи од 17 велеиздајничких процеса које су аустроугарске власти организовале у БиХ за вријеме Првог свјетског рата (оптужено је 156 најистакнутијих и најобразованијих Срба свог времена; није им било суђено за повезаност са атентатом, већ искључиво за рад у српским организацијама), суђено функционерима *Просвјетне* — предсједнику Сими Марковићу и секретарима Васиљу Грђићу и Владимиру Ђоровићу. У оптужби је стајало да су „бунили народ“, „Србију приказивали као слободну и савршену државу, истичући то као антитезу политичким неслободама и подјармљености српског народа у Аустроугарској монархији“ (Ковачевић 2015: 249, 250).

У вријеме Првог свјетског рата ћирилица је била званично забрањена у Хрватској, Босни и Херцеговини, Црној Гори и Србији – у

⁵ Термин *босанчица* увео је Ђиро Трухелка. В. о томе у Самарцић 2013.

Хрватској од 3. јануара 1915. укинута у раду администрације, у Босни и Херцеговини забрана о употреби ћирилице донијета је 10. новембра 1915, а у Србији у Црној Гори одмах по окупацији 1916. године, гдје су, између осталог, поскидане „табле са ћириличним натписима на јавним мјестима. Забрана употребе ћирилице трајала је све до ослобођења 1918. године“ (Стојановић 2013: 91). Према ономе што налазимо у раду М. Окуке, искључив став према Србима и ћирилице имали су генерал Стјепан Саркотић и Никола Мандић, касније председник Владе НДХ, обојица одани Бечу. Као представник војних власти, генерал Саркотић је изјавио да „треба Србима ћирилицу као борбено средство учинити неупотребљивим“, уклонити је из јавног живота и одузети јој српски национални карактер (Стојановић 2013: 91 према Окука 2006: 96–97). Министар рата Корбатин је „predlagao da se za onoga ko se ogriješi o zabranu ćirilice predvidi novčana kazna u iznosu od 50 do 1000 kuna“. „За њега је назив српски, у било којем облику и било којој комбинацији употребљен, вељиздајнички“ (Исто: 91).

Када је међуратни период у питању (вријеме између два свјетска рата), више је него добродошло свједочење Д. Медаковића о „тадашњим друштвеним, политичким, националним и другим приликама у земљи“:

„У сремскокарловачкој гимназији с посебном пањном однеговано је осећање за етичка питања. Ми смо политичке прилике у земљи, сву ону збунjenost и контрадикторност, најпре ocenjivali као етички problem. Stekli смо навику да брзо разлуčимо истинито од лажног. Veoma осетљиво смо proverавали сву ону retoriku која је тада била присутна у јавном животу. Odgojeni смо у духу националне tolerancije. Odbacivali смо сваку мржњу и šovinizam. Jedan zadatak pisao се *latinicom*, а идући *ćirilicom* [истицање наше]. Slovenačku poeziju смо учили на slovenačkom језику, уз потребна objašnjenja, ukoliko је то било nužno, и čakavsku, као и kajkavsku. Domjanić је био код куће у Karlovačkoј гимназији, као и čakavski Nazor. Tu се није gledalo којег је ко рода, којој државности pripada или тако nešto. Jednostavno, то је било у programu, и то се тумачило, učilo и, moram reći, zavolelo“ (Д. Медаковић, *Аманети великог научника*).

У својој раду *Ко све ујрожава иценїиїиїиї срїскої језика*, З. Аврамовић оцијенио је овај период као доба „необјашњивог српског политичког мазохизма“, у којем је југословенство било „врховна политичка и културна вредност“, уз готово потпуно одсуство просрпског становишта међу српским интелектуалцима, подсјећајући притом на пророчке ријечи Милоша Црњанског (из 1934. године) да Срби треба да се окрену „властитим интересима, са реалним гледи-

штима, а не осећајним и надземаљским. 'Иначе трајаће и даље ова досадна комедија и завршиће се још једном као српска трагедија'" (Аврамовић 2015: 337).

Прогон ћирилице настављен је и у Другом свјетском рату:

„Капути се претворили у шињеле,
шешири у шлемове, ципеле у чизме,
ћирилица у латиницу.
Киша се претворила у снег,
јагњетина у коњетину.“

(Љ. Симовић, *Окућаица Ужшца*, АСК)

Наиме, „само десетак дана након преузимања власти, 25. априла 1941, објелодањена је (од NDH) *Zakonska odredba o zabrani ćirilice*. Законску одредбу о забрани ћирилице прати *Provedbena odredba ministra unutrašnjih poslova zakonskoj odredbi o zabrani ćirilice*“, у којој се каже да се забрањује свака употреба ћирилице у јавном и приватном животу на цијелој територији НДХ (Стојановић 2013: 92). „*Svako štampanje ma kakvih knjiga ćirilicom je zabranjeno. Svi javni natpisi pisani ćirilicom imaju se neodvlačno, a najkasnije u roku od tri dana skinuti*“ (Стојановић 2013: 92 према Окука 2006: 203). Утолико су данас шокантније и, само на први поглед, парадоксалне изјаве попут оне коју је у јануару ове године дао ректор Загребачког свеучилишта Дамир Борас да жели да врати ћирилицу у школе, односно да би и глаголицу и ћирилицу „било лијепо видјети у настави“, те да је увјерен да ће у стручној јавности многи мислити исто. Давор Дукић, редовни професор Одејека за кроатистику, сматра „да је ћирилица остала у хрватском образовном саставу“ не би „у тој мјери имали тешкоћа с увођењем ћириличних плоча у Вуковару. Када нешто боље познајете, мање од тога зазирете“ (Дукић 2016). Још је занимљивија изјава академика Јосипа Братулића, бившег декана Филозофског факултета с почетка деведесетих: „Ниједно знање човјека не оптерећује да би га осиромашило. У мозгу простора има, а знати писма је врло добро — онај тко не зна писма не зна ни језике. Проблем је што ћирилици треба скинути политичку ауру.“ На питање како, Братулић одговара, и тиме обзнањује већ примјењену, стару методологију: „Врло једноставно. **Назовимо је хрватском ћирилицом** [истицање наше]“ (Братулић 2016). Али, како рече Биљана Самарцић у своме раду *Ћирилица као босанчица и њзв. хрвајска ћирилица*, „присвајање ћирилице као хрватског писма није тако лако — ометају их у томе 'само' српске средњовјековне ћирилске књиге и 'само' цјелокупна историја српске ћирилице“ (Самарцић 2013: 64).

„Међутим, и поред свих забрана, највише је ћирилица потиснута и заборављена почев од периода ’стварања, прокламовања и озакоњења’ равноправности двају писама: ћирилице и латинице“ (Стојановић 2013: 92). Равноправност латинице и ћирилице код Срба је значила одрицање од ћирилице и њено истискивање за рачун латинице. „Истискивање ћирилице је имало своје етапе и вршено је различитим методама: административним, идеолошко-репресивним, пропагандним, економским, дискриминационим“ (Маројевић 2013: 148).⁶

„Ћирилица је била и остала за православне Србе семиотичко обележје њихове слободе: она је увек била од самог почетка њихово писмо, а не туђе писмо“ (Маројевић 2013: 147), „несумњиво једна од темељних компоненти српске културе. У покушају да се српском народу подсеку историјски корени ћирилица је била прва на удару“ (Исто: 148). Да ћирилица „нема само комуникативну, него и манифестациону, симболичку функцију“ (Пижурница 2013: 230), те да се на ћирилицу гледало као на елемент „великосрпског национализма“⁷, потврђују нам и следећи примјери из књижевноумјетничког стила. Први је одломак из драме А. Поповића *Мрешћење шарана*, а други из *Складнишћа* Д. Киша:

„СВЕТА: (Вади испод капута два фишека од новина и два **бадњакића** око којих је свезана по једна гужвица сламе.) Погледај, кумице! МИЦА: Ти си куме, велики човек, прави Србин. СВЕТА: У фишецима је по нека смоква, понека сува шљива, који орах и бадем. МИЦА: Где си само све то нашао, куме, питам се? СВЕТА: На Каленићевој пијаци, ал’ на страх. Један бадњак и један фишек за вашу кућу, а други за нашу. МИЦА: Е, баш си ме дирнуо, куме! Потресао си ме из фундамента. Овај ти гест нећу заборавити док сам жива. СВЕТА: Ал’ коштало ме све то, кумице. МИЦА: Пара, куме? СВЕТА: Ма не, него живаца, кумице. Онај наш Миленко касапин ми на време сигнализирао да ће ознаши свуда унаоколо око пијаци стајати у хаусторима с фотографским апаратима и усликувати сваког оног који се дрзне да купи бадњак. МИЦА: Пре четрнаест дана била ја на Калениће-

⁶ О чиниоцима који угрожавају употребу и будућност ћириличног писма в. и Аврамовић 2015.

⁷ Код Р. Маројевића налазимо изјаву Ивице Рачана Nedjeljnoj Dalmaciji, у својству члана Председништва ЦК СКЈ, да се Србима у Хрватској „намеће и ћирилица као елемент великосрпског национализма“, као и свједочење Перка Војиновића, професора Педагошке академије у Бањалуци, који је био подвргаван репресији између осталог и зато што је „једино он од свих професора Педагошке академије у Бањалуци на кабинету имао ћирилички натпис имена и презимена“ (Маројевић 2013: 149).

вом гувну и јелке су се сасвим слободно продавале. Нагрнуо народ листом. СВЕТА: *Јелке, да — али бадњак, не.* Свако ко купи бадњак, слику му лепе у црну књигу. И то још, каже, накнадно ће хаузмајстори и улични секретари завиривати по становима да провере има ли неко кога нису усликали да им је промакао с бадњаком, јер кажу: **ни један поштен Србин није Србенда. Поштени се одричу бадњака, одричу крсне славе, одричу Светог Саве, одричу Душана Силног, одричу Карађорђа, одричу се ћирилице.** МИЦА: Свињетине, куме, је л' и ње треба да се одрекнемо?⁸ [Истицање наше] (А. Поповић, *Мрешћење шарана*). „Тако се круг затворио. У том кругу, као у мишоловци, стајао је господин Лићина, Steva Lićina, penzioner. Šta је господина Stevu Lićinu, penzionera, nagnalo да саставља стихове против Partije и Vlade, теško је рећи. Ни njen се тачан sadržaj не зна, јер ју је Budišić spalio у kraljici peći tog istog јутра када је Lićina уhapšen. Зна се, dakle, samo toliko (или можда нешто мало више): **Bila је откупана на маџини (ćirilica)**⁸ и govorila је neistinито и klevetnički о NOB-u, о Partiji и о Titu. (...) Budišić је, istina, pesmu pročitao, али nije из nje запамтио ни једног јединог stiha. Ама baš ништа. То јест, запамтио је оно најважније: pesma је вредала његова (Budišićева) osećanja и govorila увредљиво о Partiji, NOB-u и Titu“ [Истицање наше] (Д. Киш, *Складушће*).

Говорећи о узлету мултикултурализма и интеркултурализма, Режиc Дебре у свом *Уводу у медиологију* каже: „Сви добро познајемо тај нехотични и несвесни осећај (...) задовољства у припадању (чега постајемо свесни у неком добровољном или присилном изгнанству)“ (Дебре 2000: 227). А таквих је изгнанстава, више ових других но првих, и у нашој блиској прошлости, након крвавог распада Југославије било много:

Libertivil. Neki благ povetarac, mirisan. Dodirujem rukom kameni krst nad Dučićevim grobom, sa strane hrapav, spreda izglačan, topao. (...) Čitam natpise. **Ćirilica**, uz poneku grešku u pravopisu или ortografiji, imena naših sela — mesta rođenja pokojnika — milozvučna, grcava. Izgovaram: Pavliš, Galibabinac, Vlajkovac, Lipolist... Pokopane nade [Истицање наше] (D. Gojков, *Album fotografija*).

Према ономе што у текстовима научника налазимо, процес потискивања и истискивања ћирилице није заустављен ни у тзв. постјугословенском времену. „Кад се човек као културно биће испразни“,

⁸ О рушењу темеља српске културе које је отпочело организованим протјеривањем ћириличких писаћих машина из српских издавачких, новинских, културних и административних установа в. Маројевић 2013.

ријечи су С. Танасића, „онда му можеш лако додавати какве год хоћеш културне гемиште, па и такве садржаје који му изазивају гађење и при самом помену националног у животу. (...) Ко проговори или напише нешто у корист српске културе, тај ставља себе на све листе срама. Тек понешто се провуче, најчешће и то закамуфлирано у неке алегорије, басне, приче о братству и јединству. Посебно хоћу да нагласим, ћирилица није природно иживела свој век, она је вештачки, смишљено, кроз цео прошли век потискивана и доведена пред нестанак. Идеологије, политике, системи су се мењали, али се тај посао предавао с колена на колена, и настављао“ (Танасић 2015: 328).

Да сведемо. У контексту званично и јавно испољених покушаја забране употребе ћирилице и њеног истискивања за рачун другог писма под плаштом равноправности, расла је и њена симболичка вредност. У том је смислу ћирилица била и остала камен кушње како за појединца тако и за цео народ, огледало у којем је свако могао потражити сопствени лик, о чему понајбоље свједоче примјери забиљежени у књижевноумјетничком стилу *ћуїаїи ћирилицом, їовориїи лаїиницом, окренуїи се на лаїиницу, мислиїи и їовориїи лаїиницом а їисаїи ћирилицом*, док лексеме, сковане за потребе жестоких полемика на тему избора писма, какве су на примјер *ћириличар, ћириличарка, ћирилицоцид, лаїиничарка*, уз већ постојеће *лаїиничар, лаїинизација* са проширењем семантичке структуре, најупечатљивије сликају друштвени контекст обиљежен подозривошћу и нетрпељивошћу једних наспрам других — *ћириличара наспрам лаїиничара, и лаїиничара наспрам ћириличара*, при чему *лаїиничар* није више само онај који пише латиницом, већ је нужно и заговорник потискивања ћирилице, баш као што ни *ћириличар* није само онај који пише ћирилицом.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић 2015: Зоран Аврамовић, Ко све угрожава идентитет српског језика, у: Гордана Јовановић (ур.), *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности*, VI, Дани српскога духовног преображења, XXII, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“, 333–346.
- Бабић 2013: Миланка Бабић, Социolingвистички аспекти омаловажавања ћирилице, у: Милош Ковачевић, *У одбрану српске ћирилице (хресломїија)*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 201–208.

- Бугарски 1996: Ранко Бугарски, *Писмо*, Нови Сад: Матица српска.
- Дебре 2000: Režis Debre, *Uvod u mediologiju*, Beograd: Clio.
- Збиљић 2005: Драгољуб Збиљић, *Изгаја српској њисма*, Нови Сад: Ћирилица.
- Катнић Бакаршић 2001: Marina Katnić Bakaršić, *Stilistika*, Sarajevo: Naučna i univerzitetska knjiga.
- Ковачевић 2013: Милош Ковачевић, *У одбрану српске ћирилице (хресћомџија)*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“.
- Ковачевић 2015: Милош Ковачевић, *Српски језик између науке и њолиџике*, Бања Лука: Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске.
- Ковачевић 2015а: Милош Ковачевић, Губљење ћирилице – пут ка губљењу националног идентитета, у: Гордана Јовановић (ур.), *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности*, VI, Дани српскога духовног преображења, XXII, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“, 313–322.
- Маројевић 2013: Радмило Маројевић, Етапе и методи истискивања ћирилице, у: Милош Ковачевић, *У одбрану српске ћирилице (хресћомџија)*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 146–151.
- Петровић 2013: Драгољуб Петровић, *Ћирилица несџаје заједно са Србима*, у: Милош Ковачевић, *У одбрану српске ћирилице (хресћомџија)*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 152–173.
- Пипер 2013: Предраг Пипер, Символичка вредност српске ћирилице и савремено стање српске културе, у: Милош Ковачевић, *У одбрану српске ћирилице (хресћомџија)*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 211–225.
- Самарцић 2013: Биљана Самарцић, Ћирилица као босанчица и тзв. хрватска ћирилица, у: Милош Ковачевић, *У одбрану српске ћирилице (хресћомџија)*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 55–66.
- Стојановић 2013: Јелица Стојановић, Континуитет, распрострањање и статус српске ћирилице — кроз вијекове и данас, у: Милош Ковачевић, *У одбрану српске ћирилице (хресћомџија)*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 73–113.
- Танасић 2013: Срето Танасић, Ћирилица као почетак и крај српске културе, у: Милош Ковачевић, *У одбрану српске ћирилице (хресћомџија)*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 186–196.

- Танасић 2015: Срето Танасић, Шта нам значи ћирилица и шта нам се дешава, у: Гордана Јовановић (ур.), *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности*, VI, Дани српскога духовног преображења, XXII, Деспотовац: Народна библиотека „Ресавска школа“, 323–332.
- Шћепановић 2013: Михаило Шћепановић, Ћирилица под повезачом таврила, у: Милош Ковачевић, *У одбрану српске ћирилице (хрестомонија)*, Пале: Српско просвјетно и културно друштво „Просвјета“, 197–200.

ИЗВОРИ

- Андрић 1976: Ivo Andrić, *Umetnik i njegovo delo (eseji, ogledi, članci)*, Sarajevo, Zagreb, Beograd, Ljubljana, Skopje: Svjetlost, Mladost, Prosveta, Državna založba Slovenije, Mislal.
- Андрић: Иво Андрић, *На Дрини ћурџија*, <http://skolasvilajnac.edu.rs/wpcontent/uploads/Ivo-Andric-Na-Drini-cuprija.pdf>.
- Арсенијевић 2006: В. Арсенијевић, Тема недеље: Одумирање ћирилице, *Полиџика online*, 6. 8. 2006.
- АСК: *Анџолоџија српске књижевности*, Београд: Учитељски факултет Универзитета у Београду, <http://www.uf.bg.ac.rs/>.
- Бели Марковић: Радован Бели Марковић, *Кнез Мишкин у Белом Ваљеву*, Београд: Народна књига, Алфа, 2002.
- Бели Марковић: Радован Бели Марковић, *Лајковачка џуџа*, Београд: Народна књига, Алфа, 2002.
- Борас 2016: *Шок у Хрвајској: Реквџор Зајребачкој универзитџетџа жели да враџи ћирилицу у школе*, <https://www.srbijadanas.com/tags/cirilica>. 18. 1. 2016.
- Братулић 2016: *Шок у Хрвајској: Реквџор Зајребачкој универзитџетџа жели да враџи ћирилицу у школе*, <https://www.srbijadanas.com/tags/cirilica>. 18. 1. 2016.
- Васић: Драгиша Васић, *Бакућ Улија, Живоџ и џрикљученија*, у: АСК.
- Војводић: Момир Војводић, *Самодржа језика српскоџа*, Београд: Ваша књига, 2005.
- Гојков: Душан Гојков, *Албум фотџоџрафија*, <http://www.skripta.info/wp-content/uploads/2016/03/Dusan-Gojkov-Album-fotografija.pdf>.
- Дукић 2016: *Шок у Хрвајској: Реквџор Зајребачкој универзитџетџа жели да враџи ћирилицу у школе*, <https://www.srbijadanas.com/tags/cirilica>. 18. 1. 2016.

Киш: Danilo Kiš, *Skladište*, u: Integralno elektronsko izdanje Sabranih dela Danila Kiša.

Медаковић: Дејан Медаковић, *Аманети великој научника*, <http://www.rastko.rs/knjizevnost/>.

Поповић: Александар Поповић, *Мрешћење шарана*, у: АСК.

СЕР: *Српски електронски речник*, развојна верзија, www.rasprog.com.

Симовић: Љубомир Симовић, *Окућација Ужица*, у: АСК.

Симовић: Љубомир Симовић, *Пућујуће њозоришће Шојаловић*.

Топић: Бранко Топић, *Мајареће јогине*, <http://www.rastko.rs/rastko/delo/11158>.

Veselina V. Đurkin

DESTINY OF CYRILLIC BY LITERARY AND SCIENTIFIC TESTIMONIES

Summary

In this paper, taking scientific, on one side, and belle-letters texts in prose, drama and poetic styles, on the other, we explain the most significant historical and modern issues of Serbian Cyrillic script. In the focus is the relationship between the texts which factually and in the popular scientific way expose the matter, and the belle-letters texts, in which we find the confirmation of the given facts, results and opinions. The conducted analysis shows that there exists a high degree of compatibility between the analyzed texts. In the texts of both functional styles we find the confirmation that the Cyrillic script is a fundamental component of the Serbian national and spiritual identity, one of the basic features which was always under attack in the attempt to weaken the historical consciousness of Serbian people. In the context of officially and publicly expressed tendencies to ban the use of Cyrillic and its expulsion for the sake of other scripts, there has emerged its symbolic value. In that sense, the Cyrillic script was and will remain the touchstone for both the individuals and the whole people, as testified in the belle-letters': *to be silent in Latin, to speak in Latin, to point to Latin, think and speak Latin, but write in Cyrillic*, while the lexemes, built for the purpose of fierce polemics, such as a *Cyrillist* (orig. "ћириличар" m./ "ћириличарка" f.), *Cyrillicide*, a *Latinist* (orig. "латиничарка", f.), beside already existing the *Latinist* (m.), *Latinization*, with the expansion of the semantic structure, most obviously portray the social context characterized by disbelief and intolerance of ones towards the ot-

hers – of *Cyrillists* towards the *Latinists*, and of *Latinists* towards the *Cyrillists*, having that a *Latinist* is not only the one that writes in Latin script, but, inevitably, advocates for the suppression of Cyrillic, in the same way as a *Cyrillist* does not solely write in Cyrillic.

Keywords: Cyrillic, scientific style, literary style.

Прикази

Речи ѿод луѿом, Зборник радова о лексици српског језика *

Популарни текстови научних лингвистичких тема у књизи *Речи ѿод луѿом*, уреднице Рајне Драгићевић, својим садржајем подржавају више акција које су последњих година покренуте у Србији. С једне стране, то је акција популаризацију науке, а с друге, веома значајна акција „Сачувајмо српски језик“, коју је покренуо „Политикин“ лектор и новинар Градимир Аничих. Истовремено, како уредница књиге и ауторка већине текстова истиче, ова занимљива публикација промовише рад најзначајнијих институција које се баве српским језиком, а то су Институт за српски језик САНУ и Филолошки факултет у Београду, јер су остали аутори овог зборника из наведених установа, а у највећем броју из Института. Прилози ових младих сарадника представљају, у ствари, делове њихових докторских дисертација (већ одбрањених или у припреми), а урађених под менторством Рајне Драгићевић. Текстови су, наравно, за ову прилику прилагођени широкој публици јер је већина објављена у „Политици“ 2015. и 2016. године у оквиру поменуте акције.

Са становишта области којом се баве, а то су лексикологија и лексикографија, важно је истаћи да садржај ових текстова, као и саме докторске дисертације из којих су текстови проистекли, указују на веома успешно интегрисање лексикографске праксе и лексиколошко-лексикографске теорије. У питању су тековина Београдске лексикографске школе, која је основана и развијала се у Институту за српски језик, али и њена надоградња, која се у најновије време увелико одвијала кроз наставу лексикологије и лексикографије на Филолошком факултету, захваљујући изузетном раду и залагању Рајне Драгићевић, која предаје овај предмет и упућује младе истраживаче у наведене области.

У књизи се бројем и релевантним запажањима, наравно, истичу прилози Рајне Драгићевић, која културолошке аспекте речи представља на различитом лексичком материјалу и из различитих извора: речи из

* Приредила Рајна Драгићевић, Београд: Тенеси, 2016, 158 стр.

двојезичног немачко-српског Речника малог (Беч 1793); речи из Вуковог Рјечника, и то апстрактне и такозване „нове“ речи; речи из рукописног Речника Иве Андрића, који је за штампу приредила Даринка Гортан Премк; речи из Речника косовско-метохијског дијалекта Глигорија Елезовоћа. У вези са проблематиком употребе страних речи, текстови ове ауторке показују да употреба лексичких позајмљеница није нова појава, да је карактеристична и за раније периоде, али да је свој негативни вид попримила нарочито данас у савременом језику под утицајем глобализације, што није само карактеристика српског него и других (словенских) језика. Међутим, ауторка указује на начин на који се језици „бране“ од иновација из реалног света, чувајући аутентичност централног дела свог лексичког инвентара (нпр. речи са значењем делови тела, делови куће, најважније радње) на рачун периферије која униформно одражава увоз иновација и препушта их префиксоидима, префиксима или суфиксима. Други феномен погубног утицаја глобализације на језик представљен је кроз већ уобичајену акцију избора речи године (деценије, века, миленијума), манира који је потекао из англосаксонске културе, а који је прихваћен и у словенској, руској средини. Ово естрадно манипулисање речима, по ауторки, представља део „културне глобализације и културног заглупљивања“, и без обзира на то што се такве речи бележе у еминентним речницима, позитивна страна такве евиденције о настанку и животу речи не умањује штету коју „увоз“ таквих речи може нанети домаћем лексичком фонду.

Неђо Јошић у овој занимљивој публикацији има два прилога у којима представља воћарску лексику, и то називе аутохтоних домаћих воћака, који се данас чувају у народном језику, речницима и старијим стручним текстовима из ове области. У другом прилогу Јошић је представио симболику јабуке у српском језику, култури, митологији и обредним радњама, која се у реалности јавља са око 250 калемљених сорти, а у именослову са око 500 различитих имена. Међу њима су и домаћи називи, који су у савременој стручној употреби најчешће замењени именима страног порекла, али се изражајност домаћих назива за воћке чува и најбоље потврђује у делима наших прозних писаца и песника.

Марија Ђинђић је дала четири прилога о турцизмима у српском језику, у којима је, поред осталог, критички размотрена оправданост употребе термина „турцизам“ према предлаганим терминима „осмизам, османизам“, за позајмљенице из турског језика које су у српски језик улазиле од краја XIII до почетка XX века. Занимљиви су подаци да се у савременом језику бележи знатно мањи број турцизама него у прошлим периодима (око 3000), да су многе речи потиснуте у пасивни лексички фонд као застареле, покрајинске или историзми, да се неке од њих чувају у колоквијалном разговорном језику или у жаргону, па чак и у основи неологизама (*чаршијање*, *зејтинџаво*, *бесџарош*), али и да велики број турцизама чини део општег лексичког фонда и да се на основу потпуне

адаптације данас не осећају као позајмљенице из турског језика: *баруџи*, *дуван*, *кревети*, *јасџук*, *јорџан* и др.; да су многе од њих постале део фразеологизама, па и тиме загарантовале опстанак у активном лексикону савременог језика. Ова ауторка бележи и словенске речи у турском језику, око стотинак славенизама, па и из српског језика према нашим речима: *џубица*, *моџика*, *шубара*, *џиво*, *часџи*.

Маријана Богдановић у једном прилогу прати судбину застарелих речи и израза и њихових значења која се односе углавном на човека у разним ситуацијама, попут застарелих фразеологизама: *биџи вољан на некоџа*, *иџиџиџи некоме буквицу*, *врџиџиџи џиџе на неџиџој џави*, *џасџи некоме на џребене*. У другом прилогу показала је како многе застареле речи настављају свој живот у савременом језику кроз фразеолошке изразе, а међу њима је и велики број турцизама.

У прилогу Данијеле Радоњић, на примеру лексике кулинарства, показан је однос између домаћих назива и позајмљеница у савременом језику, међу којима доминирају турцизми који чине половину од укупног броја позајмљеница, а у мањем броју јављају се германизми, хунгаризми и англицизми.

Шта све може бити „оштро“ у нашем језику показују примери наведени у занимљивој причи Наташе Миланов о вишезначности придева *оџиџар*, који покрива велико семантичко поље, тако да поред *оџиџроџ ножа*, *врџа* неког предмета, падине, *оџиџрим* се означава и мириса дувана, кашаљ, бол, корак, разум, око и др.

У два прилога Слободана Новокмета представљена је употреба зоолошких назива за именовање људи и њихових физичких и психичких особина, као и за именовање предмета у различитим областима. То су називи који су веома раширени и познати у свакодневном говору, а аутор објашњава мотивисаност употребе таквих назива, условљеност културним приликама у одређеном друштву, као и разлике које постоје у различитим културама.

Јована Јовановић у пет прилога представља различите творбене и семантичке аспекте употребе пејоратива у нашем језику, било да су у питању творбени пејоративи типа: *бабеџина*, *креџенџина*, *сџарџекења*, *дебилџина*, или семантички пејоративи типа: *креџен*, *леџи*, *мрџина*, *меџузалеџи*, или погрдне речи: *џољо*, *балиџа*, *џедер*, па и деминутиви у функцији пејоратива: *каџеџанџиџи*, *официрџиџи*, *дрџавиџа*, као и метафорична употреба назива за животиње и биљке, типа: *маџараџи*, *коњ*, *џурџа*, *маџмун*; *џиџква*, *букџа* и др.

О субјективној, експресивној функцији збирних именица говори прилог Драгане Цвијовић, из кога сазнајемо да се и неке граматичке категорије могу употребити у вредновању људских особина.

Функционалностилску функцију глагола са више префикса, као и ограничења броја префикса (до три префикса) представља прилог Мили-

це Стојановић, у коме је, поред других примера, као куриозитет наведен и глагол са шест префикса: *исїонаїрерасїодељиваїи (се)*.

Културолошко вредновање речима представљено је у прилогу Весне Николић, на примеру творбеног гнезда речи *кућа*, њених фразеологизама и пословица. Ова ауторка у другом прилогу открива библијску основу неких фразеологизама (библизама) који се и данас употребљавају а којима се чува богато културолошко библијско наслеђе, као што су примери: *їасїи с неба*, *їраїи руке*, *биїи на седмом/деветом небу*, *одвоїїи кукољ од жиїи*.

О емоцијама и стањима исказаним кроз речи и о разликама међу њима, као и о феномену емоција уопште и њиховом одражавању кроз језик говоре прилози Ане Миленковић. Из њених прилога сазнајемо и то да је некада врло тешко установити разлику у значењима речи са супротним значењем као што су придеви *храбар* и *їлашљив*, а на постављено питање у којој мери језик може да искаже сложени свет емоција ауторка одговара да и „најемоционалније речи“ не могу да исажу право осећање.

Прилог Милене Јакић даје одговор на питање које задаје Ана Миленковић у свом прилогу о „храбрости“ и „страху“. Консултујући дефиниције лексеме *храброст* у више домаћих и страних речника, ауторка закључује да се храброст може показати само уколико постоји опасност и уколико се јавља страх од опасности као природан одговор, те да је „осећај страха неопходан да бисмо били храбри“.

Вања Миљковић дао је два прилога у којима, примењујући когнитивистичку теорију, разрешава нека отворена питања у вези са функцијом и значењем предлога, било да се јављају у предлошко-падежној функцији било у функцији префикса код глагола, што је показано на два занимљива случаја. У првом прилогу се разматрају примери употребе конструкција типа *биїи на їтелефону*, *биїи на комїјуїтеру*, и показује њихова регуларност у односу на оне који се препоручују као „правилнији“, типа *биїи їоред їтелефона*, *биїи їоред комїјуїтера* којим се исказује само просторни однос близине, а не и однос коришћења као у примерима првог типа. Аутор у другом прилогу показује разлику у значењу емоционалних глагола са истим префиксом, типа: *заволеїи* и *заљубиїи се*, разлике које традиционална лексикографија није могла да открије и евидентира у дефиницијама ових глагола. Разлика се, како истиче аутор, заснива на модификацији примарног значења префикса *за-* који упућује на физичку ситуацију постављања заклона испред некога или нечега. Захваљујући таквом физичком искуству метафорично су реализовани и емоционални глаголи типа *заволеїи*, *замрзеїи*, па и *заљубиїи се*. Како сазнајемо из овог прилога, метафорични заклон код емоција љубави је „флексибилнији“ од заклона код емоције мржње, јер се може постављати не само испред особе на коју је емоција усмерена као код мржње (нпр.: *заволеїи*, *замрзеїи (некоїа, нешїо)*), него и испред самог себе,

као у примеру *заљубићи се*, чије значење захтева другачији тип дефиниције у смислу: „постати занесен осећањем љубави према некоме“, значење које се не реализује код глагола *мрзећи*, јер овај глагол, како истиче аутор, подразумева локализовано, усмерено а не свеобухватно осећање. И на крају да кажем да овакав подстицајан истраживачки „налаз“ може да нас охрабри у веровању да у свету у коме живимо осећање љубави тријумфује над осећањем мржње.

Стана Ристић**

Институт за српски језик САНУ***

Београд

** stana.ristic@isj.sanu.ac.rs

*** Овај текст настао је у оквиру пројекта *Линјисјичка исјраживања савременој срјској књижевној језика и израда Речника срјскохрвајској књижевној и народној језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Ана Тонић, *Енглеско-српски и српско-енглески речник шумарских термина**

Прије коју годину у издању Удружење шумарских инжењера и техничара Србије изашао је из штампе *Речник шумарских термина: енглеско-српски и српско-енглески* (2013), чији је аутор Ана Тонић, дугогодишњи предавач енглеског језика на Шумарском факултету у Београду. Изучимајући *Шумарску енциклопедију* (чији је последњи, трећи том објављен 1987. године), од вишејезичног *Речника шумарских израза* (1966) Анте Радовчића до појаве *Речника шумарских термина* Ане Тонић протекао је замашан низ деценија, а да се мало шта у међувремену урадило на пољу стручне шумарске терминологије. За потпунијим рјечником шумарских термина одавно се осјећала потреба у стручној јавности (и не само стручној), јер поменути Радовчићев рјечник садржи тек 1880 српских ријечи, што је за данашње потребе познавања шумарства сасвим оскудан лексички фонд. Зато дјело Ане Тонић увелико употпуњује празнину у овој стручној и научној области. О своме лексикографском и стручном подухвату ауторка је у предговору скромно навела: „*Речник шумарских термина*, са око 6.400 термина на српском и преко 6.500 термина на енглеском језику и великог броја алтернативних и синонимних термина, резултат је мог дугогодишњег рада са студентима и сарадње са наставницима Шумарског факултета и другим стручњацима у области шумарства“. Тешкоће које су се испољиле у употреби стране литературе посвећене шумарству (посебно енглеске), чиниле су један од практичних разлога због којих се проф. Тонић упустила у један тако компликован лексикографски посао: постојање потпунијег и садржајнијег двојезичног рјечника шумарских термина омогућило би ближе познавање страних достигнућа у овој вишедисциплинарној области, као што би млађим стручњацима омогућило непосредније и брже укључивање у токове шумарског прогреса олакшавајући им истовремено могућност лакшег и сигурнијег праћења стране литературе, савремених достигнућа уопште на овом пољу, праћење међународних симпозијума и конгреса, па и само учешће на њима.

* Београд: Удружење шумарских инжењера и техничара Србије, Планета-принт, 2013, 302 стр.

Речник шумарских термина Ане Тонић је дводијелан, он има дакле свој енглеско-српски и српско-енглески дио. Прилично замашан лексички фонд српско-енглеског дијела од близу 6.500 лексичких јединица (једночланих термина, вишечланих термина и термилошких синтагми), указује на широк план усмјерен да се обухвати ужа шумарска терминологија (уређивање, гајење и искоришћавање шума) с једне стране, али и терминологија сродних дисциплина чији се термилошки фонд преклапа са шумарском струком (екологија и заштита животне средине, дендометрија, лов, механизација карактеристична за обнављање, сјечу и обраду дрвета, те пословна терминологија и транспорт дрвета и дрвне грађе). Израда рјечника који би био крајње стручан и не баш преобиман и у којем би се презентовала терминологија граничних дисциплина с осјећањем мјере – као да је пред Аном Тонић лебдјело као опште начело и путоказ у њеном раду. У томе је несумњиво она остварила завидан успех.

Писање енглеских термина ауторка је ускладила са британском језичком праксом. Оно што се може сматрати као изузетан напредак у овој термилошкој области јесте настојање да се покаже енглеско шумарско језичко (лексичко) обиље, те да се на тај начин пружи шири видци нашим корисницима и могућност лежернијег изражавања, а да оно ипак остане посве у оквирима дате тематске области: *afforest / stock / establish a forest* = *пошумљавајући нову област*; *altitude / elevation* = *надморка висина*; *annual work plan / annual plan of operations* = *годишњи план извођања шума*; *hole plating / pit plating / plating in holes* = *садња у јаме*; *summer bark / summer peel / sap bark* = *јулијини кору за време већеиначионој иериога*. Одређени број енглеских ријечи у српком језику још није добио одговарајући превод, попут енгл. *skidder* = *скигер* (багер за извлачење дебала), енгл. *grader* = *грејгер* или енгл. *chisel* = *чизел* — такве ријечи ушле су у српски језик као голе или пресликане позајмљенице. Синонимичне форме такође су од велике користи преводиоцима и Ана Тонић их веома често издашно даје. То потврђују примјери: *sort / grade / classify timber* и њих је ауторка превела на српски језик као: *сортирајући* (дрво), *разврцајући*, *класификовајући* (додајмо: дрвну грађу); или *germinate / spring up / sprout / shoot / emerge* = *клијајући*, *проклијајући*, *никнујући*.

За србисте је увијек занимљивији онај дио рјечника у којем лијево страну чине српске ријечи. Код термилошких рјечника она је показатељ шта је све у лексичком погледу аутор нашао за сходно да термилошки прикаже. Српско-енглески дио Речника шумарских термина управо је показатељ да је његова ауторка отишла предалеко. Уз терминологију која се несумњиво морала да нађе у рјечнику, она је често залазила у општи лексички фонд или термилошки фонд других области, а није морала да засијеца баш толико. За то постоје други општи рјечници и они се при стручном или преводачком раду користе упоредо са специјализованим рјечницима. То би могло да се посвједочи нпр. употре-

бом ових синтагми: *ајсолујино сув* = *oven dry* и *ајсолујино суво дрво* = *ovendry wood*, гдје само друга синтагма иде у ред шумарске терминологије. Таквих примјера има доста, а многи од њих не могу се сматрати ни граничним те да као такви нађу своје мјесто у оквирима шумарске терминологије. Навешћемо само неке: *бензин*, *бензински мојор са електричним њаљењем*, *ваздушна њушка*, *вођење њословних књиџа*, *задњи њне-умајџици*, *заједничко деловање*, *заједничко улајање*, *избрајање*, *извешџај*, *квар*, *квар мојора*, *развирајџи*, *рачуновођа*, *рачуноводсџиво* итд. *Ваздушној њушци* ипак не бисмо давали терминолошку вриједност (не бисмо је сврстали међу шумарске изразе), а *ваздушној сџируји* да, јер она има утицај на развој шуме и период њене вегетације. Није једноставно нађи праву мјеру и једну терминолошку област свести у праве терминолошке оквире схваћене у лексикографском смислу. Зато наведено сматрамо као слабост *Речника шумарских џермина*. Уз ово постоји још понешто, нпр. недоследност у давању латинских еквивалената код назива дрвећа: *америчка лиџа* = *basswood* (без латинског еквивалента), а *боровница* = *bilberry* са латинским еквивалентом: *Vaccinium myrtillus*. Такве недоследности су се лако могле избјеђи и тако наведени рјечник учинити сређенијим и прикладнијим. Могло је такође да се води рачуна и о надређености српских термина и о њиховој употребној вриједности. Ботаничари знају да су *боровница* и *клека* = *juniper* (*Juniperus*) синоними, али *клеку* сматрамо надређеном лексемом и то је на неки начин лексикографски ваљало назначити, јер је *Речник шумарских џермина* очито намијеђен и другим корисницима поред оних којима је ботаника сасвим блиска област.

Па ипак, *Речник шумарских џермина* Ане Тонић спада у ред рјечника који су обогатили савремену српску двојезичну лексикографију. Обогатили су је не само у погледу лексичког или терминолошког фонда садржаног у овом рјечнику, већ и у одбиру лексичких јединица, њиховој обради, њиховој углавном стручној презентацији. *Речник шумарских џермина* је савремен рјечник. Његова савременост није толико изражена у методологији, колико у временској перспективи: обухвативши савремену српску шумарску терминологију (посебно ону насталу у другој половини XX вијека), Ана Тонић је увелико надмашила Радовчићев *Речник шумарских израза* из 1966. године. Посебну вриједност *Речника* чини прилично успјешно спроведена тежња да се енглеском термину (или терминолошкој синтагми) нађе адекватан српски еквивалент, један или више њих, те да се тако енглески и српски шумарски лексички фонд на неки начин уравнотеже. Свакако, у језику примаоцу то свагда није могуће, што у великој мјери потврђују бројни енглески термини који у српској шумарској терминологији слове као такви. На крају, то је један од начина на које се лексички фонд богати и шири, а српски језик није изузетак у погледу пријема страних лексичких елемената. Остало је да се упитамо, шта би све могао да покаже нпр. један њемачко-српски рјечник шумарских термина, јер се њемачка стручна терминологија у приличној

мјери инфилтрирала у српску шумарску праксу и шумарску терминологију знатно прије енглеске, посебно у западним дијеловима српске етничке територије.

*Неђо Г. Јосић***

Институт за српски језик САНУ***

Београд

** nedjo.josic@isj.sanu.ac.rs

*** Овај текст настао је у оквиру пројекта *Лингвистичка испитивања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Владан Јовановић, *Српска војна лексика и терминологија* *

Књига из едиције „Монографије“ Института за српски језик САНУ под бројем 25 – *Српска војна лексика и терминологија* аутора Владана Јовановића – значајно попуњава празнину у науци о српском језику и дескрипцији једног слоја српског лексичког система. Заснована на тексту докторске дисертације, ова монографска студија доноси најновије теоријско-методолошке увиде у област терминологије и са лингвистичког аспекта представља лексиком везану за област војске, тј. „речи и скупове речи којима се означавају појмови из домена српске војске у прошлости и садашњости“. Књига је структурно комплексна, сачињена из девет делова. У првих пет делова аутор је из разних углова лингвистике пришао изабраноме предмету – теоријски из угла терминологије и терминологије, те формирања и нормирања овог лексичког слоја из угла лексикологије, творбе речи и граматике, указујући на особености војног дискурса из угла стилистике и прагматике, а са циљем да се осветле развој, структура и механизми функционисања војне лексике у лексичком систему српског језика. Ти делови су: I. *Увод* (15–40), II. *Термин и терминологија (теоријска и практична размајрања)* (41–65), III. *Војна терминологија* (66–212), IV. *Језичке особине војних текстова у светлу развоја и природе војној професионалној сципи* (213–249), V. *О прагматичким и комуникативним особинама војних команди* (250–256). Резултате овог теоријски и емпиријски изузетно утемељеног истраживања В. Јовановић износи у поглављу VI. *Закључак* (257–269). Помоћне делове ове монографске студије чине: VII. *Извори* (270–273), VIII. *Литература* (274–286), IX. *Скраћенице* (287), X. *Регистар* (288–304): Регистар војне лексике и терминологије (288–300); Регистар појмова (301–302); Именски регистар (303–304), *Summary: Serbian Military Lexis and Terminology* (305), *Резюме: Српска војна лексика и терминологија* (306), *О аутору* (307).

У *Уводу*, у одељку *Опште најомене* (11–15), аутор поставља предмет свога истраживања, разграничавајући га од других сродних домена и лоцирајући га у језичком систему, затим представља корпус на ком је студија заснована и структуру рада. Иако сагласан са тим да се термини *лексика* и *терминологија* преклапају, изабрани наслов представља ауторову тежњу да прикаже двоструку природу, порекло војне лек-

* Монографије 25, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2016, 308 стр.

сике, тј. да ту спадају речи општег лексичког фонда са употребом у одређеном контексту и специјални лексички слој који је карактеристичан за ову професију.

Грађа на којој је истраживање спроведено није ограничена само на књижевнојезички стандард успостављен Вуковом реформом, већ је проширена и на старије изворе како би се сагледали формирање и развој овог тематског лексичког слоја, а све то у пуном смислу оправдава употребу присвојног придева *српски* у наслову књиге (уместо данас уобичајених формулација – у /савременом/ српском језику). Извори грађе су описни речници САНУ и Матице српске, двојезични војни речници, војни методички приручници, закони, правила за употребу наоружања, али и збирка војних текстова, подсетници за извођење наставе коју је аутор сачинио при Школи резервних официра (2004/2005). Грађа се највећим делом поклапа са изворима ексцерпираним за израду Речника САНУ, али овде су додати и *Рјечник из књижевних сџарина српских* Ђуре Даничића, грађа из Архива Србије, из Војног архива, из Архива САНУ (збирка повеља и диплома; документа везана за српско војевање у 18. веку), а посебно су ексцерпирана и књижевна дела везана за ратну тематику (од *Жишја краљева и архиепископа српских* Данила Другог, преко дела везаних за устаничку Србију – *Мемоари* проте Матеје Ненадовића, Вуков *Први и Други српски усџанак*, до дела са тематиком Великог рата – Д. Васић, С. Јаковљевић и др.). Сакупљена грађа обухвата око 2000 јединица. У грађи доминирају термини из пешадије, што је природно, јер је то најразвијенији и најстарији род српске војске. Овако широко емпиријски утемељено истраживање аутору је омогућило да сагледа механизме настајања војних термина, утицаја страних терминолошких система на српски, видове адаптације стране лексике, њеног нормирања и стандардизације у процесу развоја српског књижевнојезичког стандарда.

Са историјом српске војске В. Јовановић нас упознаје у одељку *О српској војсци* (22–26), што нам олакшава праћење развоја овог тематског слоја и разумевање страних језичких улива и интерференција, као и утицај друштвених фактора на лексички развој. Периодизацију српске војне лексике са освртом на друштвена кретања и историјскојезички развој српског књижевног језика, међујезичке и међукултурне контакте и др. доноси одељак под насловом *Главне еџаје развоја српске војне лексике и терминологије* (27–32): средњовековна војна лексика (терминологија), војна лексика из времена турског ропства, српска војна лексика у оквиру Војне границе, војна лексика савремене Србије и стварање савремене војне терминологије. Говорећи о приступу класификацији грађе, колега Јовановић је увидео недостатност тематске класификације лексике, која би на први поглед била очекивана у анализи овог типа, због могућих и неминовних понављања, и определио се за граматички приступ, према граматичким категоријама и класама – на врсте речи, а у оквиру њих је спроведена творбена и семантичка анализа. У наставку је аутор

донео одељак *Осврћ̄и на досадашња истраживања војне лексике и терминологије* (35–37), где је указао на радове мањег обима у србистици и правце истраживања овог лексичког слоја у русистици, која су водећа, а нарочито су посвећена дијахронијским истраживањима. У одељку *Језик ст̄ируке као предмет̄и линџивистичких истраживања* (38–40) указује се на изучавање војног језика у оквиру социолингвистике и стилистике, где се војни језик посматра као један од видова манифестације употребе књижевног језика.

Изузетан допринос теоријским питањима терминологије, пре свега одређењима термина, њихових особина и сл. доноси друго поглавље ове књиге *Термин и терминологија (теоријска и практична разматрања)* (41–65). То В. Јовановић чини веома систематично, на релевантним теоријским разматрањима, добро обавештен и о теоријским и о практичним токовима истраживања у терминологији и терминографији, не само код нас (јер је ова грана у повоју, нарочито теоријски), већ у словенском свету, као и у англосаксонској лингвистици. Овај део представља пресек стања домета терминологије у систему лингвистичких дисциплина и у саодносима са другим дисциплинама, и подељен је на следеће одељке: *Појмовно и терминологијско одређење назива термина и терминологија* (41–44), *Терминологија као лингвистичка дисциплина* (45–58; *Предмет̄и и задаци* 45–46, *О развоју терминологије у свету и код нас* 46–56, *Области (поддисциплине) терминологије* 56–57), *Терминологија и сродне лингвистичке дисциплине* (58–65).

Централни и најобимнији, трећи део књиге носи наслов *Војна терминологија* (66–212). Овде аутор доноси анализу прикупљене грађе, што овом приликом није могуће детаљно представити, већ само у начелу. Најпре, под насловом *Термин у лексичком систему српског језика* (66–76), аутор се бави природом војних термина, њиховом идентификацијом и местом у општекњижевном лексичком фонду. Одељак *Семантички и грамајички аспекти номинације и творбе војних термина у српском језику* (77–143), кроз велики број поднаслова, описује српски војни термилошки систем и систематизује механизме настанка војних термина по врстама речи било да је реч о настанку термина различитим творбеним процесима, било да је реч о давању речима из општег лексичког фонда термилошких значења, било о стварању термилошких спојева или пак калкирању. Природно, именичка номинација је најразвијенија и најзаступљенија, потом глаголска, док се придеви углавном јављају у спојевима са именицама. Посматрани термини се јављају као једночлани (*бригада, команда, касарна, џушка*), али и као вишечлани термилошки спојеви (*димна завеса, мртва стража*). Могу се класификовати на ону лексику са примарно термилошком употребом и ону општеупотребну лексику која у одређеном контексту функционише као термин. Прва група термина настаје творбеним средствима (*бојинице, извидница, пешадија, рајинице*) и попуњава се позајмљивањем (*арти-*

љерија, дивизија). Код општеупотребне лексике са термилошком вредношћу аутор издваја две групе: речи код којих се уобичајено значење поклапа са термилошким (*борба, војник, војска, одбрана, оружје, ров*) и речи код којих долази до термилогизације значења (*вајра, јусеница, ланац, линија, обрuch*), где се најчешће срећу механизми метафоре и метонимије. Вишечлане термилошке синтагме аутор према структури класификује на: придевско-именичке синтагме (*бојеви меџак, оружане снаге*), глаголско-именичке синтагме (*ићи у ноју, отворити вајру*), именичке синтагме са падежним атрибутом (*бацач ѓламена*), именичке синтагме са атрибутивом (*брод маџица*). Такође, поред много вредних запажања и закључака, истиче се учешће великог броја глаголских именица на *-ње* у овом фонду. Оне су чврсто повезане са глаголским значењем и обично се не могу као војни термини остварити самостално, без обавезног детерминатора (*отварање вајре*). Заправо, оне се јављају као резултат номинализације и декомпозиције у војном дискурсу науштрб глагола.

У такође садржајно богатом одељку *О развоју српске војне лексике у светлу стандардизовања војне терминологије* (144–188) указује се на развојни пут овог лексичког слоја. Ту се даје дијахрони поглед на српску војну терминологију, од најстаријих извора до данас, са освртом на одређена тематска поља попут назива за војна лица, чинове, достојанства, оружја и војну опрему. Сагледава се однос према књижевнојезичкој норми и страни утицаји. Лексикографско искуство на изради Речника САНУ несумњиво је било В. Јовановићу од неизмерне помоћи при целокупној анализи, али је оно резултирало и четвртим одељком трећег дела, *Војна терминологија и речници* (189–212), у коме се сагледавају постојећа специјална лексикографска остварења и енциклопедијски речници, али и улога војне лексике и терминологије у општим речницима, са критичким и инвентивним ставом аутора у погледу представљања ове лексике.

Четврти део књиге, *Језичке особине војних џексџова у светлу развоја и џприроде војној џпрофесионалној сџила*, (213–249) усмерен је на стилске карактеристике војних текстова из угла функционалне стилистике и језичке стандардизације. Текстови војног стила имају одлике књижевног језика специјалне намене и то је показано на примерима у текстовима из 19. и 20. века. Осим термина, карактерише их именичка категоризација појмова радње, кондензација реченичног садржаја, номинализација, декомпоновани предикат, устаљени лексички спојеви и сл.

Прагматичка анализа једног сегмента војног дискурса представљена је у петом делу под насловом *О џрамаџичким и комуникаџивним особинама војних команди* (250–256).

Владан Јовановић је темељном и минуциозном анализом, заснованом на језичким фактима, постигао постављени циљ и тиме обогатио српску термилошку и лексиколошку литературу. Грађа је посматрана

због своје семантичке и функционалне сложености из угла целине лексичког система, чиме је обухваћена и анализа употребе језичких средстава у номинацији специјалних појмова, њено функционисање унутар различитих језичких нивоа, начин представљања ове лексике у лексикографији – дескриптивној, али и специјалној, као и анализа термина у ширем контексту војног језика. Не треба изоставити чињеницу да су резултати студије значајни и за војну струку и науку, али и да има вредних лингвокултуролошких запажања. Овом студијом одговорено је на многа питања, нека су отворена, а постављен је и добар методолошки узор за проучавање различитих термиолошких слојева.

Марина Спасојевић^{**}
Институт за српски језик САНУ^{***}
Београд

^{**} marina.spasojevic@isj.sanu.ac.rs

^{***} Овај текст настао је у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања савременој српској књижевној језика и израда Речника српскохрватској књижевној и народној језика САНУ* (бр. 178009), који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Одлуке Одбора за стандардизацију
српског језика

ОДБОР ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ
СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Комисија за односе са јавношћу
и решавање неодложних питања
Комисија бр. 7 од 24. фебруара 2011. године
Одлука бр. 60

ЈЕЗИК РОДНЕ РАВНОПРАВНОСТИ
РОДНО ДИФЕРЕНЦИРАНИ ЈЕЗИК И ГРАМАТИЧКА
КАТЕГОРИЈА РОДА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Уводне напомене

Одбор за стандардизацију српског језика је до сада расправљао и званично реаговао на питања која су се односила на *називе занимања женских особа* – одлука бр. 57: *Како именовати занимања и њихуле женских особа* (Списи Одбора за стандардизацију, X, 2008, с. 98–104). О томе постоје појединачни прилози српских лингвиста (Ковачевић, Клајн, Бугарски, С. Савић и др.). Овом приликом истиче се потреба за прецизнијом препоруком и ставовима како би се избегла банализација језичке теорије – да се због присуства или одсуства неке граматичке категорије може закључити о присуству или одсуству неке равноправности или дискриминације у језику.

Образложење

1. Поглед на свет, систем културе или друштвени систем нису условљени пуким постојањем или непостојањем одређених граматичких категорија, те се они стога не могу ни мењати њиховим увођењем или инсистирањем на доследности њихове употребе. Став да је само *родно диференциран језик* – *језик родне равноправности*, те да *генеричка употреба мушкој граматичкој рода, или прећоставка да је ипак употреба аутоматски „родно неутрална“*, *нарушава њу равноправност*, пред-

ставља управо банализацију лингвистичке теорије зато што савремена лингвистика сматра да се на основу присуства или одсуства неке граматичке категорије не може закључивати о присуству или одсуству претпостављене одговарајуће логичке категорије, нити пак о ванјезичкој стварности.

2. Такође, став да је само *родно диференциран језик – језик родне равноправности* подразумева да језици који не познају граматичку категорију рода нису или не могу бити језици родне равноправности. Тиме се, имплицитно, дискриминишу говорници оних језика који не поседују одговарајуће граматичке категорије, попут енглеског језика. А управо је на англосаксонском говорном подручју питање родне равноправности у језику решено на сасвим другачији начин – потпуном неутрализацијом обележја рода у ретким случајевима где се оно јавља: на пример, уместо *chairman* препоручује се коришћење *chairperson*, а уместо *policeman* – *police officer*. Ово имплицира постојање друкчијег става у оквиру теорије родне равноправности, потпуно супротног оном који се шири у нашој јавности, а то је став да се родна равноправност заправо обезбеђује употребом родно неутралних облика, док инсистирање на обележавању пола у контексту у коме је тај податак ирелевантан може указивати на дискриминацију.

3. Родна неутралност генеричког мушког рода у српском језику није *ипериносијавка*, већ лингвистичка чињеница: граматички и природни род именица у српском језику нису идентични. Граматике српског језика у званичној употреби кажу да именице које значе врсту, звање или занимање означавају бића оба пола (*човек/људи, њас, њолуб, њисац, судија...*). Стога тврдња да употреба генеричког мушког рода угрожава права жена бива у нескладу са важећим ставом лингвистичке науке. И не само то – оваква би тврдња подразумевала да су готово сви законодавни акти Републике Србије, почев од Устава – родно дискриминаторски, јер се у њима не користе доследно облици женског рода. И у самом Закону о равноправности полова користи се генерички мушки род (*сведок, њослодавац...*). Притом, Закон о равноправности полова, сасвим у складу са важећом граматиком српског језика, изричито каже: Термини којима су у овом закону означени њоложаци, њпрофесије, односно занимања, изражени у њрамајичком мушком роду, њодразумевају њприродни мушки и женски род лица на које се односе.

4. Граматичка категорија женског рода није једино средство за обезбеђивање *видљивости жена* у српском или било ком другом језику, нити пак може утицати на дискриминацију или равноправност жена. Равноправност не зависи од употребе појединих граматичких категорија, већ од контекста у коме су оне употребљене, односно – од значења целине текста. Чак и уз доследну употребу граматичке категорије женског рода могу се изражавати дискриминаторски ставови о женама (нпр. *Жене њолийичари (њолийичарке) њесњособне су за обављање одговорних*

йослова). Такође, текстови у којима се не користи граматичка категорија женског рода могу садржати ставове који афирмишу родну равноправност. Позитиван пример представља превод Повеље Уједињених нација на српски језик. Повеља се залаже за сваки вид равноправности, па и за равноправност полова, али се у самом тексту користи синтагма *йрава човека*, а не тзв. родно осетљива синтагма *йрава мушкараца и жена* (уп. „унапређивање и подстицање поштовања права човека и основних слобода за све без обзира на расу, пол, језик и веру“).

5. Стандардизација говора у званичној и јавној употреби може у одређеној мери подразумевати интервенцију у правцу слања пожељне политичке поруке. Међутим, **нормирање језика се не сме руководити искључиво принципом слања пожељне политичке поруке**, посебно када се то коси са увидима до којих је дошла званична наука о језику, или када би то значило нарушавање структуре датог језика, односно – било у нескладу са важећим граматичким и правописним нормама и добром језичком праксом. **Стога свака стандардизација говора у званичној и јавној употреби у Републици Србији мора најпре бити усклађена са постојећом нормом српскога језика.**

ПРЕПОРУКЕ И СТАВОВИ ОДБОРА ЗА СТАНДАРДИЗАЦИЈУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

- Облике женског рода за именице које значе професије треба употребљавати тамо где је њихова употреба у складу са постојећом нормом и добром језичком праксом. Када је реч о облицима женског рода за означавање професија које нису нормиране или уобичајене у језичкој пракси, исправно је користити генерички мушки род (нпр. *борац, йллои, академик*), јер његова употреба никако не имплицира дискриминацију жена, већ подразумева свест о једнакој друштвеној (људској) вредности мушкараца и жене.

- Уколико је у датом контексту неопходно нагласити да је носилац функције женског рода, то се може обезбедити и другим језичким средствима или навођењем личног имена. Пример 1: *Прва жена космонауи Валениина Терешкова лейшела је у космос*. Пример 2: *Генерални конзул Александра Ђорђевић задужена је за конзуларно йодручје GK Frankfurt*. У првом примеру важно је у датом контексту нагласити пол, док је у другом примеру, управо због принципа родне равноправности, потпуно ирелевантно да ли је генерални конзул мушког или женског пола, а при том је *видљивоси жена* већ обезбеђена навођењем личног имена конзула.

- Коришћење паралелних форми или навођење форме у мушком роду са ознаком за наставак у женском роду непотребно оптерећује реченицу, уз сасвим изгледну могућност њеног довођења до апсурда (*Сви*

присујини/присујине на овој прослави били/биле су недвосмислено разочарани/разочаране итд.), те их због тога не треба користити.

Нацрт текста одлуке сачинила је Софија Милорадовић,
члан Одбора за стандардизацију српског језика.

Претходно је овај текст разматрало и усвојило
Научно веће Института за српски језик САНУ.

НАШ ЈЕЗИК

ИЗДАЈЕ

ЛИНГВИСТИЧКО ДРУШТВО у БЕОГРАДУ

УРЕЂУЈЕ

БОДИСЛАВ ПЕТРОВИЋ

ГОДИНА I СВЕСКА I

БЕОГРАД

1932

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ ОСНОВАН 1947. ГОДИНЕ

Бави се изучавањем српског језика у оквиру пет научноистраживачких пројеката.

1. *Лингвистичка истраживања савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* један је од најважнијих и најобимнијих дугорочних пројеката српске науке и културе. *Речник САНУ* је монументално дело науке и културе српског народа и имаће, када буде завршен, преко 30 томова великог формата, са преко 450.000 речи из књижевног језика и народних говора. До сада је изашло 20 томова.

2. Пројекат *Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика* подразумева обраду лексичког фонда српског књижевног и народног језика и ономастике по принципима модерне етимолошке лексикографије.

3. На пројекту *Обрада старог српског писаног наслеђа и израда Речника црквенословенског језика српске редакције* проучава се и представља старо српско писано наслеђе и сакупља и обрађује лексика из српских средњовековних текстова.

4. Пројекат *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* обухвата израду *Српског дијалекатског атласа*, наставак сарадње на међународним лингвистичким атласима, израду појединачних дијалекатских речника, као и израду целовитог *Српског дијалекатског речника* и *Српског ономастичког речника*.

5. На пројекту *Опис и стандардизација савременог српског језика* проучава се савремени српски језик у укупности његових структура и функција на свим језичким нивоима, као и у њиховој узајамној повезаности. Оваква истраживања доприносе томе да, слично другим модерним европским језицима, савремени српски језик буде што исцрпније описан и што боље стандардизован сагласно принципима савремене теорије и праксе језичке стандардизације.

Институт издаје часописе:

Српски дијалектолошки зборник (1905) (заједно са САНУ), у којем излазе резултати испитивања српских народних говора,

Јужнословенски филолоџ (1913), у којем се објављују научни радови из филологије и лингвистике српског језика и других словенских језика,

Наш језик (1932), који доноси радове из области савременог српског језика, његове књижевне норме и језичке културе,

Лингвистичке актуелности (2000), часопис у електронској форми доноси приказе најновијих књига из области лингвистике, осврте, хронике са научних скупова и симпозијума, аутореферате о магистарским и докторским тезама.

Посебне едиције Института су *Библиотека Јужнословенског филолоџа* и новопокренута едиција *Монографије*.

Издања се могу набавити непосредно од Института, претплатом, или у књижарама:

„Иницијал“, Београд, Кнез-Михаилова 35 и

„Александар Белић“, Београд, Студентски трг 5

Издавач: Институт за српски језик САНУ
Кнез Михаилова 36, тел. 011/2181-383, 2635-590, факс 2183-175
ел. пошта: isj@isj.sanu.ac.rs

Штампа: Пекограф, Земун